

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TASAVVUF BİLİM DALI**

**YUSUF B. HÂMİD
HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Taha AĞCA

**Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK**

ŞANLIURFA - 2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 105265103 numaralı Taha AĞCA'nın hazırladığı "Yusuf b. Hâmid, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri" konulu doktora tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 11/11/2016 tarihinde, saat 10.00'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

11/11/2016

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk ALTIPARMAK

Üye
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ

Üye
Prof. Dr. İhsan NİYAZALDI

Üye
Doç. Dr. Hayri KAPLAN

Üye
Doç. Dr. Abdulvahap YILDIZ

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

26/11/2016

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezte kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı Taha AĞCA
Öğrenci Numarası 105265103
Enstitü Anabilim Dalı TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Programı Doktora
Başlık (Türkçe) Yusuf b. Hâmid Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Doktora çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 176 sayfalık kısmına ilişkin, 11/04/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 28'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayım etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

19.04/2017
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 23.04/2017

Yrd. Doç Dr. Ö. Faruk ALTIPARMAK
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

ÖNSÖZ

Türk-İslâm tarihinde tasavvufun önemli rolü ana hatlarıyla bilinmekle birlikte, Anadolu'da yetişen mutasavvıflar konusunda aynı şeyi söylemek mümkün görülmemektedir. Türklerin Anadolu'ya çok kalabalık ve dağınık kitleler halinde gelip yerleştikleri bilinmektedir. Bu guruplar arasında birliği sağlamakta en önemli unsurun din olduğunu ve din birliğinin de Alperenler sayesinde oluştuğunu söyleyebiliriz. En az bunlar kadar önemli başka bir husus da, sürekli gazâ halinde yaşayan Türkleri yeni vatanlarında düşman çevrelere karşı topyekün birlikte ve canlı tutan güç, büyük ölçüde tasavvufî din anlayışı olmuştur.

Anadolu Türkleri arasında tasavvuf hareketinin gelişme seyrine bakılırsa bu husus daha açıkça görülebilir. Asya'dan Avrupa ortalarına, Bizans ve Rumeli sınır boylarına kadar gazilere başlıca manevî destek erenlerden olagelmıştır. Böylece tasavvufun Anadolu'da Türk devletinin teşekkülünde, gazâlarda ve i'lâ-yı kelimetullahta, yani İslâm'ın ilerlemesinde büyük katkısı görülmüştür. Çok geniş topraklara sahip Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin tesirli olamadığı yer ya da zamanlarda asayişin temini, aynı şekilde tekkelerin terbiye edici ve uzlaştırıcı hususiyetleri sayesinde mümkün olabilmiştir. Bu tekkelerde yetişen dervişler, köşelerine çekilmek yerine gerek ferdi gerekse içtimai hayatın her safhasında, sırf Allah rızası için topluma hizmetten geri durmamışlardır.

Üzerinde çalışma yaptığımız Yusuf b. Hâmid veya Yusuf Baba 15. Yüzyılda yaşamış, hakkında İslâm Tasavvufu bakımından teferruatlı bir akademik çalışma bulunmayan Aksaraylı bir Türk mutasavvıfıdır. Yazmış olduğu eserleriyle dinî, sosyal ve kültürel anlamda ilim ve edebiyat tarihimizde hakettiği yer ve şöhrete de sahiptir. Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmesine rağmen eserlerinde yaşadığı dönemin Türkçesini özellikle kullanması, ona Türk Dili ve Edebiyatı bakımından da ayrı bir değer kazandırmıştır. Bu nedenlerle Yusuf b. Hâmid'in başta kendi eserleri olmak üzere, onunla ilgili diğer kaynaklardan yararlanarak hayatını, eserlerini ve görüşlerini ayrıntılı olarak incelemek ve onun tasavvuf anlayışını ortaya koymak çalışmamızın asıl amacı olmuştur. Diğer taraftan 15. yüzyıl dünyasında Anadolu insanının düşünce yapısını daha iyi anlama hususunda bir katkı sağlamak da hedeflenmiştir.

İki bölümden oluşan bu çalışmamızın Giriş bölümünde Yusuf b. Hâmid ile ilgili kaynaklar değerlendirilmiş, yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve ilmî durumu hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Birinci Bölümde hayatı ve eserleri, doğumu ve çocukluğu, tarikata intisabı, seyr ü sülûkü ve son olarak eserleri detaylı

bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca irşâd faaliyetleri, tarikatı ve silsilesi, hocaları hakkında bilgi verilmiş, eserlerinin dil ve anlatım özellikleri de tanıtılmıştır. Daha sonra müellifimize fikri yönden kaynaklık eden şahsiyetler de ayrıca ele alınmıştır.

Yusuf b. Hâmid'in tasavvufî görüşlerinin ele alındığı İkinci Bölümde ise, tevhid, nübüvvet, muhabbet, aşk-ı hakikî, tasavvuf, âdâb-ı mürîd, fakr, murâkabe, zikir, sekr, keşf, riyâzât, kalb, nefis, ruh, râbita, varlık, vahdet-i vücud, velâyet gibi birçok tasavvufî terim gruplandırılmış, her gruba ait kavramlar alfabetik sırayla kategorize edilmiş ve bu terimlerle ilgili düşünceleri ortaya konulmuştur.

Çalışmalarında birçok değerli bilim adamı ve araştırmacılardan yardım gördüm. Önce bu çalışmanın esasını teşkil eden yazma eserlerin temininde gerekli yardımı esirgemeyen Süleymaniye Kütüphanesi eski müdürü Dr. Nevzat Kaya'ya minnet ve şükranlarımı arz ederim. Yayınlarıyla her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen başta Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı başkanı Hâmeddin Ateş ve vakfın genel müdürü İsmail Palakoğlu'na, bilgi ve kaynakların temininde üstün gayret sarfeden ilâhiyatçı oğlum M. Said Ağca'ya, Hadislerin kaynak tesbitinde hiçbir yardımı esirgemeyen emekli Hatay il müftüsü Mustafa Varlı'ya, çalışmalarında yol göstererek beni motive eden Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu ve Prof. Dr. Mustafa Aşkar'a, metin tesbit çalışmalarım sırasında Türk-İslâm Edebiyatı bakımından hiçbir yardımı esirgemeyerek bana yol gösteren Prof. Dr. Mehmet Akkuş'a, *Hakiki-name* adlı eserin Somuncuoğlu nüshasının bir fotokopisini verme lütfunda bulunan Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'e minnet ve şükranlarımı arz ederim. Farsça şiir metinlerinin tesbitinde ve tez çalışmalarında hiçbir yardımı esirgemeyen merhum hocam Prof. Dr. İbrahim Düzen'i rahmetle anıyorum. Ayrıca tezin her aşamasında hiçbir yardımı esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa Kara'ya, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kurt'a ve danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ö. Faruk Altıparmak'a minnet ve şükranlarımı arz ederim.

Kasım 2016 ŞANLIURFA

Taha AĞCA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER	3
KISALTMALAR	6
ÖZET.....	7
ABSTRACT	8
GİRİŞ	9
1. YUSUF B. HÂMİD İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.	9
1.1. Yusuf b. Hâmid'in Kendi Eserleri	9
1.2. Arşiv Belgeleri	10
1.3. Diğer Kaynaklar	11
2. YUSUF B. HÂMİD'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK VE İLMÎ DURUMUNA GENEL BAKIŞ	12
2.1. Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Durum	12
2.2. İlmî Durum	19
1. BÖLÜM	
YUSUF B. HÂMİD'İN HAYÂTI VE ESERLERİ	25
1. Yusuf b. Hâmid'in Hayatı	25
1.1. Doğumu ve Çocukluğu	25
1.2. Tarikata İntisabı ve Seyr u Sülûkü.....	29
2. Yusuf b. Hâmid'in Eserleri	44
2.1. Hakîkî-nâme.....	45
2.2. Muhabbet-nâme	46
2.3. Metâliu'l-İmân Tercümesi.....	49
2.4. Tasavvuf Risalesi	50
2.5. et-Tesnîm	50
2.6. er-Rahîku'l-Mahtum	50
2.7. Şerh-i Hadîs-i Erba'in	51

2. BÖLÜM

YUSUF B. HÂMİD'İN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....52

1. Makam ve Hallerle İlgili Kavramlar..... 52

1.1. Fakr	52
1.2. Feth	54
1.3. İhlâs.....	57
1.4. İstikâmet.....	60
1.5. Murâkabe	61
1.6. Rızâ	62
1.7. Sabır	64
1.8. Sıdk	66
1.9. Şükür.....	68
1.10. Takvâ.....	70
1.11. Teslimiyet	71
1.12. Tevbe ve Tevbe Verme.....	73
1.13. Tevekkül	74
1.14. Zikir.....	76
1.15. Zühd	77

2. Seyr u Sülûk Kavramları..... 79

2.1. Ârif.....	79
2.2. Çile.....	81
2.3. İbâdet.....	82
2.4. İcâzet	83
2.5. İnâyet.....	84
2.6. Keşf-Kerâmet.....	87
2.7. Mürîd.....	90
2.8. Mürşid	96
2.9. Riyâzât	97
2.10. Seyr	99
2.11. Sohbet	108
2.12. Sûfilik.....	109
2.13. Taleb-Tâlib.....	112

3. İnsan Psikolojisi İle İlgili Kavramlar	113
3.1. Âdâb	113
3.2. Dostluk	115
3.3. Dünya Menfaati	117
3.4. Kalb	120
3.5. Kendini Beğenmek	122
3.6. Nefs	123
3.7. Rûh	125
3.8. Sevgi ve Aşk	127
3.9. Şöhret	133
3.10. Ucb ve Gurur	135
4. Tasavvufî Meselelerle İlgili Kavramlar	139
4.1. Bid'alar	139
4.2. Cezbe	140
4.3. İman ve Mü'min	142
4.4. Nübüvvet	147
4.5. Rabita	148
4.6. Vahdet-i Vücut ve Zevk-i "ene'l-Hakk"	151
4.7. Varlık	153
4.8. Velâyet	155
SONUÇ	157
KAYNAKÇA	159
EKLER	165

KISALTMALAR

ae	: aynı eser
age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
a.y.	: aynı yer
Bk.	: Bakınız
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ef.	: Efendi
EÜSBE	: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	: Hicri
İÜSBE	: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
md.	: Maddesi
Nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
Nüs.	: Nüsha
OA	: Osmanlı Ansiklopedisi
SBHV	: Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hizmet Vakfı
SOHEV	: es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı
ŞİFGV	: Harran Ün. (Şanlıurfa) İlahiyat Fakültesi Geliştirme Vakfı
Şrh.	: Şerheden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Terc.	: Tercüme eden
t.s.	: Tarihsiz
vr.	: varak
Yay.	: Yayınları
[...]	: Okunmayan kelime veya okunamayacak kadar yıpranmış yer.
(?)	: Okunuşunda tereddüt duyulan kelime.
???	: Anlamı bulunamayan veya anlamında tereddüt edilen kelime.

ÖZET

YUSUF B. HÂMİD (ö. 892/1486), HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Bu çalışma, 15. yüzyılda Anadolu'da yaşayan Yusuf b. Hâmid'in (ö. 892/1486) hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini incelemektedir. Çalışma, adı geçen mutasavvıfın tasavvufî görüşlerinin tespit edilmesi ve onun tasavvuf anlayışının ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Yusuf b. Hâmid'in, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmesine rağmen, eserlerinde yaşadığı dönemin Türkçesini kullandığını göstermiştir. Eserlerinde yer alan tevhid, nübüvvet, sevgi, aşk, edep, fakr, murâkabe, zikir, keşf, riyâzât, kalb, nefis, ruh, râbîta, varlık, vahdet-i vücud, velâyet gibi birçok tasavvufî kavramı, geleneğe bağlı kalarak açıkladığı; zaman zaman da yeni yorumlar getirdiği tespit edilmiştir. Tarih içinde ciddi tartışmalara neden olan vahdet-i vücud (varlığın tekliği) düşüncesini, tevhidin ileri bir boyutu şeklinde açıklayarak savunduğu belirlenmiştir. Nübüvvet olmadan dinin doğru bir şekilde anlaşılamayacağı kanaatinde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, Tasavvuf, Yusuf b. Hâmid, Somuncu Baba, Hacı Bayram-ı Velî.

ABSTRACT

THE LIFE OF YUSUF B. HAMİD (d. 892/1486), HIS WORKS AND SUFISTIC VIEWS

This study examines the life, works and sufistic views of Yusuf b. Hamid (d. 892/1486), who lived in Anatolia in 15th century. It aims to find out his sufistic views and his understanding of sufism.

This study has indicated that though he knew Arabic and Persian excellently, he preferred the Turkish of his time in his works. It has been found out that though he sometimes offered new interpretations, he followed tradition in his explanation of tasawwufi concepts such as tawhid (oneness of God), nubuwwat (prophecy), love of God (sevgi), ashq, adab, fakr, murakaba, dhikr, kashf, riyazat, kalb, nafs, ruh, rabita, varlık, wahdat-ı wucud and walayat. It has been underlined that he defended the concept of wahdat-ı wucud interpreting it as an advanced dimension of tawhid, which caused serious debates throughout history. It has been observed that he had the opinion that religion cannot be accurately understood without nubuwwat.

Key words: Aksaray, Sufism, Yusuf b Hamid, Somuncu Baba, Hacı Bayram-i Veli.

GİRİŞ

1. YUSUF B. HÂMİD İLE İLGİLİ KAYNAKLARIN

DEĞERLENDİRİLMESİ

Tasavvufun asıl konusu insan olması nedeniyle mutasavvıfların başlıca gayesi insan problemini çözmek, insanın yaratılışını, tekâmülünü, bilgisinin mahiyetini ve akibetini idraka çalışmak olmuştur. Tarikat öncesi tasavvufun umumî manzarasının Kur'ân-ı Kerim'in hükmü ve Hz. Muhammed(s.a.v)'in sünnetiyle amel etmekten (zühd) ibaret olduğu bilinmektedir. Fakat takriben Hicrî 5. / Milâdî 11. asırdan itibaren tasavvufun şahıslar etrafında sistemleşmesi ve teşkilatlı bir şekilde yayılmasına paralel olarak terminolojisi de gelişmeye başlamıştır. Hicrî 9. / Milâdî 15. Yüzyılda doruk noktasına çıkan bu teşkilatlanmada¹ birçok terim ve kavramın da tasavvufî hayata girdiğini görüyoruz. Yusuf b. Hâmid'in *Tasavvuf Risalesi*'ni esas aldığımız bu çalışmamızda evvelce bahsettiğimiz mutasavvıflarla birlikte, birçok tasavvufî unsurların da yer aldığı görülecektir. Yaptığımız çalışmalarda Yusuf b. Hâmid'e ait olduğunu tesbit ettiğimiz en önemli kaynaklar kendi yazma eserleri ve arşiv belgeleridir.

1.1. Yusuf b. Hâmid'in Kendi Eserleri

Yusuf b. Hâmid'in fikirleri ve biyografisi bakımından en önemli kaynak, hiç kuşkusuz O'nun bugün çoğu elimizde bulunan ve yazma olan kendi eserleridir. *Hakîkî-nâme*, *Metâli'u'l-îmân*, *Tasavvuf Risalesi* ve *Muhabbet-nâme* gibi telif ve tercüme eserlerinde babasının isminden, tarikat silisilesinden, şeyhinden bahsetmektedir. Bu tür bilgilerin hangi eserinde ve nasıl yer aldığı konusu, bu çalışmanın gelecek bölümlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

¹ Krş, Mustafa Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayınları, 1996, İstanbul, c. I, s. 193.

1.2. Arşiv Belgeleri

Yusuf b. Hâmid'in tarihî şahsiyeti hakkında bilgi veren en azından bir öncekiler kadar önemli ikinci ana kaynak ise arşiv belgeleridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde önemli araştırmaları bulunan Ahmet Akgündüz, Somuncu Baba'nın Hem Darendede bulunan kolunun, Hem de Aksaray'da bulunan kolunun günümüze kadar uzanan şeceresini gün yüzüne çıkarmıştır. Burada tamamını zikretmek fazla yer tutacağından kısaca özetlemekle yetineceğiz:

Fâtih devrindeki tapu-tahrir kayıtlarına göre Yusuf b. Hâmid ile ilgili iki önemli arşiv belgesi elimizde bulunmaktadır:

Birincisi; Fâtih zamanında yapıldığı sonundaki tarihinden anlaşılan Yusuf b. Hâmid'e ait (884/1476 tarihli) bir vakfiyedir. Aslı Arapça olan vakfiyenin özeti şöyledir:

"Hamd Allah'a ve salât O'nun peygamberine olsun. Şer'î hükümlere uygun olarak yazılan bu vakfiye, şahitler huzurunda tasdik olunmuştur. Şeyhü'l-Kâmilîn ve Gavsü'l-Vâsilîn Şeyh Hâmid'in oğlu Kutbü's-Salikîn Baba Yusuf tarafından şer'î şahitler Yusuf oğlu Hacı Mezîd, Hacı Ahmet oğlu İdris dede, Ahmet oğlu Hacı Muhyiddin ve Hatip Mehmet Pir Paşanın huzurunda, Taşkesdik, Arapini, Saraycık ve Danişmendli mezraalarının tamamını bütün haklarıyla vakfeyleti." Vakfiyenin tarihi, 884/1479 yani Fâtih devridir.²

İkincisi; Ankara'da Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde bulunan (881/1476 tarihli) Karaman Eyâleti Evkâf defterindeki kayıtlardır.³

Her iki kayıttan çıkan sonuç özetle şöyledir: Yusuf b. Hâmid'in Fâtih devrinde tasarruf ettiği iki çeşit vakfi vardır: Birincisi, Melik Mahmûd Hankâhı'ndan intikal eden vakıflardır. İkincisi kendi mâlikaneleri olup, 884 yılında evlâdına vakfettiklerdir.⁴

Yusuf b. Hâmid'in evlatları ve vakıflarıyla ilgili olarak, II. Bâyezid devrine ait iki önemli kayıttan birincisi (906/1501 tarihli) arşiv belgesi, diğeri ise, Sultan II.

² Oral, M. Zeki, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, 1962, c. 5, s. 239-240; Ahmet Akgündüz, "Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi", *SOHEV Dergisi*, İstanbul, 1995, s. 172-173; Ayrıca Krş. Haşim Şahin, "Somuncu Baba", *DİA*, c. 37, s. 377-378.

³ Tapu Kadosro Genel Müdürlüğü, Kuyûd- Kadîme, 881 tarihli *Karaman Eyaleti Evkaf Defteri*; Akgündüz, age, s. 173.

⁴ Krş. Akgündüz, age, s. 172-174.

Bâyezid'in Yusuf b. Hâmid'in evlatlarına ait vakıflarla alakalı (886/1481 tarihli) Nişân-ı Hümâyûndur.⁵

Kanuni Sultan Süleyman devrinde hazırlanmış bulunan (No: 455, s. 601-602) tapu-tahrir kayıtlarında Yusuf b. Hamid'in evlatları hakkında açık bilgi verilmemiş olmakla beraber, evlatlarına ait vakıfları zikredilmiştir.⁶

Bu mevzuyu daha fazla uzatmadan Yusuf b. Hamîdi'nin evlâtlarına ait son (1192/1778 tarihli) arşiv kaydının I. Abdulhamid devrine ait olduğunu söyleyebiliriz. Bu kayıtlar, bu zamana kadarki bütün arşiv belgelerini özetleyen bir grup belge olması bakımından çok önemlidir.⁷ Bu Belgeleri teyit eder mahiyette bir grup (1193/1779 tarihli) belge de Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivinde Bulunmaktadır.⁸

1.3. Diğer Kaynaklar

Yusuf b. Hâmid hakkında son kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Zirâ Evliyâ Çelebi, O'ndan sadece "Hacı Bayram Velî'nin öğrencilerinden olup, Ankara'da ledün ilmini tamamladıktan sonra Aksaray'da Bayramîliğin öncülüğünü yaptığından" söz eder.⁹ *Osmanlı Müellifleri*'nde de O'nun ilim ve irfân sahibi bir zat olduğu, *Hakîkî-nâme* isminde iki cilt üzerine tertip edilmiş bir divânının, *Muhabbet-nâme* ve *Metâliu'l-Îmân* adlı eserlerinin olduğundan bahsedilir.¹⁰

Yusuf b. Hâmid hakkında iki doktora çalışması bulunmaktadır: Biri Erdoğan Boz'un, *Hakîkî-nâme* adlı divânın ilk 100 vr. 1 üzerinde yapmış olduğu dil incelemesidir.¹¹ İki cilt olan bu çalışmada birinci cilt dil incelemesine ayrılmış olup, ikinci cilt söz dizinini oluşturmaktadır. Erdoğan Boz, daha sonra *Hakîkî-nâme*'nin tamamını karşılaştırmalı metin (Sadi Somuncuoğlu nüshası ve Mevlânâ Müzesi nüshası) olarak hazırlamış ve kitap 2009 yılında Aksaray Valiliğince

⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme, 906/1501 tarihli *Karaman Evkaf Defteri*, No: 565; Konyalı, İbrahim Haki, *Abideleri ve Kitabeleri İle Aksaray Tarihi*, İstanbul, 1974, c. I, s. 1297-1298; Akgündüz, age, s. 177-178.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *TapuTahrir Defteri*, No: 455, s. 601, 602; Bk. Akgündüz, age, s. 181.

⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnü'l Emîn, Evkâf*, No: 7122; Akgündüz, age, s. 207.

⁸ Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, *Aksaray Defteri*, No: 131; Bk. Akgündüz, age, 204-207.

⁹ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Yanan Matbaası Neşriyat İstanbul, 1986, c. III, s. 153.

¹⁰ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme, Tenkitli Metin ve İnceleme*, Ali Çavuşoğlu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, EÜSBE, Kayseri, 2001, s.3.

¹¹ Yusuf b. Hâmid, *Divân, Dil İncelemesi, Kısmi Çevriyâzılı Metin*, Erdoğan Boz, c. I-II, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, Malatya, 1996.

yayımlanmıştır.¹² Diğer çalışma Ali Çavuşoğlu'nun, *Muhabbet-nâme* adlı eser üzerinde yaptığı tenkitli metin incelemesidir. Ali Çavuşoğlu'nu *Muhabbet-nâme* üzerinde yaptığı doktora tez çalışması daha sonra (2009 ve 2013 yıllarında) Aksaray Belediyesi tarafından yayımlanmıştır.¹³

Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılmış olan bu çalışmaların her ikisi de Tasavvuf Tarihi bakımından önemli olmakla beraber, ilgili olan diğer alanlarda da araştırma yapılması daha yararlı olacaktır.

2. YUSUF B. HÂMİD'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASAL, SOSYAL, EKONOMİK VE İLMÎ DURUMUNA GENEL BAKIŞ

2.1. Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Durum

Yusuf b. Hâmid'in yaşadığı ve şimdi il olan Aksaray¹⁴ Konya'yı Nevşehir üzerinden Kayseri'ye bağlayan yol ile Ankara-Adana karayolunun kesiştiği noktada¹⁵ bulunan, tarihte Anadolu Selçukluları, Karamanoğulları¹⁶ ve Osmanlıların idaresinde kalan¹⁷ bir şehrimizdir. Osmanlı devleti idaresindeyken, Karaman eyaletinin sancakbeyi merkeziydi.¹⁸ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde Aksaray ve civar köylerini ürünü bol, verimli, güzel, bağı-bahçesi, camii, hanı, hamamı olan gelişmiş yerler olarak tasvir eder.¹⁹

Yusuf b. Hâmid'in yaşadığı dönemde Aksaray Kayseri'yi Konya'ya, Ankara'yı Toros geçitlerine bağlayan yollara hâkim olup, önemli bir şehirdi.²⁰ O zamanlar ziraat ve ticarete verilen önem oldukça fazla olup, Anadolu'nun her yanında Ahilerin esnaf teşkilatı vardı.²¹ Koyun yününden imal edilen çok kıymetli

¹²Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme, Kaşılıştırmalı Metin* (Sadi Somuncuoğlu ve Mevlânâ Müzesi Nüshaları), Haz. Erdoğan Boz, 1. Baskı, Erek Matbaası, Ankara, 2009. Ayrıca Kültür Bakanlığı Yayını da vardır.

¹³Kaynak olarak baktığımız baskı: Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, (Tenkitli Metin), Haz: Ali Çavuşoğlu, 2. Baskı, Erek Matbaacılık, Ankara, 2013.

¹⁴ İstanbul'un fethinden sonra bu şehirde çok sayıda büyük evliyâlar oturduğundan, bu şehre birçok tarihçiler "Salihler Yeri" demişlerdir. Aksaray denmesinin sebebi de Karamanoğlu Kılıç Arslan'ın taht merkezi olması dolayısıyla ona uzaktan bembeyaz görünen büyük bir saray yapmış olmasıdır. (Bk. Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, c. III, s. 151).

¹⁵ İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, İstanbul, 1989, c. II, s. 292, c. III, s. 151.

¹⁶ Karamanoğulları, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasından sonra teşekkül eden Anadolu Beyliklerinden biriydi. (Bk. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, c. X, s. 384).

¹⁷ İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, c. II, s.292.

¹⁸ Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, c. III, s. 152.

¹⁹ W. Barthold, "Aksaray", *İA*, c. I, s. 274.

²⁰ W. Barthold, age, c. I, s. 274.

²¹ Şükrü Karatepe, "Osmanlılarda Devlet Yönetimi", *OA*, İstanbul, 1996, c. I, s. 55.

halıların Şam, Mısır, Irak, Hind, Çin ve diğer Türk illerine gönderildiği Seyyah İbn-i Batuta tarafından belirtilir.²²

Anadolu'ya gelen dervişlere sahip çıkan Selçuklu hükümdarları, onların rahatça faaliyetlerine imkân tanıdılar.²³ Tasavvufî ekol ve mektepler olarak düşünenecek olursak, tarikatların oluşum tarihi yaklaşık olarak "Selçuklular dönemi" denilebilir. Doğudan esen Moğol, Batıdan esen Haçlı kasırgasının tesiriyle Selçuklular'ın yıkılışından sonra, Anadolu'nun her tarafında birtakım küçük beyliklerin kurulması, bunlar arasında savaşların eksik olmaması, burada daha evvelce başlamış olan İslâmlaşma hareketini geri bırakmıyordu. Ermenilere karşı Karamanoğulları, Bizanslara karşı Kastamonu Beyleri, Germiyan, Aydın ve Menteşe Emaretleri daima muvaffakiyetler kazanıyorlardı. Anadolu'nun en batısında Bizans hudunda kurulan Osmanlı beyliği, kendi sahasını Bizanslıların aleyhine mütemadiyen genişleterek, Marmara kıyılarına geliyor ve yüzyılın sonlarında Anadolu'nun büyük bir kısmında Türklerin siyasi birliğini yeniden tesis ettiği gibi, Rumeli'de büyük ve kuvvetli bir devlet vücuda getirdi. Bu müvaffakiyetlerin Anadolu'daki İslâmlaşma hareketleri üzerinde şiddetle müessir olduğu ve Rumeli'de bile Türk dilinin yavaş yavaş yerleştiği muhakkaktır.²⁴ Bu tesir, ileride bahsi geçeceği üzere, telif eserlerde de görülecektir.

Yusuf b. Hâmid'in vefatına kadar yaşadığı Aksaray Anadolu Selçuklularının dağılmaya başlamasıyla Karamanoğulları'nın hâkimiyetine girdi.²⁵ Karamanoğulları çoğu zaman bölgede hâkim ve etkiliydi. Zirâ bölgenin coğrafi yönden yüksek dağlarda kalelere sahip olması ona böyle bir hususiyet kazandırmıştır.²⁶ Muhtemelen bu coğrafi konum nedeniyledir ki, bir "Karaman ğailesi"²⁷ Osmanlı devletini sürekli meşgul etmiştir. Ancak bu durum, biraz sonra bahsedileceği üzere, Fâtih dönemine kadar sürebilmiştir.

Milli şuuru güçlü olan bu Anadolu Türkmenleri 1277'de Türkçeyi resmi dil ilan etti.²⁸ Kuvvetle muhtemeldir ki, bu şuurun etkisiyle Yusuf b. Hâmid eserlerinde yaşadığı döneme göre sade Türkçeye çokça yer vermiştir. Ali Çavuşoğlu, Yusuf b. Hâmid'in *Muhbbet-nâme* adlı eseri üzerinde doktora tezi olarak yapmış olduğu

²² İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, İstanbul, 1989, c. II, s. 291.

²³ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul, İz yay, 2012, s. 17.

²⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Türkler", *İA*, 1. Baskı, c. II, s. 532, 533.

²⁵ İlhan Şahin, "Aksaray", *İA*, II/291.

²⁶ J.H. Kramers, "Karaman", *İA*, 2. Baskı, c. VI, s. 309-310.

²⁷ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, c. VII, s. 531.

²⁸ B. Fleming, "Türkler, Anadolu Beylikleri", *İA*, c. XII, s. 282.

tenkitli metin incelemesinde, Türkçe kelime kullanım oranının % 23 olduğunu belirtmektedir.²⁹

Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde hükümdarlığın ilk yılları problemlili başladı. Ordu içerisinde pek çok sevilen ve kalabalık bir taraftar kitleye sahip olan Yakup Çelebi'nin katli, Bayezid'e karşı derin bir nefret uyandırmıştı. Bunun yanında Osmanlı tahtındaki bu değişikliği fırsat bilen Karamanoğulları ve diğer Anadolu beylikleri, Yakup Çelebi'nin ölümünü bahane ederek Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamışlardı. İlk hareket Karamanoğullarından geldi. Karamanoğlu Alaaddin Ali Bey bir bahane ile Beyşehir'i ele geçirdi.

Bayezid Anadolu beyliklerini itaat altına aldıktan sonra asıl rakib olarak gördüğü Karamanoğullarıyla hem kardeş kanı dökülmemesi ve hem de Rumeli fetihlerine yeniden dönme düşüncesiyle anlaşmaya oturdu.³⁰

Yıldırım Bayezid zamanında Aksaray, Osmanlı topraklarına katıldı (1397). Fakat Bayezid'in Ankara savaşında Timur'a 1402'de yenilmesinden sonra tekrar Karamanoğulları'nın hâkimiyetine geçti.³¹ Karamanoğulları artık büyük bir devlet olmuştu. Zirâ Mehmet Bey, Timur tarafından Bursa'da hapisneden kurtarılıp Karaman Beyliği'ne tayin edilmiş, Antalya, Alaiye ve diğer birçok sancaklar da O'na verilmiştir.³² Osmanlı devletinin Ankara savaşında yenilmesi, hem Bizans İmparatorluğu'nun bir müddet daha yaşamasını ve hem de İstanbul'un fethinin yarım asır gecikmesini netice vermiştir.³³ Osmanlı Devletinin Anadolu'da kurmuş olduğu siyasi birlik yeniden bozulmuştu.³⁴

Osmanlı'nın ikinci bAnisi kabul edilen Çelebi Mehmed (1413-1421) döneminde de Karamanlılar'la mücadele devam etmiştir. On yıl süren fetret döneminde³⁵ Çelebi Mehmed Osmanlı Mülkü'nü tek bir idare altında topladıktan sonra devletin yeniden inşası için hummalı bir faaliyet içerisine girmiştir. Karamanoğlu'nu esir aldığında Osmanlı'ya "bu Cân bu tende kaldıkça sadakat ve itaattan ayrılmayacağına" söz vermesine rağmen koynunda sakladığı güvercini çıkarıp kafasını kopararak "ben bu güvercin üzerine yemin etmişim, artık o

²⁹ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s.46.

³⁰ Bk. Heyet, "Yıldırım Bayezid", *OA*, İstanbul, 1996, c. I, s. 138-139.

³¹ İlhan Şahin, "Aksaray", *DİA*, İstanbul, 1989, c. II, s. 291.

³² Yinanç, "Bayezid I", *İA*, 1. Baskı, c. II, s.388.

³³ Yinanç, "Bayezid I", *İA*, c. II, s. 387.

³⁴ Kafesoğlu, "Türkler", *İA*, c. XII-2, s. 539.

³⁵ Yılmaz Öztuna bu fetret devrini 10 yıl, 11 ay, 8 gün olarak belirtilmektedir. Bk. Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, 1986, c. I, s. 85.

öldüğüne göre yeminimin bir hükmü kalmamıştır" deyip eski husumete devâm etmiştir.³⁶

Hâlbuki yerli ve yabancı bütün kaynaklar Çelebi Mehmed'in dirayetinden, sebatkârlığından, iyi ahlâkından ve daha birçok meziyetlerinden bahsederler.³⁷ Nitekim Osmanlı kaynaklarına göre Çelebi Mehmed, Karaman seferinden sonra Canik tarafına gitmiş ise de Karamanoğlunun elinden çıkardığı yerleri geri almaya kalktığıının haber alınması üzerine tekrar o tarafa dönmüştür. Çelebi Mehmed Konya ovasında Karamanoğlu ordusunu bozguna uğrattığından Mehmet Bey kaçmış ve Konya muhasara olunmuştur. Fakat Karamanoğlu Mehmed Bey affolunarak itati sağlanmıştır (1415).³⁸

Çelebi Mehmed devrinin hadiseleri arasında Şeyh Mahmûd Bedreddin isyanı da ehemmiyetle göz önünde tutulması gereken bir meseledir. Şeyh Bedreddin bir gün çocuklarını İznik'te bırakarak hacca gitmek bahanesi ile ansızın Sinop'a, oradan Eflak prensinin yanına giderek az zamanda genişleyen bir isyan başlattı. Daha sonra Şeyh Bedreddin yakalanarak idam edildi (1420).³⁹ Çelebi Mehmed'in vefatına (1421) kadar olan bu dönemde Osmanlı'nın birliği yeniden sağlanmış Karamanoğulları artık bu devlete bağlanmış oluyordu.⁴⁰

Çelebi Mehmed'in en büyük oğlu II. Murâd (1421-1451) Dönemi'nde ilk zamanlar Karamanlılarla problem yaşanmadı. Karamanlılardan Mehmed Bey Antalya'yı muhasara ettiğinde kaleden atılan bir top güllesiyle vurularak ölmesi üzerine Karaman tahtı için çıkan iç mücadeleden II. Murad istifade etti ve tahta çıkmasına yardım ettiği İbrahim Bey'e bir anlaşma imzalattı. Buna göre Karamanoğlu, 1421 yılında babasının aldığı Hamîd sancağını bıraktı. Osmanlılara bağlılığını kabul etti ve kendisi bu anlaşmaya sâdik kaldığı gibi 1425'te Cüneyd Bey'in tahriklerine kulak vermedi. Osmanlı rivayetine göre, Osmanlı ve Karaman ülkeleri birlik olur gibi oldular.⁴¹

1435'te Timur-oğlu Şaruh'un tekrar garba hareketi Macarlarda ve tâbi memleketlerde heyecan uyandırdı. Mısırlılarla işbirliğinde bulunan Karamanoğlu Kayseri'yi Dulkadıroğulları'ndan almak için Mısır sultanından yardım istedi. İbrahim

³⁶ Krş, Osman Nuri Topbaş, *Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle Osmanlı*, İstanbul, Erkam Yay, 1999, s.71-73.

³⁷ Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, c. VII, s. 505.

³⁸ Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, c. VII, s. 501-503.

³⁹ Uzunçarşılı, *age*, s. 501-503.

⁴⁰ Uzunçarşılı, "Mehmed I", *İA*, c. VII, s. 501-505.

⁴¹ İnalçık, "Murad II", *İA*, c. VIII, s. 601.

Bey Dulkadıroğulları'nı şiddetli bir muharebe neticesinde yendi. Kayseri ve havalisi teslim oldu. Osmanlılar bunun üzerine Dulkadıroğulları'nı desteklediler. II. Murad 1437'de Dulkadıroğulları'yla birlikte şarktan ve garptan Karaman ülkesine taarruz etti ve Konya, Beyşehir ve bütün Hamîd sancağını aldı. İbrahim Bey'den bir daha itaatten çıkmayacağına dair yemin ile söz aldı⁴². Fakat bu durum uzun sürmedi. Bir haçlı seferi tahrik etmek isteyen Bizans imparatoru Karamanoğlu ile de temasta idi. İbrahim Bey'in Akşehir ve Beyşehir üzerine yürümesinin ardından Osmanlılar Konya ve Larende dâhil Karaman İlini şiddetle yağma ve tahrip ettiler. Ancak Rumeli'deki durumun kritik olmasını göze alan II. Murad sulh imzalayarak Edirne'ye döndü. (1443).

Karamanoğulları 1444 baharında tekrar Anadolu'ya taarruza geçmiş, Sivrihisar, Beypazarı, Ankara ve Karahisar'a kadar ilerlemiş, Osmanlılar'la daimi mücadele mevzuu olan Akşehir ve Beyşehir bölgesini işgal etmiş idi. Karamanoğulları'nın Sırp despotu ve Macarlar ile anlaşarak harekete geçtiği hakkında Osmanlı kaynaklarındaki iddia esassız olmamalıdır.⁴³

II. Murad, Karamanlılara karşı Anadolu'ya geçti, fakat Karaman'ı istilaya girişmeyerek Bursa'da İbrahim Bey'in elçileriyle birlikte bir "ahdnâme" imzaladı. Buna göre II. Murad, 1438'de aldığı yerleri (Beyşehir, Seydişehir, Oklukhisarı, Akşehir) İbrahim'e iade ediyordu. Bununla beraber her tarafta sulhu sağladığı inancıyla 1444 Ağustosunda oğlu II. Mehmed'in lehine resmen tahttan feragat etti ve Bursa civarında kendisini zühd ve takva hayatına verdi.

II. Murad'ın tahtını 12 yaşında bir çocuğa bırakarak çekilmesi devleti vahim bir buhran içerisine attı. İki yıllık bir fasılayı müeakip II. Murad, tekrar saltanata geçti (1446). Balkanlardaki hâkimiyeti kuvvetlendirmeğe çalıştığı bu dönemde Karamanlılardan askeri yardım⁴⁴ gördü. Edirne'de oğlu Fâtih'e yapılan muhteşem bir düğünün ardından hastalanarak vefat etti (1451).

Osmanlılarada tasavvufa temayül kuvvetle devâm etmekteydi. II. Murad, devrinde çok yayılmış olan Hacı Bayram'ın müridlerine vergi muafiyeti vermişti. Yine Arapça ve Farsça'dan birçok eserlerin Türkçeye çevrilmesi Osmanlı Türk kültürünün gelişmesi bakımından önemli olmuştur. Bu devirde Yazımcı zade

⁴² İncalcık, "Murad II", *İA*, c. VIII, s. 606.

⁴³ İncalcık, *age*, s. 608.

⁴⁴ 1448'de yapılan Kosova meydan savaşında bu yardımın yapıldığı kaydedilmektedir. Bk, İncalcık, *age*, s. 610.

Muhammed'in Muhammediye isimli eseri, hem o devir Türkçesi, hem de tasavvufi olması bakımından mükemmel bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁵

Fâtih Sultan Mehmed (1451-1481) babası II. Murâd'ın vefatı dolayısıyla ikinci defa tahta geçtiğinde siyasî durum düzelmiş,⁴⁶ Balkanlar'da Osmanlı nüfuz ve hâkimiyeti kuvvetlenmiş, yeni haçlı teşebbüsleri için garbın cesareti kırılmış ve İstanbul'un fethi imkân dâhiline girmiş idi. Bu sırada Fâtih'in ilk saltanatı sırasında devletin düştüğü perişan hali hatırlayanlar Osmanlı devletine son darbeyi vurmak zamanı geldiğine hükmetmişlerdi. Balkanlarda ve Anadolu'da tabi devletler tehditlerde bulunarak tavizler kopardılar ve taarruza geçtiler. Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim Bey Hâmid İli'nde bazı kaleleri ele geçirdiği gibi, onun tarafından tahrik olunan Germiyan da Aydın ilinde ve Menteşe İli'nde faaliyete başladılar ve duruma hâkim oldular.

Fâtih, Karamanoğlu'na Arabistan ticareti için çok mühim olan Alaiye kalesini bırakmak suretiyle bu tarafta sulhü temin etti.⁴⁷ 1474'te Gedik Ahmet Paşa'nın yaptığı sefer neticesinde Karaman ilinin fethi tamamlandı ve bu beylik Osmanlı Devleti idaresine geçti.⁴⁸ Fetihden sonra zaman zaman muhtelif bölgelerden ulema, sanatkâr ve halk getirilerek İstanbul'da iskân edildiği bilinmektedir. Yine bu maksatla 1468-1471 yıllarında Konya, Larende, Aksaray ve Ereğli'den de bir kısım halk getirildi. Aksaraylıların büyük bir kısmı İstanbul'da, bugünkü Aksaray'a yerleştirilmiştir.⁴⁹ Bu tür iskândan maksat fethedilen yerlerde emniyet düşüncesi, nüfus yoğunluğu temini ve getirtilen halkın iktisadî bakımdan destek olmalarıdır.⁵⁰ Böylece Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti sağlanmış oluyordu.

Fâtih devrinde Osmanlı devletinin yükseliş ve saltanatı en yüksek seviyesine kadar ulaşmış,⁵¹ Türkler sanayi ve ticaret alanında birinci sırada yer almış, İstanbul nüfusunun çoğaltılıp tam bir Müslüman-Türk şehri olarak yeniden kurulmasında Aksaray halkı da hissedar olmuştur.⁵²

⁴⁵ İncalcık, age, s. 614.

⁴⁶ İncalcık, "Mehmed II", *İA*, c. VIII, s. 596. O zaman Anadolu'da Karamanoğulları, İsfendiyaroğulları, Trabzon-Rum İmparatorluğu, Alaiye Beyliği, Dulkadroğulları ve Doğu Anadolu'da Ak-Koyunlu devleti vardı. Bk, İncalcık, age, s. 516.

⁴⁷ İncalcık, "Murad II", *İA*, c. VIII, s. 509.

⁴⁸ Kemâl Karpat, "Türkler-Osmanlılar", *İA*, 1. Baskı, c. XII-2, s. 297.

⁴⁹ W. Barthold, "Aksaray", *İA*, c. I, s. 174.

⁵⁰ İncalcık, "Mehmed II", *İA*, c. VII, s. 519-520.

⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Neşr, Mü'min Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1993, c. II, s.44.

⁵² Karpat, "Türkler-Osmanlılar", *İA*, c. XII-2, s. 298.

Fâtih'in vefatı üzerine 1482'de II. Bayezid padişah oldu.⁵³ Cem sultanın da saltanat hakkı iddia ettiği bu dönemde yine Karamanoğullarından bahsetmek gerekir. Zirâ, her ne kadar Bayezid padişah olduysa da bir müddet kardeşiyle mücadele içinde olmuştur. Vaktiyle Karaman halkının ve oradaki bütün şeyhlerin Cem Sultana olan muhabbet ve teveccühü⁵⁴ muhtemelen bu mücadelenin temelinde yatar. Karamanoğlu Kasım Bey'in taht mücadelesinde yenik düşen Cem Sultan'a Rodos şövalyelerine sığınmayı tavsiye ettiğini⁵⁵ de ilave etmek gerekir. Daha Fâtih'in sağlığında Osmanlı vezir-i azamı Karamani Mehmed Paşa da Şehzade Cem'in taraftarlarının başıydı.⁵⁶

Bu nedenlerle başlayan ve 14 yıl süren ihtiraslı, ülkeyi zor durumlarda bırakan⁵⁷ saltanat mücadeleleri neticesinde Cem sultan yenik düşmüş ve Rodos şövalyelerine sığınarak ileride hem ülkesini hem de kendisini sıkıntıya sokacak bir maceraya girmiştir (1482). Zirâ bundan sonra şövalyelerin menfaatine alet olarak kullanılacak kıymetli bir esirden başka bir şey değildi. Daha sonra bu durum Avrupa'da Osmanlı Devletine karşı büyük bir siyasî faaliyete yol açacaktı.⁵⁸ Diyâr-ı gurbette iken hacca gidip geldikten sonra yazdığı şu beyit derin pişmanlık eseri göstermektedir:

"Kabetullâh'a varup bir kez tavaf eylediğün

Bin Karaman, bin Acem, bin memleket-i Osman'dur."

Bu derin pişmanlık ve Haçlılar tarafından kullanılmak istediğini anlaması üzerine dergâh-ı izzete kavuşma arzusu ile Cenab-ı Hakk'a yalvarır. Otuz altı yaşında Napoli'de vefat eder.⁵⁹

II. Bayezid, Cem'in Rodos'a ilticasından sonra Karamanoğullarının son varisi Kasım Bey'e İçel ve Larend (Aksaray) taraflarını verdi. Kasım Bey de

⁵³ Karpaz, age, s. 299.

⁵⁴ V. Cavid Baysun, "Cem", 2. Baskı, *İA*, c. III, s. 70.

⁵⁵ Böylece Bayezid'i Rumelin'de meşgul eden yeni bir gaile açmakla Kasım Bey memleketine sahip olma fırsatını elde edebilecekti. Bk. Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, c. II, s. 393. Cem'le Kasım Bey'in bir av sırasında tanışmalarıyla başlayan dostlukları, sonuçta işbirliğine dönüşmüştür. Bk. Cavid Baysun, "Cem", *İA*, c. III, s. 70.

⁵⁶ Fâtih vefat edince Karamani Mehmed Paşa cenazeyi gizlice İstanbul'a naklettirirken her iki şehzadeye saltanat için haber gönderilmiş idi. Fakat Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa'nın Cem'e haberi getiren adamı yakalayıp öldürtmesiyle şehzade vaziyeti vaktinde haber alamadığından plan büsbütün bozuldu. Bk. M. Cavid Baysun, "Cem", *İA*, c. III, S. 70-71.

⁵⁷ Topbaş, age, s. 135.

⁵⁸ M. Cavid Baysun, "Cem", *İA*, c. III, s. 73-74 Neticede Cem Sultan'ın 1495'te Napoli'de vefatının ardından Bayezid İstanbul'da kardeşi için gaib cenaze namazı kılınmasını ve üç gün matem tutulmasını emretmiştir. Bk. M. Cavid Baysun, "Cem", *İA*, c. III, s. 78.

⁵⁹ Topbaş, age, s.137.

bundan sonra Bayezid ile yaptığı bir anlaşma gereğince Osmanlıların himayesinde olarak vefatına kadar hükümet sürmüştür(1483)⁶⁰ Bu tarihten sonra Osmanlı devletiyle uzun süren ciddi problemler yaşamış bulunan Karamanoğulları Beyliği sona ermiş oldu.

Netice olarak müellifimizin hayatta olduğu sürede Osmanlı Devleti'nde hüküm süren padişahlar sırasıyla ve saltanat süreleri itibariyle şunlardır:

1-Yıldırım Bayezid (1389-1402)

2-Çelebi Mehmed (1413-1421)

3-II. Murad (1421-1451)⁶¹

4-II. Mehmed [Fâtih] (1451-1481)

5-II. Bayezid (1481-1512)

2.2. İlmî Durum

Selçuklular devri Türkleriyle şarktaki diğer Türkler arasındaki kültür münasebetleri çok eski ve çok güçlü idi. Karamanoğlu Memehmet Bey Konya'ya zaptettiği zaman, divân işlerinde yalnız Türkçe kullanılmasını emretmişti. Hata hususi hayatta bile Türkçeden başka dil kullanılması yasaklanmıştı. Ahmed Yesevî ve onu takip edenlerin eserleri ile Anadolu'nun eski edebî mahsülleri arasındaki sarîh bağlar da bu kültürel münasebeti göstermektedir.⁶²

13. asırda Anadolu'nun siyasî ve iktisadî durumu, bilhassa ilk Moğol istilalarıyla başlayan maddî ve manevî buhran, bu sahada tasavvuf cereyanını kuvvetlendirmişti. Büyük merkezlerde İran tasavvuf edebiyatının mahsülleri pek makbûl idi. Şarktan gelen Yesevî ve Haydarî dervişleri de Ahmed Yesevî'nin takipçilerinin Türkçe sufiyane şiirlerini Anadolu'ya getiriyorlardı. Anadolu'da Arap-Acem tasavvufunun tesiri altında kalan Türk sufilere de, etraflarını mümkün olduğunca geniş bir kitle toplamak ihtiyacı ile halk dili olan Türkçe'ye müracaata mecbur kaldılar. Mevlânâ'nın nadir de olsa Türkçe şiirler yazması, Sultan Veled'in de bazı Türkçe şiirler vücuda getirmesi bu ihtiyaç tesiriyledir.⁶³

Anadoluda tasavvuf cereyanından söz ederken 14. Asrın başlarında hayatta olan Yunus Emre'yi de zikretmek gerekir: Sade halk diliyle, hece vezniyle, halk

⁶⁰ Şihabeddin Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, c. VI, s. 327.

⁶¹ Bu dönemde Fâtih'in, kısa süren "çocuk hükümdarlık" dönemi yaşadığından yukarıda söz edilmişti.

⁶² Kafesoğlu, "Türkler", *İA*, c. XII-2, s. 531.

⁶³ Kafesoğlu, *age*, s. 532.

edebiyatına mahsus şekilleriyle tamamen Türkçe ve kendine has yeni bir cins şiirin mümessilidir. Bunun doğmasında da Yesevî takipçilerinin büyük tesiri olmuştur. Arap ve Fars kültürüne vakıf olmayan birtakım Türk emirleri Türkçe eserler yazılmasına, Arapça ve Farsça birtakım eserlerin Türkçe'ye tercüme edilmesine sebep oldular.⁶⁴ Medreselerde malûm ve meşhûr olan başlıca eserler arasında tasavvufî eserler, evliyâ menkıbeleri, İslâm tarihine ait eserler bunlar arasında idi. Tasavuf cereyanının ve bilhassa Mevleviliğin hükümdar saraylarında kazandığı büyük nüfuz neticesinde, Mevlânâ ve kısmen Sultan Veled'in tesiri hissedilir.⁶⁵

14. yüzyılda Osmanlı Devletinde tasavvufî te'lif ve tercüme faaliyetlerinin devâm ettiğini görürüz. Kutbuddin Şirazî (ö. 709/1309) Gazzalî'nin *İhya'sını* özet olarak Çandar Beyi Süleyman Paşa adına Farsça'ya çevirmiş ve adına da *İntihab-ı Süleyman* adını vermiştir. 713/1313 Yılında kâleme alınan *Muinu'l- Mürîd* adlı Türkçe eser manzûm olarak dinî-tasavvufî konuları yeni müslüman olan halkın anlayacağı bir dille ele almıştır. Bu yüzyılın ikinci çeyreğinin hemen başında kâleme alınan en mühim eser Âşık Paşa'nın (ö.733/ 1332) *Garibnâme*'sidir. 12.000 beyitlik bu eser Türk tasavvuf edebiyatında en eski eserlerden biridir.⁶⁶

Ahmed-i Rumî tasavvuf ve Mevlevî kültürünü *Dekaikü'l-Hakaik* adlı eseriyle Hindistan'a taşımış, Kayseri'li Davud 1332 yılında İznik'te Osmanlı'nın ilk medresesinin başına tayin edilmiş ve İbn-i Arabî ekolünün, yani Ekberîye'nin de temsilciliğini yapmıştır. O'nun *Füsusu'l-Hikem*'e yazdığı Arapça şerh asırlardan beri değerini muhafaza etmektedir. İlk yıllarla birlikte dinî-tasavvufî hizmetlerin ayrılmaz bir parçası olan vakıflar da hizmete sokulmuştur. Bir zâviyeyi de ihtivâ eden Orhan Gazi vakfiyesinin tarihi ise 1359'dur. Bu asırda kurulan Şeyh Danişmend, Şeyh Ali b. Şeyh İsfahanî vakıflarının vakfiyeleri günümüze kadar ulaşmıştır.

14. yüzyılda kurulan zâviyelerin en dikkate değer olanı ise Tarsus Türkistan zâviyeleridir. Abdullah Mencek ve Beyce Şeyh Gürkani adlı Orta Asyalı kişiler tarafından kurulan zâviyeler bu bölge ile Anadolu arasındaki iletişimi sağlamış, bu kurumlar sayesinde birçok insanın seyahat zorlukları asgariye inmiştir. Vakfiyeye göre müesseselerin bekçi ve kapıcı gibi görevlileri mezkûr bölge halkından seçilecek, böylece gelen misafirleri konuşma ve anlaşmada zorluk çekmeyecektir. Bu asırda yaşayan iki şahsiyete daha temas etmek gerekir. Bunlardan biri ileride bahsedileceği

⁶⁴ Kafesoğlu, age, s. 532-533.

⁶⁵ Kafesoğlu, age, s. 535.

⁶⁶ Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *OA*, c. I, s. 191.

üzere Erdebiliye veya Safeviye adındaki tarikatın kurucusu Safiyuddin Erdebilî (ö. 735/1334)'dir. Sünnî olan bu kurucudan bir asır sonra tarikat Şeyh Cüneyt(ö.864/1460)'le şiileşecektir. İkinci şahsiyet ise Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Hurufî (ö. 796/1393)'dir. Şirvan'da idam edilen Hurufî'nin⁶⁷ halifesi Ali A'la daha sonra Anadoluya gelecektir.⁶⁸Klasik İnan edebiyatını örnek alan Kırşehirli şeyh Ahmed Gülşehri Attar'ın Mantık el-tayr'ını muhtelif kaynaklardan, bilhassa Mesnevî'den aldığı hikayelerle ve zamanına ait birçok hasbihallerle ve şikayetlerle genişleterek Türkçeye nakleden ve ayrıca birtakım şiirleri elimizde bulunan bu büyük sanatkar, İslâm edebiyatlarına ve ilimlerine vakıf bir sufudur.⁶⁹ Dikkate değer bir husus da bu asırda yetişen şairlerin çoğunun Mevlevî olmasıdır.⁷⁰ 15.Yüzyılın ilk yarısında şâir ve âlimleri himaye ve teşvik eden, Konya'da Karamanoğulları, Kastamonu'da Candar-oğulları, Edirne ve Bursa'da Osmanlı hükümdarlarının sarayları olmak üzere üç büyük saray vardı. Selçukluların medeni ananelerinin mirasına sahip olan ve eskidenbiri milli dillerine ehemmiyet veren Karaman-oğulları sarayında bu asırda birçok âlim ve şairin yetiştiği muhakkaktır. Fakat 15.Yüz yılda da en kuvvetli edebî inkişaf Osmanlı sarayı etrafında oldu.

Bilindiği gibi dinî, iktisadî ve siyasî kurumların hayat sahnesine çıkması belli bir süreyi aldığı gibi tarih sahnesinden silinmesi de belli bir süreci takip eder. İşte Osmanlılarda 14. Yüzyılda tarikatların oluşmasından sonra 15.yüzyılda müstakil tarikatların, bunlara ait tekkelerin, zâviyelerin ve bu dergâhlarda tasavvuf terbiyesini

⁶⁷ Anadolu Türkleri arasından asırlardan beri yayılmış Ehl-i Sünnet akidelerine aykırı olarak "hulul"u kabul eden bu mezhep, 15.ve 16.asırlarda Anadolu'yu kaplamıştır. Nesimi, Refî'i, Temennayı bu nevi mutasavvıf şairlerdir. Bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Ankara, DİB Yay, 1976, s. 113

⁶⁸ Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *OA*, c. I, s. 191-92. Mustafa Kara'nın yazmış olduğu bu maddede Osmanlıların ilk yıllarındaki tasavvufî faaliyetleri de anlatılmaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında kâleme alınan iki menakıbnameden biri Babailere, diğeri Kalenderlere ışık tutmaktadır. Birincisi Türkçe olup Elvân Çelebi tarafından 1359'da yazılan *Menakıb-ı Kudsiye*'dir. İkincisi Farsça olup adı *Menakıb-ı Cemaluddun-i Savî*, yazarı ise Hatib Farisi'dir. Eflaki'nin (ö. 761/1360) *Menakıb-ı Arifin*'i ise ilk dönem Mevlevîlerini bize tanıtmaktadır. Eflaki'nin bu Farsça eseri Hemedanlı Abdulvehhab Sabuni (ö. 954/1547) tarafından bazı bölümleri çıkarılarak yeniden Farsça olarak kâleme alınmış, 16.yüzyılda Derviş Halil Senai tarafından yapılan tercümesi Kanuni'ye takdim edilmiştir. Mesnevîhan Mahmud Dede'nin aynı asırda yaptığı tercüme daha sonra *Müzekkî en-nüfus* kenarında basılacaktır. Osmanlıların ilk yıllarında Anadolu topraklarında görülen bu tarikat cümbüşünü Dede Ömer şiirleştirir:

"Geh Cavlakîyiz gehî Kalender
Geh Hayderî geh post-büşuz. Bk. Kara, age, c. I, s. 193.

⁶⁹ Kafesoğlu, *"Türkler"*, *İA*, c. XII-2, s. 536.

⁷⁰ Kafesoğlu, age, s. 539.

tamamlamaya gayret eden dervişlerin⁷¹ ortaya çıktığını görüyoruz. Bütün tarikatlar adap, erkân ve diğer kaideleriyle kurucu şahsın vefatından sonra oluşmuştur. Sözelimi Mevleviliğin kurucusu Mevlânâ Celaleddin Rumî'dir. Fakat Sultan Veled (ö. 712/1312) tarafından bir teşkilat olarak organize edilmiş ve günümüze kadar devâm edegelmiştir.⁷² 15.Yüzyılda teşekkül eden ilk tarikat zümreleri nisbet edildiği şahıslara göre şunlardır:

- 1- Zeyniye, Zeynüddin Hâfi (ö. 835/1435)
- 2- Kâdiriye, Abdulkadir Geylani: Osmanlılardaki ilk büyük temsilcisi Eşrefoğlu Rûmî'dir (ö. 869/1469)
- 3- Halvetiye, merkezi şahsiyeti Seyid Yahya Şirvânî'dir (ö. 887/1487).
- 4- Bayramiye, Hacı Bayram Velî (ö. 830/1430).
- 5- Nakşibendiye, Bahauddin Nakşibend (ö. Buhara, 788/1388): Osmanlı'daki ilk büyük müşidi Simavlı Molla ilâhî'dir (ö. 891/1491).
- 6- Rifaiye, Ahmed Rifaî (ö. 582/1182)
- 7- Hurûfiye, Fazlullah Hurûfi (öl.796/1394): Bu zatın *Cavitname* adlı eserini 15.Yüzyılda Abdulmecit Firişteoğlu *İşkname* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.
- 8- Bedreddiniye, Şeyh Bedreddin (ö. 820/1420)
- 9- Nurbahşiye, Muhammed Nurbahş (ö. 846/1442)
- 10- Mevleviye, Mevlânâ Celaleddin Rûmî (ö. 673/1273)⁷³

Yıldırım Bayezid döneminde âlimleri en büyüğü Molla Fenâri olup, bu âlim zat Yusuf b. Hâmid'in babası Şeyh Hâmidüddin'den tasavvuf ilmi almıştır.⁷⁴ Şeyh Hâmidüddin ise Bayezid'in Bursa'da Ulucami'yi yaptırdığı sırada işçilere ekmek dağıtmıştır. Cami-i şerifin açılışında Bayezid, damadı Emir Buhari (veya Emir Sultan)'ye namaz kıldırmasını teklif ederse de bu şerefin Somuncu Baba'ya ait

⁷¹ Beylikler döneminde beyler, şahsi eğitimleri için İslam dini ile ilgili merkezlerde fıkıh, Arapça, Farsça, tarih, edebiyat ve mimari gibi çeşitli bilgileri elde etmeye çalışıyorlardı. Anadolu'yu dolaşan Türk dervişleri, alim ve sanatkar kimseler olup, halka, beylere, bey ailesinin genç efradına ve saray halkının sayılı kişilerine İslamiyet'i anlatıyorlardı. Bk, B. Flemming, "Türkler, Anadolu Beylikleri", *İA*, c. XII-2, s. 285. Ayrıca Anadolu'da tasavvuf ve tarikatlar tarihi ile alakalı olarak son zamanlarda yapılan ulaşabildiğimiz çalışmalardan başta gelenleri şunlardır: 1-Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, Ataç Yay, 2011; 2-Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yay, 1999; 3-Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yay, 2012; 4-Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. Baskı, İstanbul, Marmara Üniv. ilâhiyat Fak.Yay, 1994; 5-Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004; 6-Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989; 7-Mahir İz, *Tasavvuf*, 1. Baskı, İstanbul, Rahle Yay, 1969.

⁷² Bu oluşumun gecikmesinin bir sebebi de tarikat kurucularının bir tarikat kurmak, böyle bir müessese oluşturmak gibi bir gayret içerisinde olmayışlarıdır. Bk, Kara, age, c. I, s. 193.

⁷³ Kara, age, c. I, s. 193-203.

⁷⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, İstanbul, Bedir Yay, 1969, c. II, s. 628.

olduğunu ifadeyle teklifi geri çevirir. Somuncu Baba veya Şeyh Hâmidüddin gayet mahcup bir şekilde minbere geçerek Fâtiha suresinin yedi ayrı işari tefsirini yapar. Ancak sırrının ifşası dolayısıyla daha sonra talebesi Hacı Bayram Velî'yi de yanına alarak Bursa'yı terkeder.⁷⁵

Yıldırım Bayezid ilme ve ilim adamına büyük önem verirdi. Bu nedenle olmalı ki, Bursa kadısı Molla Fenâri'nin, bir mahkemede kendisinin şahadetini reddetmesi⁷⁶ üzerine Molla Fenâri'yi görevden almadığı gibi, O'na fazlasıyla hürmet etmiştir.

Yıldırım Bayezid zamanında Bursa ilim ve kültür merkezidir. Fakat daha sonra Bursa'nın Timur istilasına uğraması neticesinde muhtemelen bazı kütüphaneler yok olmuştur. Ancak II. Murâd devrinde Osmanlılarda ilim ve fikir hayatı büyük bir gelişme gösterdi. Bu dönemde hükümet merkezi Edirne'dir.⁷⁷

15.yüzyılın ünlü tarihçisi Aşıkpaşazade olup⁷⁸, Yıldırım'ın oğulları Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasındaki mücadelelerde Çelebi Mehmed'in yanında yer aldı. II. Murad'ın Belgrad (1437) ve Macaristan seferlerine katıldı (1443). İstanbul'un fethinde bulundu. Fâtihi'nin oğulları Bayezid ve Mustafa'nın sünnet düşünlerinde bulduktan sonra İstanbul'da dervişane bir hayat sürdürdü. Türk dili ve edebiyatı bakımından Dede korkut'u andıran *Tarih-i Âl-i Osman* adlı eseriyle meşhûr bu tarihçimiz⁷⁹ de tasavvufsuz olamamıştır. Bu devirde Anadolu'da büyük şöhret kazanan sufilerden bazıları Yunus Emre vadisinde şiirler yazıyordu. Emir Sultan ve Hacı Bayram Velî bunlardandır. Hacı Bayram Velî kurduğu Melamiye-i Bayramiye tarikatı sayesinde müridleri arasında birçok şairler yetişmiştir. Bunlardan Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye* adlı eseri tasavvufî tesirle birlikte, hâkim olan ehl-i Sünnet akidesi nedeniyle asırlarca mekteplerde ders kitâbı olarak okutulmuş ona şerhler yazılmıştır. Böylece Türkiye'de büyük sûfilerin yetişmesi ve yeni tarikatlar kurulması, onlara ait Türkçe menakıb mecmuaları yazılması mümkün oldu. Hâlbuki 14. asırda bu gibi eserler Farsça yazılıyordu.⁸⁰

⁷⁵ Topbaş, age, s. 62.

⁷⁶ Yinanç, "Bayezid I", *İA*, 1. Baskı, c. II, s. 390; Fenâri buna sebep olarak da Bayezid'in cemaate devâm etmemesini, örnek olması gerektiğini ifade eder. Bk, Topbaş, s. 6.

⁷⁷ Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1993, c. XIV s.257.

⁷⁸ Aşıkpaşazâde, ilk olarak Anadolu'da faaliyet gösteren dinî-tasavvufî cemaatleri dört grupta sınıflandırır ve bu cemaatleri "ahîyân-ı Rûm, gâziyan-ı Rûm, bâcıyân-ı Rûm ve abdalân-ı Rûm olarak isimlendirir. Bk Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 3. Baskı, İstanbul, İz yay. 2012, s. 22.

⁷⁹ İskender Pala, "Aşıkpaşazâde", *OA*, İstanbul, 1996, c. I, s. 172.

⁸⁰ Kafesoğlu, "*Türkler*", *İA*, c. XII-2, s. 543.

Fâtih döneminde ise başta Edirne olmak üzere diğer bazı şehirlerde kütüphaneler kurulmuş, fakat hükümet merkezi olan İstanbul, asrın başta gelen darülfünunu olmuştur.⁸¹ Fâtih, Süleymaniye medreselerini kurarak Osmanlı ilmiye meratip silsilesini kurmuş riyâzi ve dinî ilimlerde de İstanbul İslâm ülkeleri arasında ön sırada yer almıştır.

Netice olarak klasik Osmanlı mimarisi, edebiyatçılığı ve tarihçiliği bu dönemde doğmuştur.

⁸¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I, s. 44.

1. BÖLÜM

1. YUSUF B. HÂMİD'İN HAYATI VE ESERLERİ

1. Yusuf b. Hâmid'in Hayatı

1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Yusuf b. Hâmid arşiv kayıtlarında Baba Yusuf, Yusuf-ı Hakîkî Baba, Baba Yusuf-ı Hakîkî olarak geçer.⁸² “Kasîde der-Tevhîd” başlıklı manzûmunda “Hakîkî” mahlasını babasının ismiyle birlikte şöyle zikreder:

Eksüklü kulun Hakîkî ya Rab

Dir Yusuf ibn-i Şeyh Hâmid

Ah anda ki arz olına a'mâl

Hâsâ ki basîr ola nâkîd

Avf eylesin meger ki cürmüm

Var ni nidem iy kerîm ü vâhid⁸³

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Yusuf b. Hâmid, bir asrı aşan uzun bir ömür yaşamıştır.⁸⁴ Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı gibi Somuncu Baba namıyla meşhûr Şeyh Hâmid-i Velî'nin oğludur.⁸⁵ Kesin vefat tarihiyle ilgili bir belge elimizde mevcut olmamakla beraber, 892/1486 yılında 103 yaşında vefat ettiği, hem arşiv kayıtlarına ve hem de mezar kitâbelerine uygun gelmektedir.⁸⁶ *Mahabbet-*

⁸² Krş. Akgündüz, age, s. 158.

⁸³ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Sadi Somuncuoğlu nüs. c. I, vr. 88a. Sayın Sadi Somuncuoğlu tarafından titizlikle korunan bu nüshada eserin adı Latin harfleriyle “*Divân*” şeklinde belirtilir. Bunun için Somuncuoğlu nüshasının ikinci cildinin kapağına bakılmalıdır. Erdoğan Boz, dil incelemesi olan doktora tezi çalışmasında bu nüshadan *Hakîkî Divânı (Hakîkî-nâme)* olarak bahseder. Bk. Yusuf b. Hâmid, *Divân, Dil İncelemesi, Kısmi Çevriyâzılı Metin*, Haz. Erdoğan Boz, İÜSBE, (basılmamış doktora tezi) Malatya, 1996, s. XII. Ali Çavuşoğlu da doktora tezi çalışmasında, *Hakîkî-nâme* şeklinde ifade eder. Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme, Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Haz. Ali Çavuşoğlu, EÜSBE, (basılmamış doktora tezi) Kayseri, 2001, s. 23. Biz çalışmamızda “*Hakîkî-nâme*” şeklindeki söyleyişi tercih edeceğiz.

⁸⁴ Akgündüz, age, s.161.

⁸⁵ Akgündüz, age, s.158.

⁸⁶ Akgündüz, age, s. 160-161.

nâme adlı eserinin Manisa nüshasının ketebe kaydı da vefat tarihi olarak hemen hemen aynı tarihi (893/1487) göstermektedir. Müstensihe göre eser müellifin ölümünden bir yıl sonra temize çekilmiştir. Ketebe kaydı 894 olup, bunun bir eksiği Yusuf b, Hâmid'in vefat tarihidir (893/1487).⁸⁷ Netice olarak O'nun 789/1383 yılında doğduğunu söyleyebiliriz.

Fâtih'in Aksaray'ı Osmanlı sınırları içine kattıktan sonra 851/1476 tarihinde yaptırdığı tahrirde, Dânişmendlilerden Yağlıbasan'ın oğlu Melik Mahmûd Hankâhı ile alakalı olarak "Vakf-ı Hankâh-ı der Tasarruf-ı Halefû'l-Meşâyih Hazret-i Baba Yusuf der Aksaray Mukarre bi Berât-ı Sultan ma'a Mülk" kaydının düşüldüğüne bakılacak olursa Yusuf'un, Aksaray'ın fetih tarihi olan 874/1469'da hayatta olduğu anlaşılır.⁸⁸

Fâtih Sultan Mehmed zamanında Yusuf-ı Hakîkî bu hankâhın şeyhi idi. Kendisinden evvel hankâhın şeyhi babası Şeyh Hâmid-i Velî idi. 906/1500-1501 yıllarında II. Bayezid adına Aksaray vakıflarını tesbit eden defterde bu hankâh vardır. Bu defterde "Hâmidüddinzâde" Baba Yusuf'un evlat vakfi yer alır. "Evhadüddin" ve "Şeyh Safiyüddin" adlarında iki oğlu olduğu ve evlâtlarına vakfettiği yerler tafsilatlı bir şekilde yazılmıştır. Sultan III. Murâd adına yazılan 992/1584 tarihli defterde "Şeyh Hâmid Mahallesi" nüfusu yazılırken, buradaki nüfusta 15 mükellef erkeğin Şeyh Hâmid-i Velî'nin torunları olduğu babalarının adlarıyla gösterilmiştir. Ankara kadim kayıtlar arşivinde bulunan H.992/M.1584 yılında III. Murad adına tutulan ve Şeyh Hâmid Mahallesinin nüfusu yazılırken 64 mükellef olarak yazılmıştır.⁸⁹

Yusuf b. Hâmid hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır.⁹⁰ Fakat hayatında önemli yeri olan babasından bahsetmemiz kanaatimizce O'nu etraflıca tanımamızda katkı sağlayacaktır:

Somuncu Baba'nın 15.Asır Anadolu sûfileri arasında müstestena bir yeri vardır. O'nun tarikatı, babası vasıtasıyla aldığı Ebheriye, Şam'da Bayezidiyye

⁸⁷ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme, Tenkitli Metin ve İnceleme*, Haz. Ali Çavuşoğlu, s.16.

⁸⁸ Akgündüz, age, 159.

⁸⁹ Bk. Şahin Başer, *Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba)*, Akın Ofset, 5. Baskı, Konya, 2006, s. 113. Şahin Başer, kitabında Somuncu Baba'nın mezarının Darendede değil de Aksaray'da olduğunu söylemektedir. Bk. Başer, age, s. 51.

⁹⁰ İleriki kısımlarda bahsedileceği üzere bu çalışmaların her ikisi de Türk Dili ve Edebiyatı alanında olmakla birlikte, Tasavvuf Tarihi bakımından da kıymet ifade etmektedir.

Dergâhı'nda aldığı Tayfuriye Bayezidiyye ve Erdebil'de⁹¹ Erdebil sûfileri vasıtasıyla süluk ettiği Safeviye tarikatlarının birleşiminden oluşan "mecma'u't-turuk" görünümündendir. Dolayısıyla Şeyh Hâmid (ö.815/1412),⁹² yaşadığı asrın meşâyihinden olup, zahiri ve batini ilimlere sahip idi. Doğum yeri Kayseri⁹³ olan Şeyh ilk zamanlar Bursa'da ikamet etmiş, sırtında ekmek gezdirip satardı.⁹⁴ Herhalde bu sebeple "Somuncu Baba" lakabı ile anılmaktaydı. Anadolu'da yaygın olan Ebheriye tarikatına bağlı ailesi, manevî fetih için Horasandan Anadolu'nun karakol şehri Kayseri'ye yerleşen dervişler zümresinden idi. Yusuf b. Hâmid'in dedesi Şeyh Şemseddin Musa el-Kayseri'dir.⁹⁵ Aslen Türkistanlı olduğu bilinen Somuncu Baba'nın dedesinin ise Abdullah olduğu belirtilmektedir.⁹⁶

Bursa'da ikamet ettiği sıralarda Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid, O'nu bir camiye vaiz olarak tayin etmişti. Cemaati bir hayli kalabalık olunca, "halvet"⁹⁷ seven bir zat olması nedeniyle Aksaray'a göç etti. O zaman Ankara'da müderris olan Hacı Bayram, tedrisi bırakarak Somuncu Baba'nın (Şeyh Hâmid) yanına gelip tasavvuf yoluna süluk etti.⁹⁸ Bir süre sonra büyük oğlu Yusuf Hakîki'yi orada bırakmış ve Darende'ye gelerek vefatına (815/1412) kadar orada kalmıştır. Mezarı

⁹¹ Nitekim kesin tarihi bilinmemekle beraber Hacı Bayram Veli'nin şeyhi Somuncu Baba Erdebil'de feyz alıp tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönüp irşâda başlamıştır. Önceleri tamamen sünni bir meşrep olan bu tarikat, çevrenin ve siyastin etkileriyle daha sonra Şii-Batını kimliğe büründü. Bk. Ahmet Güner Elgin, *Tarikatlar Ansiklopedisi*, Milliyet Tesisleri, 1991, s. 129; Tarihi ticaret yolları üzerinde bir Türk şehri olan Erdebil, Safevîliğin kurucusu Şeyh Safiyü'd-dîn'in vefatından sonra bir nevi tasavvuf merkezi haline gelmiştir. Bk. Mirza Bala, "Erdebil", *İA*, c. IV, s. 290-291.

⁹² Mezarının Aksaray'da olduğuna dair haberler kesin değildir. Bk. Akgündüz, age, s. 71; Ali Rıza Karabulut, 815 H./1412 M. yılında Aksaray'da (veya Dârende) vefat ettiğini söyleyerek meseleyi kesin bir sonuca bağlamamakla birlikte, önemli olan onun "kişiliği ve fikirleridir" der. Bk. Ali Rıza Karabulut, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, 1984, s. 112.

⁹³ Akgündüz, s. 24.

⁹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, c. II, s. 630

⁹⁵ Akgündüz age, s. 24.

⁹⁶ Akgündüz, age, s. 25.

⁹⁷ Lügatte uzlet, kavramlar kısmında da değinileceği üzere inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak, ihtilat halinde olmamak demektir. Tasavvufta ise ne bir mesleğin ne diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile manen konuşmak rûhen sohbet etmek, masivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini İbâdete vermek demektir. Bk. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul, 1991, s. 206. Uzletler, halvetler, itikaflar nefsin tezhip ve terbiyesi sadedinde yapılıp, halktan uzaklaşmak manasını ifade etmez. Bk. Mahir İz, *Tasavvuf*, Rahle Yay, İstanbul, 1969, s. 94; Hasan Kâmil Yılmaz, "15. Asır Anadolu Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, SOHEV Yay, Ankara, 1977, s.19. Birçok mutasavvıflar, halvetin tarihi kaynağını Hz. Muhammed'in (a.s.) bi'setten önce Hıra mağarasındaki ulzet, tefekkür ve İbâdet yaşantısına dayandırır. Bk. Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet*, Terc: Ömer Rıza, Âmidî Matbaası, 1921, İstanbul, c. I, s. 225; Mustafa Aşkar, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yay, 1998, Ankara, s. 181.

⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, age, c. II, s. 630.

Darende’de olan Somuncu Baba’nın küçük oğlu Halîl Taybî de yanında medfûndur. Halen kendi ismiyle anılan Şeyh Hâmîd-i Velî Cami-i Şerifi’nde ceviz ve oyma işçiliğinin nadide eserlerinden muntazam bir türbe içerisinde medfûn bulunmaktadır. Halvethanesi, zâviyesi kendisinden sonra oğlu ve torunları tarafından aynı manevî atmosfer korunarak günümüze kadar gelmiş ve devâm etmektedir. Somuncu Baba’nın evlatları Osmanlı döneminde örfî vergilerden muaf tutulmuşlardı. Osmanlı devletinin Dua Vakfiyesi olarak büyük ehemmiyat verdiği Somuncu Baba vakfiyesi bu hizmetle nişaneli birkaç vakıftan biridir. Şeyh Hâmîd-i Velî’nin Darende’de bizzat kendi adına Osmanlı döneminden kayıtlı vakıfları mevcuttur.⁹⁹ Şeyh Şücaeddin Karamanî, Larendeli Şeyh Muzafferüddin, Akşemseddin, Karaşemseddin, Muslihiddin-i Karamanî, Ârif-i billâh Ömer Dede, Akbedreddin ve oğlu Yusuf Hakîkî O’nun talebeleridir.¹⁰⁰

Tasavvuf tarihinin mimarları olan mutasavvıflara bakıldığında tesir alanlarının eşit olmadığı görülür. Yetiştirdiği insanların kendisinden sonra gösterdikleri faaliyetlerde farklı manzaralarla karşılaşmaktadır. Hacı Bayram Velî (753/1352), bu noktada çok dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. O’nun yetiştirdiği, O’ndan feyz alan mutasavvıflar 15.Yüzyıldan sonra özellikle Osmanlı dünyasında kurulup gelişen tasavvufî faaliyetlerin başında yer almışlar, eser ve fikirleriyle bu dünyanın gelişip büyümesine katkıda bulunmuşlardır. Akşemeseddin (8863/1463) Dede Ömer Sikkinî, Hızır Dede ve Eşrefoğlu Rumî Bayramî cemaatini oluşturan isimlerdendir.¹⁰¹

Netice olarak Somuncu Baba’nın dergâhından feyz alan Hacı Bayram-ı Velî’nin yetiştirdiği insanların, geniş bir alana hitab eden tasavvufî muhitlerde birer kanaat önderi oldukları söylenebilir. Tasavvuf Tarihinde, özellikle tekke kültürünün nazım ve şiirle içiçe olduğu dönemde¹⁰² eserler veren Yusuf b. Hâmîd, ilk tarikat neş’esini babasından almış ve muhtemelen babasıyla birlikte Erdebil’e gitmiştir.

⁹⁹ Heyet, *Somuncu Baba (Şeyh Hâmîd-i Velî)*, Ajans Türk Mat, Ankara, 1965, s. 53-54; Mehmet Ali Öz, *İslam Öncesinden Günümüze Darende Tarihinden Kesitler*, Somuncu Baba Basın-Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 161; Krş. Akgündüz, age, s. 72-73; Haşim Söylemez, "Somuncu Baba’nın Mezarı Darende’de", *Somuncu Baba Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, Kasım-Aralık, 2000, sayı, 29, s. 52-53.

¹⁰⁰ Akgündüz, age, s. 58.

¹⁰¹ Mustafa Kara, "Somuncu Baba’nın Müridi Hacı Bayram-ı Velî ve Bayramî Meşalesi", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, SOHEV Yay, Ankara, 1977, s.175.

¹⁰² Mustafa Kara, "Somuncu Baba’nın Müridi Hacı Bayram-ı Velî ve Bayramî Meşalesi", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, SOHEV Yay, Ankara, 1977, s. 175-176.

Erdebil dönüşü yine babasıyla birlikte Bursa'ya dönerek babasının füyuzatından istifade etmiş, ayrıca zahiri ilimlerde kendisini yetiştirmiştir.¹⁰³

1.2. Tarikata İntisabı ve Seyr u Sülûkü

Yusuf b. Hâmid'in eserlerinde yaptığımız incelemelerde sık sık Kur'ân ve hadislerden yapmış olduğu iktibaslara bakılırsa onun temel kaynağının Kur'ân ve hadisler olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁴ Babasından ilk tarikat neş'esini aldıktan sonra Konya ve Aksaray medreselerinde okuyan müellifimiz, manen kimlerden istifade ettiğini Hakîkî-nâme adlı eserindeki bir şiirinde şöyle ifade eder:

“Her beldedeki mesâcid için tehlîl için mehâmid için
Hem ravza-i şeyh Hâmid için üftâdelerüz¹⁰⁵

Her abdi-i takî nakî hakiçün her mü'min-i müttakî hakiçün
Hem izzet-i Şeyh Safî hakiçün üftâdelerüz inâyet eyle

Yüzü suyu hakî her velînün hem izzet-i Hoca Şeyh Alî'nün
Hem kurbî hakî i hak Nebî'nin üftâdelerüz inâyet eyle¹⁰⁶

Hem rütbet-i Şeyh Hâcî Paşa hem rif'at-ı Şeyh Şah¹⁰⁷ ilâhâ
Lutf idüb kerem i Pâdişâhâ üftâdelerüz¹⁰⁸

Tasavvuf Risalesi adlı eserinde ismini bahsettiği ve çoğunun hakkında bilgi bulabildiğimiz tasavvufî şahsiyetler şunlardır: Necm-i Dâye,¹⁰⁹ Şeyh Evhedüddîn-i Kirmânî (634/1237),¹¹⁰ Şeyh Ferîdüddîn-i Attâr,¹¹¹ Yunus Emre,¹¹² İmam Cêfer-i

¹⁰³ Akgündüz, age, s.157.

¹⁰⁴ Müellifimizin, muhtemelen terğîb ve terhîb maksadıyla *Tasavvuf Risalesi*'nde zikretmiş olduğu hadislerden biçoğunun kaynağını bulamadım. Bu hususta *Concordance* ve İbrahim Cânan'ın *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi* adlı eserlerden yararlandım.

¹⁰⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 7a.

¹⁰⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 49.

¹⁰⁷ Alaaddin Erdebilî(ö. 833/1429)'nin oğu olup esas adı İbrahim Erdebilî(ö. 851/1447)'dir. Babasının vefatı üzerine onun yerine geçecektir. Akgündüz, age, s. 41.

¹⁰⁸ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 7a; Akgündüz, age, s. 158.

¹⁰⁹ Necmeddin Dâye Râzî (ö. 654/1256) nisbesiyle tanınmış olup aynı zamanda meşhur bir şairdir. Necmeddin-i Kübrâ'nın talebesidir. Bk. E. Berthels, "Necme'd-dîn Kübrâ", *İA*, c. IX, s. 164.

¹¹⁰ Mutasavvıf, velî ve Şafî mezhebi fıkıh alimi. Künyesi Ebu Hâmid'dir. Evhededdin lakabı ve Kirmanî nisbesiyle tanınır. Bu nedenle İran'ın Kirman bölgesinden olduğu anlaşılmaktadır.

Sâdık,¹¹³ Şeyh Safî (Şeyh Safiyüddin),¹¹⁴ Hoca Sadreddin,¹¹⁵ Salahaddin-i Reşîd, Bayezid,¹¹⁶ Zünnûn,¹¹⁷ Şiblî,¹¹⁸ Hoca Abdülmelik Serâvî, Şeyh Zâhid,¹¹⁹ Cemâleddin

Şehabüddin Sühreverdî'den ilim tahsil etti. Talebesi Ahî Evr.an'l a birlikte 1205 yılında Anadolu'ya geldi. Muhyiddin-i Arabî, Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî gibi zamanının büyük mutasavvıflarıyla görüştü. Konya'ya yerleşti. Doğum tarihi bilinmemekle beraber, 634/1237 tarihinde Konya'da vefat ettiği bilinmektedir. Krş. Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *DİA*, c. III, s. 113.

¹¹¹İsmi, Muhammed bin İbrahim el-Attâr en-Nişâbü'rî el-Hamedânî'dir. Feridüddin-i Attâr diye maşhur oldu. Babası attâr idi. Babasının ölümünden sonra bir süre bu mesleği devâm ettirdi. Zühd ve takva sahibiydi. Moğol istilasında bir askere esir düştükten sonra öldürüldü (627/1229). Para karşılığında halkın bin altın akçe bedelle hayatını kurtarma çabasına karşı "kanım için daha fazla fiyat verirler" diyerek özgürlüğü istememiş, daha sonra gelen başka bir şahsın "bu yaşlı zatın kanına karşılık bir torba saman vereyim" teklifi üzerine "işte şimdi beni sat, bundan fazla para etmem" diyerek Moğol askerini sinirlendirmiş ve ölümü seçmiştir. Kesik başı elleri arasında olarak 3 km.lik bir mesafeyi koştuktan sonra rûhunu teslim ettiği anlatılır. Eserlerinde üstün bir akıcılık, incelik, nasihatlerinde büyük bir tesir, ârifâne sözlerinde akılları hayrete düşürecek bir hal vardır. *Musibet-nâme*, *Esrar-nâme*, *Mantiku't-Tayr*, *Muhtar-nâme*, *Cevherü'z-Zât*, *Züht-nâme*, *Tezkiretü'l-Evliyâ* ve daha birçok eserleri vardır. Tek Mensûr eseri *Tezkire*'sidir. Krş. Helmuth Ritter, "Attâr", *İA*, c. II, s. 8-10.

¹¹²Tasavvuf ehli ve halk şairi olan Yunus Emre'nin Eskişehir'in Mihaliçcik kazası Yunus Emre köyünde 720/1320 senesinde vefat ettiği söylenir. Hayatı ve şahsiyeti hakkında pek az şey bilinmektedir. Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Velî, Sultan Veled ve Ahî Evr.an Yunus'un çağdaşı olan sûfilerdir. *Risaletü'n-Nushiyye* ve *Divân* olmak üzere bilinen iki eseri vardır. Bk. Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divânı*, İnceleme, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990, c. I, s. 14-45.

Yunus'un neşrettiği tasavvufî ahlâk, evvela herkesi Kur'an ve Hadis'e uymağa, şer'î esaslara en ufak teferruatına kadar riayete davet eder. Çünkü tarikatın üssü'l-esası şeriattır. Buna riayet etmeyenler için ise ebedi azab ve tehdid vardır. Sonra Sünnet-i Muhammediyyenin icabettirdiği menfi ve müsbet birçok ahlakî esaslar vardı ki Yunus Emre birçok manzûmelerinde onlara bağlı kalma lüzumunu uzun uzun anlatır. Yunus'un sûfiyane telakkileri bütün o devir Anadolu şair ve mutasavvıflarının telakkileri gibi Celale'd-Dîn Rûmî'den alınmış yahut onunla hemen hemen aynı mahiyettedir. Bu da esas olarak bütün İslam mutasavvıflarında müşterek olan "Vahdet-i Vücut" mesleğinden ibarettir. Yunus Emre'nin *Divân*'ı aşk feryatlarıyla doludur:

"Bir sâkiden içtim şarap arştan yüce meyhânesi
Ol sâkinin mestleri yüz Cânlar ânın peymânesi

Bunda dâim yananların küllî vücûdu nûr olur
Ol od bir od'a benzemez hiç belürmez rennânesi

Bu meclisin mestlerinin Ene'l-Hak demleri olur
Yüz Hallâc-ı Mansûr gibi en kemdürür dîvânesi

Aşk şarâbın içenlere gel bir nazar eyleyi-gör
Bunca yıldır nice döne ol meclisin piyâlesi"

Bk. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Neşr: Orhan F. Köprülü, 3. Baskı, Ankara, *DİB* Yay, 1976, s. 258-314.

¹¹³Ehl-i Beytten ve meşhur velilerden olup, seyyid ve oniki imamın altıncısı, Hz. Ali'nin torunlarından. Anne tarafından Hz. Ebu Bekir'e baba tarafından Hz. Ali ve Hz. Fatma vasıtasıyla Hz. Peygamber'e dayanır. Nakşibeniyye yolu âlimlerinin dördüncüsüdür. İsmi Câfer-i Sâdık bin Muhammed Bâkır bin Ali Zeynelâbidin bin Hüseyin bin Ali bin Ebi Tâlib, Künyesi ebu Abdullah'tır (ö. 148/765). Bütün dîn bilgilerinde olduğu gibi, zamanın bütün fen ilimlerinde de söz sahibiydi. Kimya'nın babası sayılan Câbir O'nun talebesiydi. İmam-ı Azam Ebu Hanife iki yıl ondan tasavvuf eğitimi almıştır. Bir müddet "halvet"i tercih ederek insanlar arasına çıkmamıştır. Hükümdar kapısından uzak durması dikkat çeken bir hususiyetiydi. Bk. K.V. Zettersteen, "Câfer", *İA*, c. III, s.7.

¹¹⁴Safevî tarikatının kurucusu olup, İran'da Safevîlerin ceddî, Hvace Kemaleddin Arabşah'ın oğludur. Ecdadını kendi ifadeleriyle Hz. Ali'ye kadar götürür. Lakabı Safiyüddin, nisbesi Erdebilî'dir. Gılan'da Şeyh Zahid (Tâceddin İbrâhim b. Rûşen Emir b. Bâbil b. Şeyh Bundâr el-Kürdî es-Sancanî)'in yanına

Ali (Şeyh Zahid'in oğludur), Ahî Ferec-i Zengânî,¹²⁰ Necmeddin-i Kübrâ,¹²¹ Sultan Hoca Ali (Hoca Şeyh Ali),¹²² Kösece Şeyh Ömer, Hacı Paşa (Hacı Bayram-ı Velî),¹²³

giderek 85 yaşında olduğu halde ölünce(735/1334)ye kadar şeyhinin yanına kalmıştır. Ölümünden az önce oğlu Sadreddin'i halef tayin ederek hacca gitmiş, dönünce hastalanarak vefat etmiştir. Bk, Franz Babinger, "Safiy-ed-Dîn," *İA*, c. X, s. 64-65. Doğum yeri olan Erdebil, Anadolu'ya hariçten maneviyat eri yetiştiren üç mühim merkezden (diğeri ikisi Horasan ve Şirvan) biriydi. Kuvvetle kabul edilen görüşe göre Somuncu Baba tasavvuf eğitimini Erdebil'de Safiyüddin'in torunu Alâeddin Ali'den aldıktan sonra Anadolu'ya dönmüştür. Bk. Güner Elgin, age, s. 129; Akgündüz, age, s. 441-42. Esas olarak olarak Safiyüddin halvetiliğinin müceddidi, oğulları ise mümessilleri sayılmışlardır. Netice itibarıyla Safiyüddin ve oğullarının ilk mensupları (yani ilk Erdebil sûfileri) mezhepleri ne olursa olsun tarikat itibarıyla halvetîdirler. Bk. Abdulkaki Gölpınarlı, "Bayramiye", *İA*, c. II, s. 424-425.

¹¹⁵ Safevîliğin kurucusu olan Şeyh Safiyü'd-dîn Erdebilî'nin oğlu olup babasının 1334'te vefatından sonra yerine geçmiştir (ö. 799/1399). Bk, Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, c. X, s. 58.

¹¹⁶ Bayezid-i Bistami, asıl adı Yezid Tayfur b. İsa el-Bistami'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan, ümmî bir şeyhin oğlu olan Bayezid sistemli bir görüşten ziyade vecd (şâhiyye) halinde söylediği sözlerle ün yapmıştır. Bk. Güner Elgin, age, s. 75. Bayezid 261/874 yılında vefat etmiş, yazılmış bir eser bırakmamıştır. Sûfiyye mertebelerinden "fenâ fillah" ve "ayn el-cem" makamlarına çok mütemayil idi. Bk. H. Ritter, Bayezid Bistâmî, *İA*, c. II, s. 399.

¹¹⁷ İsmi Sevbân bin İbrahim, künyesi Ebu'l-Feyz, lakabı Zünnûn, nisbesi el-Mısırî'dir. (ö. 245/859). Mısır'da tasavvuf ilmini ilk defa o açıkladı. Tasavvuf ahlak ilmi, onun açıklamasından ve izahlarında sonra Mısır'da yayıldı. Bk. Necdet Tosun, "Zünnun el- Mısırî", *DİA*, c. 44. s. 575-576.

¹¹⁸ Büyük velilerden. Adı Câfer, babasının adı Yunus, künyesi Ebubekir, lakabı Şibli'dir. Marifetullah ve muhabbetullah arzusuyla emîrliği bırakarak tasavvuf yoluna süluk etmiştir. Cüneyd-i Bağdadî'nin talebesidir. Aynı zamanda Malîkî mezhebinin fıkıh âlimlerinden olup İmam-ı Malîk'in Muvatta'ını ezbere bilirdi. (ö. 334/945). Dilaver Gürer, "Şibli", *DİA*, c. 39, s. 125-126.

¹¹⁹ Zâhid-i Gilâni. Tâceddin İbrâhim b. Rûşen Emir b. Bâbil b. Şeyh Bundâr el-Kürdî es-Sancanî (ö. 705/1305). Zahidiye'nin müessisi olup, Safevîliğin bu koldan geldiği söylenmektedir. Bk. Abdulkaki Gölpınarlı, "Bayramiye", *İA*, C. II, s. 424.

¹²⁰ Necmeddin-i Kübrâ'nın, onun hizmetinde bulunduğu bilinen Tebriz'li ve Meczub Baba Ferec adında bu zat ahiliğinin ilk kurucularındandır (ö.1065). Bk. Güner Elgin, age, s. 207-208. Ahî Babalık: Debbağlar ve saraçlar gib esnafın başındaki adamlara tevcih edilen resmi bir üvandı. Ahî, Osmanlılardan önce Âzerî ve Selçukî memleketlerde esnaf kâhyalarıyla şeyhler hakkında kullanılır bir tabirdi. Bkz. M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB yay, c. I, s. 29.

¹²¹ Tebriz'li ve meczub Baba Ferec adlı bir zatın hizmetinde bulunduktan sonra İskenderiye'ye giderek Hamedan'da İsmail Kasrî'nin dergâhında tasavvufa yönelmiştir. Harezmi'deki irşâd görevi şeyhinin emriyle Ruzbihan Kebir Mısırî'nin yanında tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra başlamıştır. Bk. Elgin, age, s. 207-208.

¹²² Safeviye tarikatının Kurucusu şeyh Safî'nin torunudur. Hvace Ali (ö. 1429)'den sonra yerini oğlu Şeyh İbrahim almıştır (ö. 1447) Bu zatların şöhretleri zamanla memleketleri olan Erdebil'in dışına taşarak Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın diğer bölgeleriyle Belh ve Buhara gibi uzak yerlerden gelen kimselerin ziyaret ve hizmet ettikleri bir mahal haline gelmişti. O zaman Bursa'da bulunan Osmanlı padişahlarınca da şöhretleri bilinen bu zatlara her yıl hediyeler gönderilirdi. Hvace Ali'ye gelinceye kadar tamamen sünnî bir tarikat olarak tanınmaktadır. Timur üzerinde büyük bir nüfuzu olan Hvace Ali'ye bu hükümdar tarafından Erdebil ve köyleri verilerek kendisine dahilde müstakil hareket etme hakkı tanındı. Bu arada Timur'un Anadolu'dan beraberinde götürdüğü ve Hvace Ali'nin şefaatiyle serbest bırakılan kalabalık Türkmenler şeyhin tabii müridi ve fikirlerinin yayıcısı oldular. Bunların bir kısmı Erdebil'de bir mahalleye yerleştirildi. Şeyhliğin babadan oğula intikal ettiği bu tarikat, Hvace Ali'nin, tamamen siyasî gayeler taşıyan ve şiiiliği benimseyen torunu Şeyh Cüneyt'le birlikte Safevîlikteki sünnî çizgisini değiştirmiş oluyordu. Daha sonra Azarbeycan, Doğu Anadolu, İran, Osmanlı ve Karaman ülkelerinde bulunan Türkmen aşiretleri arasında yayılma faaliyetlerine girişmiştir. Bk. Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, c. X, s. 53-58; Güner Elgin, age, s. 326;

¹²³ İstanbul'u Fâtih Sultan Mehmed'in fethedeceğini müjdeleyen Hacı Bayram-ı Velî'nin (ö. 833/1430) asıl adı Nûman bin Ahmed bin Mahmûd'dur. Küçük yaştan itibaren Bursa ve Ankara'da bulunan alimlerden ilim tahsiline başladı. Daha sonra Ankara'da Kara Medrese'de müderrislik yaparak talebe yatıştırmağa başladı. Bu sıralarda Kayseri'den gelen Şüca-i Karamanî adındaki müridin daveti üzerine müderrisliği bırakarak Kayseri'ye gitti ve Somuncu Baba'dan tasavvuf eğitimi aldı.

Künc-i Sinan, Cemaleddin-i Urnevî, Şeyh Zeyneddin Hafî,¹²⁴ Mevlânâ,¹²⁵ Sülemî.¹²⁶
Muhabet-nâme adlı eserinin *Der-zemm-i Hased* adlı bölümünde Şeyyâd
Hamza'dan¹²⁷ bahseder.¹²⁸

Dönüşte Aksaray'a yerleşmiş, Safeviye şeyhi Alaaddin Ali Erdebilî'den (ö. 833/1429) el almıştır. Şeyhinin vefatından sonra Ankara'ya dönerek irşâdla meşgul olmuştur. Zamanla etrafında toplananların çokluğu bazı kişilerce hoş karşılanmamış olacak ki, devrinin sultanı II. Murad'a şikâyet edildi. Bunun üzerine Saray kendisini Edirne'ye davet etmiş, tahkikat neticesi müsbet olunca tekrar Ankara'ya dönmüştür. Anadolu Tarikatlar Tarihi açısından onun terbiyesinde yetişen büyük şahsiyetler şunlardır: *Muhammediye* yazarı Yazıcızade Mehmed (ö. 85/1451), kardeşi Ahmed Bican (ö. 859/1459) Melâmîye-i Bayramiyenin piri Ömer Dede Sikkinî (öl.880/1475), Akbıyık Sultan, Üftade'nin şeyhi Hızır Dede (ö. 918/1512), damadı Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/469). Krş. Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay, 5. Baskı, 1999, İstanbul, s. 280. Bayramiye Mevlevîlik ve Bektaşîlikten sonra Anadolu'da oluşan üçüncü büyük tarikat oldu. Bk. Kara, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar", *OA*, c. I, s. 199. Her ne kadar Nakşîlik ve Halvetîliğin birleşmesinden oluştuysa da Naşîliğin etkisi azdır. Bu tarikattan Bayramiye-i Şemsiye, Melâmîye-i Bayramiye ve Celvetiye diye üç şube meydana gelmiş, asıl Bayramiye Ak Şemseddin'den yürümüştür. Hacı Bayram'ın zikr-i hâfiye meyli, kendisindeki melâmet neş'esinden doğan bir halettir. Vahdet-i Vücut konusunda diğer çoğu tarikatlardan farklıdır. Vahdet-i Vücut çoğu tarikatlarda seyr-i süluk sonunda varılacak bir netice iken, Bayramîlerde daha sülûkun başında buna inanmak ve zamanla bunu "oluş" haline getirmek gerekirdi. Bunu idrak etmek üç mertebeye dayanır: Tevhid-i ef'al, tevhid-i sıfat, tevhid-i Zât dendiği gibi, fenâ-i ef'al, fenâ-i sıfat, fenâ-i Zât da denir. Bu mertebelerin ilme'l-yakîn, 'ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn yani bilgi, şühûd ve tahakkuk (oluş) derecelerine gelmesi şarttır. Bizzat Hacı Baram-ı Velî, bu tevhid mertebelerini ve bilgi derecelerini öz Türkçe olarak "bilmek", "bulmak" ve "olmak" diye tarif etmiştir. Krş. Elgin, age, s. 76.

¹²⁴ Cüneyd'e dayanan Zeyniye tarikatının kurucusudur. Zeyneddin Hafî (ö. 838/1434)'nin asıl adı Muhammed bin Muhammed el-Hâfî, künyesi Ebû Bekr'dir. Küçükyaşta ilim tahsiline başladı. Bu maksatla memleketi olan Horasan'dan başka Mâverâünnehr, Irak, Azerbeycan, Şam, Mısır, Hicaz ve başka yerlere gitti. Celalüddin Ebû Tahir Ahmed el-Hocendî el-Medenîy Zeynüddin Irakî, Ebû'l-Berekât Ahmed Kazvînî, İbn'ül-Cezerî, Seyyid Şerif Cürcânî ve daha birçok alimden ilim öğrendi. Kahire'ye gelip Zeyneddin Abdurrahman eş-Şebri'si ile buluşup sohbet etti. Tasavvuf yolunda Nüreddin Abdurrahman Mısırî'den tasavvuf eğitimi aldı. Rüyasında Hz. Muhammed'in Füsusu'l-Hikem'i okumasını işaret etmesi üzerine kitabı okuduğunu, yine aynı yolla birçok meseleyi sorup öğrendiğini bizat kendisi anlatır. Hayatının sonlarına doğru kendisinde çok cezbe halleri görüldü. Telif ettiği eserleri *Risale el-Vesâyâ el Kudsiye, el-Evr.adü'z-Zeyniye ve Zühd Risalesi'*dir. Bk. D. S. Margoliouth, "Zeynüddin", *İA*, c. XIII, s. 556.

¹²⁵ Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî bilindiği gibi mutasavvıf bir şair ve mevlevîliğin kurucusudur. (ö. 672/1273). Tercüme-i halini en iyi bildiren eser Ahmed Eflakî'nin Menâkıb'l-Ârifin'idir. Mevlânâ'nın babası Bahaeddin Veled b. Hüseyin b. Hafîbî olup, "sultanu'l-ulemâ" ünvanına sahipti. Belh'te yerleşmiş bir ulema ailesindendi. Kendi ifadesiyle şeceresi Ebu Bekir Siddik'a çıkar. Moğol istilasından önce oğlu Celaleddin ile birlikte hacca gitmiş, daha sonra Şam yoluyla Anadolu'ya geçmiştir. Konya'da zamanla vermiş olduğu vaazlarla büyük şöhret kazandı. Emirler ve hatta Sultan Alaaddin Keykubat dahi vaazlarına devâm ederdi. Eflâki'ye göre Mevlâna, babasıyla birlikte Karaman'da yedi yıl kadar kalmış ve orada Şerafeddin Lâlâ Semerkandî'nin kızı Gevher Hatun ile evlenmiş, oğlu Sultan Veled burada doğmuştur. Bahaeddin Veled'in ölümü (628/1230)nden sonra Mevlânâ Konya'da babasının yolunda vaaz vermeğe devâm etmiştir. Bir sene sonra babasının eski bir şakirdi Seyyid Burhaneddin Muhakkik hocasını ziyaret için geldiğinde hocasının öldüğünü yerine oğlunun geçtiğini, Mevlânâ'nın ise zahiri ilimlerde babasının mertebesine ulaştığını haber alınca bunu takdir etmekle birlikte ona dokuz yıl süren bir tasavvuf eğitimi vermiştir. Sonunda Seyyid Burhaneddin Kayseri'ye gidip orada ölünce Mevlânâ 5 yıl yalnız kalmış ve 642/1244'te Konya'ya gelen şeyyâh derviş Şemseddin Muhammed Tebrizî ile görüşmüştür. Şems ona Bayezid-i Bistami'ye ait bir sözün manasını sormuştur. Bu karşılaşmadan sonra onu evine götürün Mevlânâ Şems'e tasavvufî manada (Bk. H. Ritter, "Celaleddin Rumi", *İA*, c. III, s. 53-56) âşık olmuş, coşkuna, heyecan dolu bir başka Celaleddin şeklini almıştır. (Bk. Kara, *Tasavvuf Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay. 5. Baskı, 1999, İstanbul, s. 293). Böyle bir tasavvufî aşkın neticesinde Mevlânâ İslam âleminin en büyük şairlerinden biri olmuştur. Eserleri *Divân, Mesnevî, Fihi Mafihî, Meva'iz, Mektubat'*tır. Bk. H. Ritter, "Celaleddin Rumi", *İA*, c. III, s. 53-56; Gölpınarlı, "Mevlevîlik", *İA*, c. VIII, s. 164-169.

Tesiri altında kaldığı ve ıktıbasta bulunduğu şahıslar ise şunlardır: Necm-i Dâye (27a), Şeyh Evhedu'd-dîn-i Kirmanî (27b), Hallâc (28b), Şeyh Attar (28b), Mevlâna (30b), Yunus Emre (30b), İmam Ca'fer-i Sâdik (31a), Şeyh Safyüddin (32b), Bayezid-i Bestami (32b), Zünnûn (33a), Şıblî (34a), Hoca Abdu'l- Melik Serâvî (35b), Şeyh Sadre'd-dîn (35b), Ahî Ferec Zengânî (37a), Necmeddîn-i Kübrâ (42b), Sultan Hoca Ali (44a), Kösece Şeyh Ömer (47b), Künci (?) Sinan (48a), Hacı Başa (Hacı Bayram-ı Velî) (48a), Cemaledin-i Ürmevi (52b), Şeyh Zeyne'd-dîn-i Hâfî (55a), Sülemî (51a).

Hakîkî-nâme'deki şu manzûmunda da tasavvuf büyüklerinin isimleri vardır:

“Çü serv seyr ide andaki Bâyezîd ü Cüneyd
Çü mîve asıla her bir budakda yüz Hallâc

Ekâbirün bu durur bil ger ibtidâ hâli

Şu rutbede özen irdi ki Şıbili vü Zücâc"¹²⁹

Yine *Tasavvuf Risalesi*'nde Mevlânâ'nın *Fîhi Mâfih*¹³⁰ ve es-Sülemî'nin *Hadayiku'l-Hakâik*¹³¹ isimli eserlerden de ıktibaslarda bulunur.

¹²⁶ Horasan'ın büyük velilerinden olan Ebu Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) nin asıl adı Muhamed, babası Hüseyin'dir. Fıkıh, tefsir, hadis, lügat ve tarih ve alimi, mutasavvıf bir müelliftir. Kendisine kadar dağınık halde bulunan tasavvuf ilimlerinin her dalında eser telif etti. Ansiklopedik tefsiri tasavvufi tefsirler alanında yegane kaynak oldu. Yüzden fazla telif eserinin birçoğu zamanımıza ulaşmamıştır. *Tefsir-i Hakâik* adlı eserinin Hallâc'la ilgili bazı kısımları L. Massignon tarafından neşredilmiştir. *Risaletü'l-Melâmîye*'si “melâmîlik” hakkındaki kaynakların ilki sayılır. Kuşeyrî kendisinden faydalanan meşhur simalardandı. Bk. Tahsin Yazıcı, "Sülemî", *İA*, c. XI, s. 94-95; es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, Terc: Süleyman Ateş, Ankara ilâhîyat Fakültesi Yay, 1977, s. 3.

¹²⁷ Eski Anadolu Türk şairlerinden olan Şeyyâd Hamza hakkında bilgilerimiz bugün için sınırlıdır. Onu edebiyat dünyasına ilk kez tanıtan Fuad Köprülü olmuştur. Nasreddin Hoca ile çağdaş, 13. yy. şairi olduğu söylenir. *Yûsuf ve Züleyha* adlı mesnevîsinde kıssayı kendine has samimi bir dille nakletmiştir. Bk. Köprülü, age. s. 236-237; Sadettin Buluç, "Şeyyâd Hamza", *İA*, c. XI, s. 498.

¹²⁸ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 236.

¹²⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs. c. I, vr. 67b.

¹³⁰ Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin umumi olarak tasavvufi düşüncelerini, görüşünü, tabiatını, şiir telakkisini, devr.inin birçok dini, felsefî, ahlakî, akidelerini, dünya ve insanlığın mühim olaylarını, muhitini anlatan eseridir. Hakim unsur tasavvuttur.

Doğrudan doğruya varlığın birliği inancından, mutlak varlık ve zuhurundan, akl-ı küllî ve nefis-i külliden, kâinat eflâk, anasır ve devirden, dünya ve ahiretten, insan, velî, nebî ve insan-ı kâminden ve derecelerinden yakînden, aşk ve cezbeden mufassalan bahseder. Her şeyin aslı birdir, sadece “Bir” vardır. İkilik teferruattadır. Maksada bakılacak olursa ikilik kalmaz. Esas birdir. Yüzünü ne tarafa çevirsen Tanrı oradadır. “Ene'l-Hak” demek “ben yokum, hepsi O'dur” demektir. Ayrılıklar zahirdedir, manevî gaye itibariyle her şey birdir ve birleşmiştir. Krş, Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Fîhi Mâfihî*, Terc: Meliha Ülker Anbarcioğlu, İstanbul, MEB Yay, 1990, s. VIII-IX.

¹³¹ *Tasavvuf Risalesi*'nin 34a varâğında adı *Hadayiku'l-Hakâik* olarak geçen bu eser, 51a varâğında geçen *Hakayık-ı Sülemî* adlı eserle aynı olması gerekir. Bk, Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 34a, 51a.

Yusuf b. Hâmid (789/1383-892/1486) hayatının büyük kısmını 15.Yüzyılda yaşamış olması dolayısıyla kronolojik olarak onun muasırları arasında sayabileceğimiz birçok mutasavvıflardan başlıcaları şunlardır:

Adı veya Lakabı	Ölüm Tarihi¹³²
Somuncu Baba (babası)	815/1412
Sultan Hoca Ali (Hoca Şeyh Ali)	832/1429
Hacı Paşa (Hacı Bayram-ı Velî)	833/1430
Emir Sultan	833/1430
Şeyh Zeyneddin Hafî	838/1435
İbrahim Erdebilî (Şeyh Şah)	851/1447
Yazıcızade Muhammed	855/1451
Akşemseddin	863/1458
Yahya Şirvânî	869/1462
Eşrefoğlu Rûmî	874/1469
Dede Ömer Sikkînî	880/1475
Şeyh Vefa	896/1491
Mehmed Muhyiddin Üftâde	913/1507
İbrahim Gülşenî	940/1533

Eserinin Yunan felsefesiyle ilgisi olmayıp, tasavvufî şiirler (hikmet)¹³³ olduğunu belirtir. Yunan felsefesinden de habersiz olmadığını söyleyebiliriz. *Gülistan*, *Bostan*, *Mantuku't-Tayr* gibi eserlerden de yararlandığı anlaşılmaktadır:

“Süleymânî dürür bu Matiku't-Tayr
Ne Hâkânî dürür bu Mantıku't-Tayr

Çü Yunânî degül bu hikmet-i cân
Ne bilsün bes bu râzı feylesofân¹³⁴

¹³² Bu isimler ve tarihler için Bk. Kara, "Osmanlılar Tasavvuf ve Tarikatlar", OA, c. I, s. 193-207; Akgündüz, age, s. 41.

¹³³ Tasavvufî şiirlere de hikmet denilmektedir. Bk. Uludağ, age, s. 226.

¹³⁴ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 115.

Ohı mestâne bu destân senündür
Gülistân gel senün Bustân senündür”¹³⁵

Hakîkî-nâme’deki bir manzûmunda İlk çağların İpokrat ile birlikte en büyük Grek hekîmi olan Câlinus’tan İslâm âleminin en büyük filozoflarından İbn Sînâ’dan söz eder:

“Son ser-encâmı bir marazdur kim
Kimse hiç ana bulmadı şifâ

Bulmadı Câlinus ana dermân
Kılmadı çâre bu ‘Alî Sînâ¹³⁶

Bil ne feryâdures olur efgan
Mevte ne çare-sâz oldu bükâ

Sâ’at-i mühlete meded yohdur
Yüz tazarru’ kılub ger eyle du’â”¹³⁷

Bu ifadelerinden müellifimizin Yunan Felsefesinden olduğu kadar İslâm Felsefesinden de haberdar olduğunu söyleyebiliriz.

Yine *Muhabbet-nâme*’de Hazret-i Muhammed (sav), Ebubekir (ra), Ömer (ra), Osman (ra) ve Ali (ra) adlarına ayrı ayrı yazmış olduğu na’tlar Kur’ân ve sünnete olan sadakatının, dîn büyüklerine karşı sevgi ve saygısının en açık göstergesidir. Meselâ aynı eserinde bir kısmını aldığımız Hz. Muhammed (sav)’e şöyle bir övgüsü vardır:

“Der Na’t-ı Seyyidi’l-Mürselîn ve Hâteme’n-Nebiyyîn Sallallahu ‘Aleyhi ve Sellem”

İ fahr-i milk-i sultân-ı dü kevneyn
İ şâh-ı taht-ı kasr-ı kâbe kavseyn

¹³⁵ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 170.

¹³⁶ Ebu Ali İbn Sina.

¹³⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr.22a.

Senündür kurb-ı ev-ednâ Habîb’i
Senün esrâr-ı mâ evhâ Habîb’i

Gel i bübül-nevâ-yı kum fe’enzir
Ki sensin tûtî-yi bâğ-ı fezekkir

Senün i sârık-ı eflâk-ı levlâk
İşigüne kim itmez yüzini hâk

Yitürür ‘aklı ne ider ta’akkul
Kim eyleyebilür ‘ışka tahammül

Gören ol cemâli âşık olur
Varur sonra o kanda ayık olur

Hele ‘ışk eylemedin ‘aklı mecnûn
Dinilmez dilde bil bu dürr-i meknûn

Hele ‘ışk itmedin bu akli şeydâ
Cemâl-i cân fedâ pertev-i peydâ¹³⁸”

Hakîkî-nâme'de şer’-i Mustafâ’ya övgü ve sevgisi şöyledir:

“Hak’dan durur gey ulu ‘atâ şer’-i Mustafâ
Doldurdu yiri gögi ziyâ şer’-i Mustafâ

Tutmuşiken cihâna müzeyyen kıldı ‘âlemi
Ki ‘ilm ü hikmetile Şehâ şer’-i Mustafâ

Kim eyleyeydi bâtilı hakdan temiz eger
Olamayaydı şem’-i Hüdâ şer’-i Mustafâ

¹³⁸ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 125-128.

Kim bileydi şübheti ya hill u hürmeti
Bildürmeyeydi ger î Fetâ şer‘-i Mustafâ”¹³⁹

Dîn âlimlerine de sevgi ve saygısını *Hakîkî-nâme*’de açıkça ifade etmektedir:

“Cihâna kadayısa rûşinâ durur ‘ulemâ
Çirâğ-ı dîn dür ü zîrâ ziyâ durur ‘ulemâ

Ne kavm içindeyise devlet ü sa’âdetdür
Şeref dür anlara ‘izz-i bekâ durur ‘ulemâ

Yüzüm ayaklarına olsun anlarun toprak
Ki dertlüyem kamu derde devâ durur ‘ulemâ”¹⁴⁰

Somuncu Baba için yazdığı uzunca medhiye onu çok sevdiğini göstermektedir:

"Terc’ der medh-i sultânü’l-meşâyih hazret-i şeyh Hâmidü’ d-dîn kaddesallâhu sırrahu"

Î tahr-ı vilâyet şeh-i sultân-ı meşâyih
Î çarh-ı sa’âdet mehi i cân-ı meşâyih

Fermândîh-i iklim-i kerâmet ü vilâyet
Sultân-ı selâtîn şeh-i devrân-ı meşâyih

Sen devletile ireli bu ‘âleme oldı
Örtilmişiken zâhir uş erkân-ı meşâyih

Rif’at senün irşâdunıla buldı bu ‘âlem
İçinde serâ-perde-i eyvân-ı meşâyih

Yâ Rabbi meşâyih yüzi suyu hakı virgil
Bî-çâre Hakîkî’ya sen îmân-ı meşâyih

¹³⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 27b.

¹⁴⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 28a.

Urıla başa devletile tâc-ı sa'âdet
Hak'dan sana hem feth ola iklîm-i vilâyet"¹⁴¹

Hakîkî-nâme'de Halîl Baba, Seyyid Haydar¹⁴², Baba Mûsâ ibn-i Baba Ahmed ve Baba Ahmed adındaki kişilere yazdığı mersiyeleri bulunmaktadır.¹⁴³ Ayrıca Şeyh Şah (İbrahim Erdebilî, ö. 851/1447)'dan¹⁴⁴ da bahseder. Kardeşi Halîl Baba'nın vefatından çok müteessir olduğu adına yazdığı mersiyeden anlaşılmaktadır:

“Adun dillerde kalmış yâd figân sad âh u sad feryâd
Ki irürümüş sana tîr-i ecel peykân Halîl Baba

İ niçe karnlar geçmek gerek tâ bir kemâl ehli
Ki Şâh'a ne götürüp baş süre devrân Halîl Baba

Erenler kadrini lâkin bilenler kanda bulunur
Ne vâkıf ola bu sırra ki oldı dirîğâ 'ali vü nâzil

Çü sen gül gibi çâk itdün kaba Dost'a gönülmüşsin
İdelüm biz dahı bülbül gibi efgân Halîl Baba

Cigerler gark-ı hûn olsun cihân efgânıla dolsun
Nider ya dirliği ölsün olup kurban Halîl Baba

Yitüren kimse sen şâhı koya mı nevha vü âhı
Dahı ömr nice olmasun ki ol handan Halîl Baba

¹⁴¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 82b-83a.

¹⁴² Seyyid Haydar'ın vefatından sonra gariplik hislerini ifade eden mersiyenin bir bölümü şöyledir:
"Eyledi bir bir rihlet ah ihvan-ı dîn kalduk garib
Bilemezüz kim nidevüz zar u hazin kalduk garib

Dîn kılıcın urmaklığa göster kanı bir pehlevan
Hakkani ola bi-garaz ol rah-bin kalduk garib"
Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s.133.

¹⁴³ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 112, 133, 451, 602.

¹⁴⁴ Hoca Alaeddin Ali Erdebilî (ö. 833/1429)'nin oğlu olup vefatından sonra yerine müşidlik makamına geçmiştir. Bk, Akgündüz, age, s. 41; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", *İA*, c. X, s. 58.

Şafak çün çişmi kan döksin felek mâtem donın geysün
Dolındun sayr iderken çün çü meh-tâbân Halîl Baba

Ne yana yahılır göyner göre şem'i eridüp ten
Meger şevkun yüregine dürür penhân Halîl Baba

Revân etsün gözi yaşın dögüp hem taşlara başın
Sular bu derd ü fûrkatdan olup giryan Halîl Baba

Hakîkî Câmına yavlak eser kıldı firakun uş
Velî cüz sabr bu derde nedür dermân Halîl Baba”¹⁴⁵

Müellifimizin, Bursa Ulu Camii açılışından sonra babası ile beraber veya daha evvel Aksaray'a geldiği bilinmektedir.

Somuncu Baba, irşâd vazifesini bu makama layık olan oğlu Yusuf b. Hâmid'e değil de, manevî bir tembih üzerine Hacı Bayram Velî'ye devrettiğinde Yusuf biraz kırılır. Anlatılan menkıbeye göre, bu meseleyi kendisine dert eder. Böyle bir vaziyette kuyudan su çekerken babası onu çağırır ve şöyle der: “Bak evladım, Hz. Peygamberin yolu açıktır. Orada hakikatı bütün çıplaklığıyla göreceksin. Her meselede işi ehline bırakmak, dinimizin emridir. Hakikata en ziyade aşına ve talebe yetiştirmeye en müsaid Hacı Bayram'ı görüyorum. Babalık şefkati hakikati görmeme mani olamaz.” Bunun üzerine Yusuf b. Hâmid'in şu karşılığı verdiği anlatılmaktadır: “Babacığım, Padişahlar koskoca dünya saltanatını oğullarına bırakıyorlar.” Şeyh Hâmid bu cevap üzerine sarsılır ve bunun şeriatın emrettiği bir yol olmadığını anlatır. Uzun bir nasihatten sonra Yusuf babasına hak verir; Hacı Bayram Velî'nin mürîdi olur ve tarikatını onun yanında ikmal eder.¹⁴⁶

Hakîkî-nâme'nin Konya nüshası 22b'de yer alan ve şeyhi Hacı Bayram'ın vefatından sonra yazıldığı anlaşılan, bir kısmını aldığımız medhiyede bu sevginin ve şeyhine bağlılığın "cân"lı ifadelerini görüyoruz:

“İ dîn yolunun rehberi şeyhum yoluna cân fidâ
İ hâs erenler serveri şeyhum yolına cân fida

¹⁴⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, v 37a.

¹⁴⁶ Krş. Agündüz, age, s. 158.

Cânda sevün pinhân senün kurbânun olsun cân senün
Derdün bize dermân senün şeyhum yolına cân fidâ

Oldı sana olan mürîd cümle kemâlile ferîd
Mânend-i Şiblî Bâyezid şeyhum yolına cân fidâ

Geldün cihâna şahvâr sevgün gönüllerde karâr
Kıldı vü sen oldun süvâr şeyhum yolına cân fidâ

Gitdün civâr-ı hazrete müstağrak olup rahmete
Yahdun cihâmı hasrete şeyhum yolına cân fidâ

Ol ravza-ı pâke yüzün uran Hakîkî şeksüzün
Kurtardı her gamdan özin şeyhum yolına cân fidâ”¹⁴⁷

Yusuf b. Hâmid’in muhtemelen Konya ve Aksaray medreselerinde eğitim gördüğü, ilk tasavvuf eğitimini Somuncu Baba’dan ve daha sonra babasının ikna etmesi üzerine Hacı Bayram-ı Velî’den aldığı muhakkaktır. Eserlerinde bahsettiği tasavvufî şahsiyetler ve yer yer onlardan yaptığı iktibaslardan oluşan tasavvufî¹⁴⁸ kültür çevresine bakılacak olursa tamamen ehl-i sünnet çizgisinde,¹⁴⁹ Hak yolunda muhabbetle koşan coşkun bir âşık, müstakil tarikatların ortaya çıktığı 15.Yüzyılda tercüme ve te’lif eserleriyle de hayatının sonuna kadar hizmet veren bir mutasavvıftır. Erdebil (Safeviye) şeyhlerine muhabbet ve bağlılığını her fırsatta dile getirmiştir.¹⁵⁰

Yeri geldikçe üzerinde durulacağı üzere tasavvufta “hulûl”, “ittihad”, “hurûflik” diye adlandırılan itikadlara şiddetle karşı çıktığı gibi, seyr ü sülukta karşılaşılması muhtemel bu gibi tehlikelere de dikkat çeker.

¹⁴⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 85-87.

¹⁴⁸ Tasavvufî görüşlerini incelerken yeri geldikçe bunlara temas edilecektir.

¹⁴⁹ Bir beytinde şöyle der:

Bid’atı terk it ehl-i sünnet isen
Müctemi’ kanda olusar ezdâd

Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 240.

¹⁵⁰ Nitekim Safevi Tarikatının kurucusu Şeyh Safiyuddin Erdebili’den ve Yusuf b. Hâmid’in muasır Safevî Şeyhi Hoca Ali’den daha önce bahsetmiştik.

Hayatının sonuna kadar Aksaray'da ikamet eden Yusuf b. Hâmid, Fâtih Sultan Mehmed'in Karaman eyaletini fethettikten (874/1469) sonra oradaki bir kısım aileleri emniyet¹⁵¹ açısından başka yerlere iskân etme hareketleri üzerine kâleme aldığı söylenen şikâyetnamesine bakacak olursak, İstanbul'a sürülmediğini ve hânkahındaki vazifesini devâm ettirdiğini söyleyebiliriz. Aslında Karamanoğulları-Osmanoğulları kavgasına gönlü razı olmayan aşk ve muhabbet ehli Yusuf b. Hâmid'in bu tehcir olaylarından ciddi müteessir olduğu, Osmanlılara kısmen sitem ettiği aşağıdaki manzûmundan anlaşılmaktadır:

"Der Arz-ı Niyâz u Şikâyet ez Ahvâl-i Vilâyet:

Elinde Türk ü Tatarın zebûn olub Karaman

Yıkıldı serteser üş sernügûn olub Karaman

Dirîğ zulmile dürlü cefâ ü cevır çeküb

İniler üş kamunun bağı hûn olub Karaman

Bu âsiyâb-ı belâ anun meğır ki altına

Düşübdürür öğün ür sanki un olub Karaman

Ne çalkanur idü berr ü kahr-ı Hak cünbüş

Bu mevc ü fevc-ı sükkân bî sükûn olub Karaman

Egerçi kuşe-i dinde hile kinde

Ururdu lafı kamu zü-fünun olup Karaman

Ne meyl kaldı salana ne kimse ıslaha

Gelür kulub karardı ki ton olup Karaman

Ne kaldı alim-i amil ne merd-i sahib-dil

Bulınur uş yıkılır bi-sütun olup Karaman

¹⁵¹ Zira daha evvel beylikler içerisinde Karamanoğullarının Osmanlı devletiyle en çok problem yaşadığından bahsetmiştik.

Biri birin yer oldu yıkıldı yer oldu
Kimisi Kurd kimisi koyun olub Karaman

Güci yeten kişiler dört yanından alub yer
Duyar haramilere işde hûn olub Karaman

Aceb hayal miydi kanı şu hoşluklar
Dağıldı sanki bugün bir öğün olub Karaman

Hakk'ın inâyeti rahmi meğer yetişmeğe
Mahal olamadı himmetde dün olub Karaman

Ki rahat olaydı ber karar-ı sâbık hoş
Emîn-i adlile yine bütün olub Karaman

Hakîkî der ilâhî inâyetin gönder
Felek gibi ki serâser uyûn olub Karaman."¹⁵²

Yusuf b. Hâmid'in, *Hakîkî-nâme* adlı eserinin bir kısmını aldığımız diğer bir nazmında ise daha fazla sitemli olduğu görülür:

Yıkılıb şehirlere saraları gör
Oldu evvel gibi yabanlık

Haslet-i Hâfız-ı ibâdullah
Görün olaydı niğebânlık

Halkı zulm ile târümâr eden
Anlar oldu zehî cihânbânlık

Karamanlığını komaz Karaman
Gitmiş ola ki İbn-i Osmanlık

¹⁵² Krş, Ağündüz, age, s. 159-160; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 706,707.

Gâzilik gârete mübeddel oldu
Devlik oldu hem süleymanlık

Bereket buluna mı bir sürüde
Ki ana kurd ede çobanlık”¹⁵³

Esasen, *Muhabbet-nâme* adlı manzûm eserinde zamanın gidişatındaki kötülükten ve insanların düşmüş olduğu gafletten şikâyet etmektedir:

“Acebdür şimdi hâli rüzgârın
Yumup gaflet gözin Türk’ün Tatar’un

Ki her yerde görürsin cem’-i cühhâl
İder mü’minler ile ceng-i deccâl

Ki her yerde begüm ehl-i fesâdı
Görürsin emre olmaz inkiyâdı”¹⁵⁴

Hakîkî-nâme’de de ahir zaman fitnesinden, devrin gidişatından şikâyetler vardır:

Dirîğ âhir zaman oldu belürdi çok alâmetler
Olup zâhir fesâd işler şu bid’atler dalâletler

Tutulmaz şer’ ahkâmı atup ardına İslâm’ı
Görün her müdbir ü ‘amî iderler sefahetler

Edeb kanda hayâ kanda Resûl’e iktidâ kanda
Begüm sıdk u safâ kanda dutup kalbi kasâvetler¹⁵⁵

Aynı eserde bir şikâyet konusu da Hurûflük¹⁵⁶tir:

¹⁵³ Krş, Ağündüz, age, s. 160; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 496.

¹⁵⁴ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-name*, age, s. 142.

¹⁵⁵ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 317.

¹⁵⁶ Allah’ın kelam suretinde tecellisine ve harflerle belirtilmesine inanan. Bk. Devellioğlu, *Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, 2. Baskı, s.458. Fazlullah Hurufî tarafından kurulmuş bir tasavvuf okuludur. Orta yoldan ayrılmıştır. Bk. Cebecioğlu, age, s. 124.

“Şer’i kodı sūfîler seg-dil kona sâfîler
Çoğaldı hurûfîler i vay nidelüm i vay”¹⁵⁷

Şu anda Aksaray’da Şeyh Hâmid mahallesinde bulunan türbesi, Şeyh Hâmid Camii ile Hankâh üçü beraber bulunmaktadır. Söz konusu Hankâh, Şeyh Hâmid-i Velî ve Yusuf b. Hâmid’in şeyhlik yaptıkları tekkedir. Bu tekke Selçuklu vezirlerinden Melik Mahmûd Han Gazi tarafından yaptırılmıştır.¹⁵⁸ Türbe ve mescit bir avlu içerisinde, su kanalı üzerindeki küçük bir köprüden geçilmektedir. Mescid’in L şeklinde bir planı mevcuttur. İç mekân iki pencere ile aydınlatılmıştır. Mescit mimari yönden herhangi bir özellik taşımamaktadır. Mescidin içerisinde Yusuf Hakiki Baba Türbesi’ne geçilmektedir. Taştan kare planlı türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Batı ve güney yönündeki iki pencere ile aydınlatılan türbenin içerisinde Yusuf Hakiki baba’nın sandukası vardır. Türbe, mescit ile birlikte 1990 yılında onarılmıştır.¹⁵⁹ Babası Somuncu Baba’nın kabri ise Darende’de bulunmaktadır¹⁶⁰.

2. Yusuf b. Hâmid’in Eserleri

Yusuf b. Hâmid, çok iyi Arapça ve Farsça öğrenim¹⁶¹ görmüş olmasına rağmen döneminin birçok müelliflerinde olduğu gibi eserlerinde nisbeten sade bir Türkçeye yer vermiştir. Aynı zamanda Melâmîlik¹⁶² neşvesiyle beraber Somuncu

¹⁵⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 822.

¹⁵⁸ Bk, Akgündüz, age, s. 159-161.

¹⁵⁹ <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/TR,94304/yusuf-hakiki-baba.html>

¹⁶⁰ Akgündüz, age, s. 72.

¹⁶¹ Hatta aruz ve şiirde devrinin usta şairlerinden hiç de geri kalmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 23.

¹⁶² Melâmet kınamak, ayıplama kötüleme, karalama demektir. Tasavvufta kınayanları kınamasından çekinmeden doğru yolda yürümektir. Peygamberler, veliler hep kınanmışlardır. Bu yüzden hak yolda yürüyen hak erenler kınanmayı daima göze almaları ve buna hic aldırış etmemeleri lazımdır.

Kimesne kimsaya etmemiş ola

Anı kim kendime itmişem ben

(Yûnus)

Melâmetî, melâmet ehli melâmet neş’esine sahip olan melâmet meşrebini tercih eden melâmet tarikını tutan demektir. Horasan’da zahitler ve abidler Irak sūfîlerine karşı bu yolu savunmuşlardır. Sūfilikten başlıca farklı yönleri şunlardır: 1- Belli bir kıyafetleri yoktur, onları halktan ayıran şekle ait bir şey mevcut değildir. 2- Bahsedilen husuları, özellikle nafîle İbâdetleri gizli tutarlar, 3- Her türlü merasimden titizlikle kaçınır, sadece sohbeti önem verir. 4-İbâdetini gizli tutan, ama günahını gizlemeyen kimselerdir. 5- Riyâdan ve ucb’dan şiddetle kaçınır, İhlâsa büyük önem verir. Bu yüzden İbâdetlerin açığa çıkmasından ve günahlarının gizli kalmasından rahatsız olur. Başkaları hatalarının teşhir edilmesinden ne kadar rahatsız olurlarsa onlar kusurlarının kınamaya yol açmasından o kadar hoşlanırlar. 6- Melâmî, farzı terketmemek, haramı işlememek şartıyla özellikle halkın kınamasına yol açan hususları bilerek ve isteyerek yapar. Yerleşik töre, gelenek ve göreneklere aykırı hareket eder. Levh edile edile, kınana kınana nefsin ezeceğine ve yola getireceğine inanır. Melâmet ehlerinden

Baba'dan ve hatta müritlerinden farklı olarak fazla sayılabilecek kadar eser vermiştir. Gerek Tükiyede, gerekse yurt dışında kendisine ait olduğunu tesbit edebildiğimiz yedi tane eseri bulunmaktadır:

2.1. *Hakîkî-nâme*

Bu eser tasavvufla ilgili bir Mesnevî olup, 7502 mısradan ibarettir. Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'si tarzındadır. El yazması ve orijinal nüshası Somuncu Baba'nın Aksaray kolundan olan Sadi Somuncuoğlu'nun özel kütüphanesinde bulunan bu eserin Yusuf b. Hâmid'in kızı tarafından, sol eliyle yazıldığı söylenmektedir.¹⁶³ Tevhid, nübüvvet, aşk-ı hakiki, tasavvuf, âdâb-ı mürîd, sekr, zamanın fitnesinden şikâyet, hiciv gibi farklı mevzularda nasihat, münacaat ve benzeri mevzularla alakalı kaside ve terci'lerden müteşekkildir. Geleneksel divân tertibine uymamaktadır.¹⁶⁴ Daha önce de bahsedildiği üzere üslup olarak nisbeten sade bir Türkçe kullanılmıştır. İki büyük cilt halinde, dıştan 293x187, içten 235x145 ebâdında olan bu eser, çok yıpranmış olması nedeniyle Sayın Sadi Somuncuoğlu ailesi tarafından titizlikle korunmasına özen gösterilmektedir.¹⁶⁵

Yapraklar aharsızdır ve yer yer satır sonlarında silentiler bulunmaktadır I. cilt 187, II. Cilt 167 vr. tır. Her yaprakta 13 satır bulunmaktadır. Harekeli ve nesih hattıyla yazılmıştır.

Başı :

Urılır dinle her sabah u mesa nevbet-i lâ ilâhe illallâh
Sürülür taht-ı dilde dikdi livâ nusret-i lâ ilâhe illallâh

Sonu :

Demdüre hasıl gani-i batın it
Niçe bir yirden dirersin başağı¹⁶⁶

olmadıkları halde pekçok zevk ve keyif ehli, hatta zındık kendini melâmetî göstermiştir. Melâmet ehlinin çeşitli tabakaları vardır. Son dönem melâmîleri vahdet-i vücud fikrini de benimsemişlerdir. Fakat meâmet fikri ve meşrebi az-çok bütün tarikatlarda vardır. Nefs-i levvame konusu üzerinde bütün sûfiler önemle durular.

“Terkedip nâm u nişâmı giy melâmet hırkasın

Bu melâmet hırkasında nice sultân gizlidir” Bk, Uludağ, age, s. 324-326.

¹⁶³ Ağündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul, SOHEV Yay, 1995, s. 162

¹⁶⁴ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-name*, age, s. 30-31.

¹⁶⁵ Erdoğan Boz yukarıda kısmen zikrettiğimiz gibi, Sadi Somuncuoğlu nüshasının ilk 100 varakı üzerinde Doktora tezi olan dil incelemesi ve metin çevirisi yapmış, daha sonra eserin tamamını Mevlânâ nüshası ile birlikte karşılaştırmalı metin olarak hazırlamıştır. Bu çalışma ve orijinal metin internet ortamında yayımlanmıştır. Karşılaştırmalı metin, Aksaray Valiliğince ilk olarak 2009 yılında basılmıştır.

¹⁶⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 23.

Eserin Mevlânâ Müzesi Nr. 2430'da kayıtlı h. 1051 tarihinde Abdurrahim adında biri tarafından istinsah edilen bir nüshası daha bulunmaktadır. 243x155 ebâdında olup koyu kırmızı meşin cilt içerisinde bulunan bu nüsha da harekeli ve nesih hattıyla yazılmıştır. Her yaprakta on üç satır bulunmaktadır.

Başı:

İ Kâdir ü Kayyûm Ehad ü Hayy ü Tüvânâ

Vi Ğâfir ü zenb ü Samed ü Hâkim Dâna

Sonu:

“Dem süre hâsıl ğanî-i bâtın it

Niçe bir yirden dirersin başağı”

Ali Çavuşoğlu bu nüshayı bütünüyle incelemiş, 576 kaside, 2 müstezat, 1 rübai, 2 terki-bend, 4 terci-bend, 1 gazel ve murabba tesbit ederek bu mazumelerin kafiyelerine göre dağılımını çıkarmıştır.¹⁶⁷

Yine Mevlânâ Müzesi Nr 2430'da kayıtlı olan ve "Hakîkî" mahlasının kullanıldığı bir *Divân*'ın, Yusuf b. Hâmid'e değil, 918/152 ılında İstanbul'da vefat eden Sivrihisarlı Hakîkî İzzedin Yusuf'a ait olduğu söylenmektedir.¹⁶⁸

Neredeyse tamamı tasavvufî neşveyle yazılmış, ayrıca devrin siyasî ve sosyal konuların işlendiği toplumsal içerikli şiirleri de olan *Hakîkî-nâme* değişik başlıklar içerir. Tasavvuf yoluna süluk edenlere nasihatler, gaflet içinde olanlara da çeşitli tavsiyelerde bulunması, “sekr” başlıklı manzûmlarda ifadesini bulan coşkun aşk halleri eserin önemli özellikleridir.

Konya İl Halk Kütüphanesi, Uzunluk, Nr. 6968'de kayıtlı *Divân-ı Hakîkî* adlı eserin sadece ilk varağının Hakîkî-nâme'ye ait olması; Fransa Millî Kütüphane, Supplement 1497'de (müellif olarak Hakîki-zâde Osman Efendi) 296 vr. 15 satır ve Mısır Kahire Yazmaları Katalogunda Mektebetü'z-Zekiye Ktp. Nr. 96'da 268 vr. olan birer Hakîkî-nâme nüshası olduğu söylenen¹⁶⁹ nüshalara ulaşamamış olmam nedeleriyle bunlar üzerinde durmayacağız.

2.2. *Muhabbet-nâme*

Manisa Muradiye Kütüphanesi No: 1296'da kayıtlı bulunmakta ve H. 894'te Muhammed İbni Paşa tarafından istinsah edildiği kaydedilmektedir. 185x135

¹⁶⁷ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 31.

¹⁶⁸ Bk. Ali Rıza Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar*, s. 164-165.

¹⁶⁹ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 30.

ebâdında ve 175 vk.'tır. Türkçe ve harekeli, nesih hattıyla yazılmış, manzûm, her sayfada 11 satır bulunmaktadır. Toplam 3696 beyittir. Sonunda müstensih tarafından ilave edilmiş 15 beyit vardır.¹⁷⁰

Baş:

“Senâ vü hamd ol yana ki birdür
İşi kullarına ihsânı birrdür”

Sonu:

“Yalancılığumuz gerçekliğe say
Mübeddel eyleyüp siddîka i Hay”¹⁷¹

Müellifimizin aşağıda bir kısmını aldığımız mısralarında *Mahabbet-nâme* adlı eserini överken, muhabbet fedaisi olduğunu açıkça göstermektedir:

“*Mahabbet-nâme*'dür bu söyledüğüm
Mahabbet yoludur bu soyladüğüm

Mana ansuz nefes virmek hatâdur
Mahabbet-nâme bil Hak'dan atâdur

Mana ansuz nefes virmek cefâdur
Mahabbet-nâme derdüme şifâdur

Mahabbet-nâme dirler bu kitâba
Gel imdi istima' it bu rebâba”¹⁷²

Fakat Hakîkî lakabını da bu eserinde sık sık kullanır:

Hakîkî'nün duasın sen kabul it
Yolın anun hocam râh-ı vusûl it

“Hakîkî hey utan saçun ağardı
Başuna böyle ne sevda ağar di

¹⁷⁰ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 27.

¹⁷¹ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 27.

¹⁷² Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 101, 102, 265.

Hakîkî kuluna ki ahkari'n-nâs
Durur Cân beşrebinden içirüp kâs

Cemalün görmege toymaz Hakîki
Eger bin bin ola tuymaz Hakîki”¹⁷³

Eserinde yer verdiği başlıca konu başlıkları şunlardır: Tevhid, münâcât, na't, riyâ, ihlâs, tasavvuf, sıfat-ı ricâl, sıfat-ı dil, taleb, arz-ı niyaz, hırs, hased, beyân-ı ahval-i ehl-i sülûk, tevazu, afet-i lisan, afet-i ucb, afet-i riyâ, afet-i gayb, beyân-ı ahval-i tarikat, beyân-ı irâdet.¹⁷⁴

Bütün konularda muhabet teması temel alınmıştır.¹⁷⁵ Muhabbet konusu Âl-i imran (3) suresinin 3. âyetiyle desteklenir: “*De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*” *Tasavvuf Risalesi*'nde olduğu gibi müridlik, şeyhlik ve mürid-şeyh arasındaki ilişkiyi manzûm bir biçimde yeniden ele alır.

Muhabbet-nâme'nin Konya İl Halk Ktb., Uzluk Bölümü Nr. 6968'de kayıtlı bir nüshası daha vardır. Eser 245x160 ebâdında karton kapak içerisinde Türkçe, nesih hattıyla yazılmış ve harekelidir. 152b-302a vr. lar arasındadır. 2b-151a arası İbrahim Gülşeni'ye ait şiirlerdir. Başı ve sonu eksiktir. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır.

Başı:
Kurı yirden bitüren ol nebâtı
Kamışda hen komış kand ü nebâtı

Hele devrân bugün sizün dürişün
Bu halk irmedüğine siz irüşün¹⁷⁶

Ayrıca İstanbul Belediyesi Atatürk Kitalığı Muallim Cevdet Yazmaları nr. 478'da 88 vr. 15 satır h. 886'da Muhammed b. Paşa'nın yazdığı ketebe kaydı,

¹⁷³ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 298, 315, 316, 393.

¹⁷⁴ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 26.

¹⁷⁵ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 50.

¹⁷⁶ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 29.

Muradiye nüshasının sonundaki ile aynı olan ve şiir halinde bir nüsha daha bulunmaktadır.¹⁷⁷

2.3. *Metâliu'l-Îmân Tercümesi*

Yusuf b. Hâmid'in tercüme etmiş olduğu bir *Lem'a*'nın ismini, okuyanlara kolaylık olması için "*Metâliu'l-Îmân*" olarak isimlendirdiğini söylediği bu eser, imân esaslarını ve İslâm Akaidini tasavvufî bir uslupla ele alır.

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, No:2974, vr. 1b-26a arasında bulunmaktadır. Mensûr ve Türkçe olan eserde çoğu Farsça Mensûr kısımlarda vardır. Eser harekeli olup her yaprakta 15 satır bulunmaktadır. Bu eserin 3a varağında kendi ismini şöyle zikreder: "...Bu *Lema*'ya ki, *Metâliu'l-Îmân* tesmiye kıldı hâdim-i fukara Yûsuf b. Hâmid b. Mûsâ tercüme kıldı tâliblere âsân olmağışün amma elfâz u ibaratın tebdil ve tağyir itmedi mani-i cemâl ü kemâline naks irmemekiçün."¹⁷⁸

Eserin kime ait olduğu kesin olarak bilinmemekle beraber, Arapça mı yoksa Farsça mı telif edildiği de kesin olarak bilinmemektedir. Bazılarına göre Ahî Evren diye bilinen Kırşehirli Şeyh Nasiru'd-dîn Mahmûd'a bazılarına göre de Sadreddin Konevi'ye ait Farsça bir eser¹⁷⁹ olduğu söylendiği gibi, aslı Arapça olmakla birlikte Somuncu Baba (ö. 815/1412)'ya ait olabileceği¹⁸⁰ de söylenmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere,¹⁸¹ Somuncu Baba'nın Bursa Ulu Camii'nin açılışında Fâtiha suresinin tefsirini yapmasına ve Yusuf b. Hâmid'in eserin mukaddimesinde bu surenin manalarına ileriki sayfalarda yer vereceğini söylemesine bakılırsa; Somuncu Baba'ya ait olması kuvvetle muhtemeldir. Mukaddimede şöyle der:

"Ol pişivâ-yı ehl-i tarîk Sultân-ı âlem-i tahkîk ki, bu kelimâtı bu mukaddimâtın fahvâsı üzerine kâleme getürdi. Müştemil üç aslın şerhiyle ki, dîn-i Hanefî medarının üzerinedir ve millet-i Mustafavî kararı andandı ve hüve'l-imân billâh ve bi'n-nübüvveti ve bi'l-yevmi'l-âhiri ya'ni Allah'a ve nübüvete ve kıyamete imân getürmekdür. Bir vech üzerine kim, Allah Kitâbına muvafık ve Resûl sünnetine muvatı' ve icma-ı ümmete mutabık ola ve sâdât-ı keşf zevki ve eimme-i tarik kavli ana tanuklık vire. Ve bu lem'aya ki, *Metâliu'l-Îmân* tesmiye kıldı. Hâdim-i

¹⁷⁷ Bu bilgiler Prof. Dr. Hayri Kaplan'dan alınmıştır.

¹⁷⁸ Yusuf b. Hâmid, *Metâliu'l-Îmân*, Mahmud Efendi Böl. No: 2974, 3a.

¹⁷⁹ Karabulut, age, s. 166-167.

¹⁸⁰ Akgündüz, age, s. 165.

¹⁸¹ İlmî Durum başlığı altında geçmişti.

Fukara Yusuf b. Hâmid¹⁸² b. Mûsa tercüme kıldı. Tâliblere âsân olmağ için. Amma elfâz u ibaratın tebdil ve tağyir itmedi, mana cemal ü kemaline naksı irmemek için ve garazı bu fakirün hurûf ve kelimât mutâdîsinde anun müştamil olsa gerek. Bir Fâtiha ve hâtîme ve üç matla' üzerine."¹⁸³

2.4. *Tasavvuf Risalesi*

Metâliu'l-Îmân adlı eserin hemen arkasında, kütüphane katalogunda ise onun devâmı imiş gibi gösterilir. (Süleymaniye Ktp. Mahmûd Efendi Bölümü, No: 2974, vr. 27a-57a). Aynı yazı hattı, aynı üslupla kâleme alınmıştır. Yusuf b. Hâmid, bir *Lem'a'yı Metâliu'l-Îmân* ismi ile tercüme ittiğini söylediğine ve aynı hatla yazılan her iki eserin aynı cilt içerisinde olduğuna bakılacak olursa eserin ona ait olmaması ihtimalden uzaktır. Çalışmamızda birçok tasavvufî kavraları içinde bulduğumuz bu eser tamamen tasavvufî nitelikte olup, tâlib, tarikat, şeyh, mürîd, şeyh-mürîd ilişkileri, şeyh-i kâmil ve mürîdin nitelikleri, tarikata girmenin lüzumu, tarikata girenlerin uyması gereken kuralar, tasavvuf yolu, sûfiler, nefis ve şeytanla mücadele gibi birçok tasavvufî unsurlar içermektedir. Hacim itibariyle geniş sayılamıyacak olan, fakat muhtevaca zengin bu eserde bol bol tasavvuf büyüklerinden söz eder ve onlardan nakillerde bulunur. Bu hususiyetiyle muhtevasına zenginlik katmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bu eser tek nüsha olup, nesirdir. Her bir v 15 satır olup, yer yer bir kısmı Farsça olan manzûmeler de bulunmaktadır. Sonunda ketebe kaydında bulunan tarih H. 913/1507 dir.¹⁸⁴

2.5. *et-Tesnîm*

Mısır, Kahire Yazmaları Kataloğnda Mektebetü'z-Zekiyye Ktp.'de Tal'at Mecami Bölümü nr. 2'de Yusuf b. Hâmid'e ait 109 vr. Türkçe manzûm bir eser bulunduğu söylenmektedir.¹⁸⁵ Fakat bu nüshaya ulaşma imkânımız olmamıştır.

2.6. *er-Rahîku'l-Mahtum*

et-Tesnim'le aynı kütüphanede ve aynı numarada Yusuf b. Hâmid'e ait Türkçe manzûm bir başka eserin daha olduğu söylenmektedir.¹⁸⁶ Bu son nüshaya da ulaşma imkânımız olmamıştır.

¹⁸² Orijinal olduğu düşüncesiyle çalışmamızda müellifimize ait olan bu ismi kullanmayı tercih ettik.

¹⁸³ Yusuf b. Hâmid, *Metâliu'l-Îmân*, vr. 3a-3b.

¹⁸⁴ Ali Çavuşoğlu Yusuf Hakîki'nin *Tasavvuf Risalesi* ve *Metâliu'l-Îmân* adlı eserlerinin ikisini bir arada inceleme ve metin çalışması olarak, Ankara'da Akçağ yayınlarında 2004 yılında yayımlamıştır.

¹⁸⁵ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 36.

¹⁸⁶ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 30.

2.7. Şerh-i Hadîs-i Erba'in

Yusuf b. Hâmid'in bilinen bir başka eseri, babası Somuncu Baba'nın yazmış olduğu eserin¹⁸⁷ haşiyesidir. Talik yazı ile yazılmış olup, tek nüshası Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi Bölümü, No: 1441/3'de, vr. 13-36'da bulunmaktadır. Eser 969/1561 de istinsah edilmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Somuncu Baba, elimizde yedi tane nüshası bulunan risalesinde 40 hadisi şerhetmiştir. Bir nüshası M. Şeyhmus Alkoç tarafından *Tuhfetü'l-İhvan* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Bk. Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba), *Hadis-i Erba'in Tuhfetü'l-İhvan, 40 Seçme Hadis-i Şerif Meali- İzahı*, Terc: M. Şeyhmus Alkaç, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1977; Ali Rıza Karabulut, bu şerhi tercüme ederek tahririni yapmış, hadislerin kaynaklarını dipnolarda göstermiştir. Ayrıca Türkiye kütüphanelerinde bulunan nüshalarını da zikretmiştir. Bk. age, *Kayseri'de Meşhur Mutasavvıflar*, s. 127-154.

¹⁸⁸ Akgündüz, age, s. 172.

2. BÖLÜM

YUSUF B. HÂMİD'İN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Tasavvufun asıl konusu insan olması nedeniyle mutasavvıfların başlıca gayesi insan problemini çözmek insanın yaratılışını, tekâmülünü, bilgisinin mahiyetini ve akibetini idraka çalışmaktır. Tarikat öncesi tasavvufun umumî manzarasının Kur'ân-ı Kerim'in hükmü ve Hz. Muhammed (sav)'in sünnetiyle amel etmek, yani zühden ibaret olduğu bilinmektedir. Fakat takriben hicrî beşinci asırdan itibaren tasavvufun şahıslar etrafında sistemleşmesi ve teşkilatlı bir şekilde yayılmasına paralel olarak terminolojisi de gelişmeye başladı. Miladî 15.Yüzyılda doruk noktasına çıkan bu teşkilatlanmada¹⁸⁹ birçok terimlerin tasavvufî hayata girdiğini görüyoruz. Yusuf b. Hâmîd'in *Tasavvuf Risalesi*'ni esas aldığımız bu çalışmamızda evvelce bahsettiğimiz mutasavvıflarla birlikte, birçok tasavvufî kavramlar yer almaktadır. Bu bölümde ele alacağımız kavramlar dört ana başlık altında ve her bölüm kendi içinde alfabetik sırayla sistematize edilerek incelenmiştir.¹⁹⁰

1. Makam ve Hallerle İlgili Kavramlar

1.1. Fakr

Yoksulluk demek olan fakr, tasavvufta dervişlik, sâlikin biç bir şeye mâlik olmadığına şuurlu olmasının, her şeyin gerçek mâlikinin Allah olduğunu idrak etmesidir. İnsan Allah'ın kulu olduğundan, insan da ona nisbet edilen diğer şeyler de

¹⁸⁹ Krş, Kara, age, OA, I/193.

¹⁹⁰ Son zamanlarda tercih edilen böyle bir düzenleme hususunda yaralandığım çalışmalar, daha önce de bahsi geçtiği üzere şunlardır: Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 1. Baskı, İstanbul, Ataç Yay, 2011; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul, Dergâh Yay, 1999; Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, 3. Baskı, İstanbul, İz Yay, 2012; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 4. Baskı, İstanbul, Marmara Üniv. ilâhîyat Fak.Yay, 1994; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2004; Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 3. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989; Mahir İz, *Tasavvuf*, 1. Baskı, İstanbul, Rahle Yay, 1969.

hakikatte onun mevlâsı olan Allah'ındır. Fakr, sâlikin kendisini daima Allah'a muhtaç bilmesine de denir. Bu manada Allah'ın hiç bir şeye ihtiyacı olmadığını kavrar. Varlıklı olma ile yoksul olmanın bir ve eşit olması; olunca şımarmaması, olmayınca üzülmemesi fakr-ı manevîdir. Bu da Sûfilikte önemli ve değerlidir. Malı mülkü olmamak ise fakr-ı sûridir.¹⁹¹

Yusuf b. Hâmid, şeyhlik görüntüsü altında fakr iddiasında bulunanları şöhret peşinde olmakla itham ederek ikaz eder.: "Bu iş midür, kimse da'va-yı fakr ide dahi meşâyih kisveti elinde yürüye. Köy köy lafile şöhret kesb ide. Nefsin otarmağışün bari nehacet.

Beyt:

Ne yular urulub yidil halka
Ne himâr arkasında pâlân ol"¹⁹²

Müellifimize göre derviş yüce himmetli olmalı, Allah'tan başkasına iltifat etmemeli, ehil olmayanlara elini uzatmamalıdır. Meşâyih kisveti içerisinde köy köydolaşarak fakirlik iddiasında bulunmak, sözle şöhret kazanıp nefsini tatmin etmeğe çalışmak iş değildir.

Zirâ "sebat eden yetişir" kuralınca fakr, sebat edenlere nasib olur. Özellikle yoldan çıkarak gözden düşenlere uyanlar da onlara benzer. Bu konuda müellifimiz şöyle der:

"Nasib-i fakr sabit-kademleründür ki, 'men sebete nebete' (Sebat eden yetişir.) hususa ki, irtidadile nazardan düşmüş kişi ola her ki ana iktida ide yine ancileyin olur."¹⁹³

Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*'sinin "nasihat" başlıklı bir kasidesinde dünyada rahatın ancak fakrı ihtiyar etmekte olduğunu söyler:

"İhtiyar it fakrı bu şöhretten al
İsterisen emn ü rahat dünyede

Şuğl-ı dünyadan safa-yı batına
İrmedi ehl-i riyâset dünyede

¹⁹¹ Uludağ, age, s. 172.

¹⁹² Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 31a.

¹⁹³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 42a.

Ne halâvet taatında ne huzur
Buldı ne bir dem ferağat dünyede"¹⁹⁴

Netice olarak, bu tasavvuf yolunda varlığı fakr'da fenâ etmek olması gereken bir hâldir. Aslında kaybettiğine üzülmemek, kazandığına ise sevinmemek övülen bir haldir. Dünyalıktan kazandığına sevinmeme kaybettiğine de üzülmemeye durumunda sâlik, fakr içinde bir sehavettedir. Fukara dilinde de "halkın reddi Hakk'ın kabulüdür" sözü meşhurdur.

1.2. Feth

“Feth” kelimesi açmak, açılmak açılış demektir. Tasavvufta ise sâlikte zuhur eden kemâl halleridir. Bu haller onun çeşitli menzillere ulaşmasını ve üstün makamlara yükselmesini sağlar. Nefsteki feth tam bir ilim, ruhtaki feth marifet¹⁹⁵ verir. Bir şeyin fetholmasına “kalb müşâhedesi”, “kalb gözünün açılması” denir. Bütün feth, fütûh ve fütuhât hallerini veren Allah'tır. O, fettâh, yahi fethin kaynağıdır. Müfettihi'l-ebvâbtır. Bir kapıyı kapatırsa on kapıyı açar.¹⁹⁶

Bu terim, "*Biz sana apaçık bir fetih nasib ettik*" (Fetih, 48/1), "*Üzerlerine herşeyin kapısını açtık*" (En'am, 6/44), "*Belki Allah fetih, ya da kendi katından bir iş getirir de, onlar içlerinde gizlediklerine pişman olurlar*" (Maide, 5/52) âyetlerinden kaynaklanan bir terimdir. İlk âyette feth; İlâhî ilim, rızk ve hidâyet, gibi manaları ifade etmektedir. Sûfi, Allah yolunda Riyâzetler ve ibâdetlerle mücâdelesini sürdürür. Sonunda, Mevlâsı ona fethi nasib eder. İşte o zaman, sâlik zahirî ilimlerde yetiştikten sonra, İlâhî ilimlere de nüfuz etmeye başlar. Şâziliyye'nin kurucusu Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî, bu şekilde oluşan bir fetih, Hizbu'l-Feth viridiyle şereflenmiştir. Olayın cereyan tarzını Şâzilî Hazretleri şöyle anlatır: "Irak'ta Abdüsselâm İbn Meşîş Hazretlerinin nerede olduğunu (K. Afrika) öğrendim ve hemen onu bulmak üzere yola çıktım. Sonunda, yaşadığı mağaranın bulunduğu dağın eteklerine ulaştım. Bir pınardan tertemiz su ile gusül abdesti aldım. Zamanın kutbu Abdüsselam'dan istifade etmek üzere kalbimden ilim ve amelimin izlerini sildim, yokluk elbisesi (fakrı)ni giydim. Tam bir hiçlik duygusuyla, ağır ağır dağa tırmanmaya başladım. Çok

¹⁹⁴ Bk, Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 785.

¹⁹⁵ İleride Ârif konusuna işlerken marifet konusuna değinileceği üzere; marifet müşâhede ile elde edilen bilgi demektir.

¹⁹⁶ Bk, Uludağ, age, s. 177.

geçmeden bir de baktım ki, Abdüsselâm İbn Meşîş, yukarıdan aşağıya doğru ağır ağır iniyor. Karşılaştığımızda selamlaştık. Peygamber (sav) Efendimize kadar bir silsile halinde, tamamen doğru olarak sülâlemi tek tek saydı. Sonra, 'ilmin ve amelinden soyunarak, hiçlik duygusuyla bize geldin. O halde dünya ve ahiret zenginliğini bizden alman, sana nasib olacaktır' dedi. O sırada beni bir dehşet kapladı, Şeyh Abdüsselâm Hazretlerinin yanında günlerce kaldım. Sonunda Allah (c.c.) basîretimi açtı."¹⁹⁷

Yusuf b. Hamid, *Muhabbet-nâme* ve *Hakîkî-nâme* adlı eserlerinde "feth" kelimesini kullanır:

"Kala umy ile vü taklîd ile ol
Ya feth ü nasr ile te'yid ile ol"¹⁹⁸
.....
Diler şeriat seddini yecüc-ı mecüc-ı hevâ
Feth ide ifsadından it ya Rab emin kalduk garib
.....
İrişe fethile ol dem livâ-yı nasrullah
Görine leşker-i dîn göze tolpe tolpe efvac"¹⁹⁹

Feth kavramını, feth-i karîb ve feth-i mutlak olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür:

1.2.1. Feth-i Karîb

Kelime olarak yakın feth demektir. Tasavvufta nefsin menzillerini kateden kula açılan kalb makamı ve bunun zuhur eden sıfat ve kemalleri, ya da nefsin menzillerini (makamlarını) geçen sâlik için açılan kalb makamı ve bu makamda kalbin ortaya çıkan sıfat ve olgunluklarıdır. Saff sûresinin 13. âyeti bu hususa işaret etmektedir : “*Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla) müjdele*”²⁰⁰

¹⁹⁷ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 83.

¹⁹⁸ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, Çavuşoğlu, s. 226.

¹⁹⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Boz, s. 134, 183.

²⁰⁰ Bk, Uludağ, age, s. 177.

Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-name*'de ve *Hakîkî-nâme*'de bu makamdan söz eder:

"Göründi râyet-i nasrun minallah
Yine fethun karîb ile çü bilah.

Açup gel sancak-ı nasrun minallah
Yine fethun karîb ile hem şâh²⁰¹

.....
Rayet-i nasrun minallahı gönül tahtına dik
Açıla feth-i karîbile kişver ya-Rab"²⁰²

Bununla beraber bu hususta büyük bir tehlikeye dikkat çeker. O da kalb gözü açıldığı zaman telvin²⁰³ sebebiyle sonra gelen hâdiselerin nûrani mânâlar ile boyanması veya karışmasıdır. Buna tedbir olarak nefsin kalb makamından rûh makamına terakki etmesi gerektiğinin altını çizer:

“Emma hatar-ı azîm vardır. Vaktî ki kalb terakki ide mu’âyene-i sırra, nefis terakki ider makam-ı kalbe. Dahi sıfat-ı lâzîme-i sabıkası setr olur envâr-ı kalbiyye ile. Hey’ât-ı muzlime müntefî olur, hadise-i müte’ahhire müntefî olmaz feth-i karîbile hey’ât-ı nûraniyyeden. Belki zâhir olur telvînatile. Anunçün ki, makâm-ı kalb tamam ve kâmil olmaz illa terakkiden sonra makam-ı rûha.”²⁰⁴

Bu mevzuyu bir Bektaşî nüktesi ile bitirelim:

Bir gün Bektaşî, Mevlevî'ye sormuş : "Ne der de dönersiniz? Mevlevî de; 'Allah deyip döneriz,' demiş. Bektaşî bu sözü duyunca şu karşılığı vermiş: 'Biz de Allah deyip dururuz.'" Bu anlatıma bakılırsa Mevlevî telvinde ve gaybettedir. Bektaşî ise temkinde, sahv ve huzur halindedir.²⁰⁵Sûfiyye yolu için her ikisi de doğrudur, denilebilir.

²⁰¹ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s.114, 306.

²⁰² Bk. Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s.139.

²⁰³ Telvîn ehline yani halin etkisi altında kalanlara, "ibnu'l-vakt" denir. Ebu'l-vakt bunun aksine "temkin" ehlidir. Krş, Cebecioğlu, age, s. 21, 69.

²⁰⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38b-39a.

²⁰⁵ Bk, Cebecioğlu, age, s. 21, 69.

1.2.2. Feth-i Mutlak

Müellifimiz “bekâ” makamından bahsederken bir tasavvufî terimden daha söz etmektedir ki, bu da “feth-i mutlak”tır.²⁰⁶ Feth-i mutlak, mutlak feth demektir. En yüce ve en mükemmel feth olup, Zât-ı ehadiyetin tecellisini ayn-ı cem’de²⁰⁷ görme, masivâdan tümüyle fânî olup istiğrak halinde bulunmayı ifade eder.²⁰⁸

Müellifimiz bu terimi “vahdet kapısının açılması” diye açıklar:

“Pes ma’lum oldumu ki, ta es-seyrü billâh anillahda vahdet kapısı açılmayınca ki ana feth-i mutlak dirler. İtmam-ı meğanim-i ni’met-ı sıfatiye ve müşahadat-ı cemaliye ve celaliye ve inhiraf-ı hucub-ı nuriye ve inkişaf-ı guyûm-ı dakikiye hâsıl olmayınca nasr-ı aziz verilmeyince vücûd-ı müheb-i Hakkaniye ve te’yid-i Rabaniye kimse şeyhlik makamına yetişmez.”²⁰⁹

Yusuf b. Hâmid’e göre feth-i mutlak yine Allah’ın yardımıyla olur ki, buna Nasr sûresinin ilk âyeti işaret eder:

“Hak Teâlâ’nun bu kavle ki, “*Allah’ın yardımı ve zaferi geldiği vakit*” (Nasr 110/1) ki ol vahdet kapısı açılmaktadır. Fenâ-yı mutlak ve istiğrak ile ayn-ı cem’de şühûd-ı zâtî ve nûr-ı ehadîle nasr-ı izâ câ’e nasrullâhi virile.”²¹⁰ Burada tam cem’ hali, her şeyi Hak olarak gören bir istiğrak hali mevcuttur.²¹¹

Neticede Feth-i mutlak fütuhâtın en a’lâ ve en mükemmelidir. Allah’ın zaferi ve fethi nasib olunca sâlik, Zât-ı ehadiyyetin tecellisini, ayn-ı cem’de, mâsivadan tümüyle fânî kılan bir istiğrak halinde bulur.

1.3. İhlâs

Gösterişi bırakmak, taatta, İbâdette samimi olmak manalarını ihtivâ eden Arapça bir ifadedir. Kalbi, safasına keder veren şeyden kurtarmak. Tam bir doğrulukla kullukta bulunmak. Amellerinde, Allah’tan başkasından karşılık beklememek. Istılâhât-ı Meşâyih’ta, ihlâsın nasıl gerçekleştiği hususu şöyle anlatılır: "Mutasavvıf olunca anlaşılır ki, bir şeyi, gayr-i meşub eder, yani karıştırır, bozar. Pes, karışıklıktan safî ve hâlis olunca, ana hâlis tesmiye olunur. Ve ihlâs; amel için, Allahü Teâlâ’dan gayri şahit talep etmemeye dahi denilir. Ve denildi ki, ihlâs, abd ile

²⁰⁶ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38a.

²⁰⁷ Ayn-ı cem’, bütün fiillerin hakiki ve yegane faili olarak Hakk’ı görmek. Bk, Uludağ, age, s. 113.

²⁰⁸ Bk, Uludağ, age, s.113, 177-178.

²⁰⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 38a-38b.

²¹⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 38a.

²¹¹ Hallac ve Bayezid Bistâmi’de de görülen Aynu’l-cem’ için Bk, Uludağ, age, s. 74.

Allahü Teâlâ'nın beyninde bir sırdır. Melek ânı bilmez ki anı taciz ede. Sıdk ile ihlâs beyninde fark şudur ki, sıdk; asıl ve evveldir. İhlâs fer'dir. Ve bir farz dahi İhlâsın amele duhûlden sonra olmasıdır." Bu suretle ortaya çıkıyor ki, ihlâs, bir işi sırf Allah için, O'nun rızası için yapmaktır. Bazı sûfiler ihlâsı; hareket, sakinlik, ayakta duruş, oturuş, her türlü işin ve sözlerin sırf Allah için olmasıdır, diye tarif ederler. Muhlis (ihlâsa erdiren) Allah, muhlas (ihlâsa erdirilen) ise kuldur. Kişinin, işinde Allah'tan gayriyi görmez hale gelmesi, ihlâsın en son noktasıdır.²¹²

Yusuf b. Hâmid bu mevzuda da şöyle der:

"Savm u salat u hacc u zekat u tilavet u zikir u tesbih u du'avatdan her neye meşgul olursa huzur²¹³ ile halisen livechillah itmege inâyetun yetişmedi, zulmet ola fûruğ u mah. Yani envar-ı taat ibadat çun yüz göstermeye, pes ğurur u hicab ola."²¹⁴

Muhabbet-nâme'de "Der-İhlâs"²¹⁵ başlıklı bir manzûmda uzunca ihlâs dersi verir, kin ve riyâdan da kaçınılması gerektiğinden bahseder:

"Ger ihlâs ile eylersen amel sen

Koma bünyâd-ı dînünde hâlel sen

²¹² Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 129.

²¹³ Huzur: Arapça, hazır olmak, gelmek demektir. Huzurun zıddı gâib olmaktır. Halktan gâib olan Hak ile, Hak'dan gâib olan da halk ile huzura erer. Kalbin, Hakk'ın yanında hazır bulunmasına huzûr-ı kalb denir. Mevlâî tabiri olarak huzur, Konya'daki türbe ve merkezî tekkeye denir. Lügate hazır olma huzurda bulunma da demektir. Tasavvufta vahdet makamı, Hakk'ın huzurunda bulunma ve kendinden geçme demektir. Halktan gaib olan Hakk'ın huzurunda bulunur. Hak'tan gaib olan ise halkın huzurunda bulunur. Bk. Cebecioğlu *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 125.

²¹⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46b-47a.

²¹⁵ *Muhabbet-nâme*'de başka bir yerde geçen "İhlâs" başlıklı bir manzûmu Ali Çavuşoğlu yayımlanmamış Doktora Tezinde mealen şöyle özetlemektedir:

Kişi, amelini İhlâs ile yerine getirirse dininin temelinde bir olumsuzluk olmaz. Şayet kişinin akidesi bozursa onun ıslah olması oldukça zordur. Çürük tohum bitmez. Çorak yerde baş tutmaz. İbret alanlar ancak hikmet sahibi ve uzak görüşlü insanlardır. Anlayışsız kişi cehaleti dolayısıyla karanlıklarda kalır. Amellerinde gösteriş olmayanın mükâfâtı cennettir. Allah'ın lütfundan ümidini kesmemişsen gösterişi ve aldatmayı bırak, ikiyüzlü olma. Allah'ın rahmetini umuyorsan kini, gösterişi ve hasedi terk et; yaptığın her iş İhlâslı, fakirlik rehberin olsun. Talip, dünyayı terk etmezse kalbi Allah'ın sevgisine uygun bir hale gelemez, Mal ve makamla üstünlük olmaz; fânî dünya, insanı sürekli gaflet uykusuna sürükler. Gösterişi elden bırakmayanların gönlüne ilâhî güzellik tecelli etmez. Allah dostu olmak isteyenler kibir ve gururu terk etmeli ve yola giren nefsin isteklerini bir kenara bırakmalıdır. Gönlünde dost derdi olana övünme ve utanma yoktur. O'nun cemali bu dünyaya sığmaz; senin gezinti yerin harf âlemi ve gönül denizinin derinlikleridir. Bütün âlemde gizli ve açık ne varsa hepsinden sakın. Mansur gibi olmak aşk ehli için zor değildir. Ateşlerde yansak ve külümüz göklere savrulsa şaşılmaz. Biz bu melâmet yolunu kabul ettik ve dünyanın bütün iyi sonuçlarını size bıraktık. Fırsat elde iken iyi şeyler yapmaya çalışın. Ne yazık ki kibir ve gururun seni karanlıklarda koydu. Giydiğin elbisenin kıymetli olması da sana bir yarar sağlamaz. Yaptığın her iş gözünü daha da kör etmektedir Çevreni, yırtıcılar sardı ve çöl şeytanının peşine düştün. Artık nereye gittiğin belli değil. Sen önceden de çoban değildin. Şeytanla da bir işin yoktu. Şimdi neden onlarla birliktesin, eğer şeytansan neden insan gibi görünürsün. Demek ki sen şekilcilikte kaldın mananın güzelliğine ulaşamadın. Şayet sıfat gözüyle bakabilseydin herkesin gerçekte ne olduğunu görebilirdin. Fakat herkes bu makama erişemez (Çavuşoğlu, 2001:69).

‘Akîden fâsid oldukda ne çâre
Kim ıslâh idiser iy bî-sitâre

Görürsin beyza oldukda ne çare
Onarmaz anı ger ola Ferîdun

Çürük tohmı yire saçsan biter mi
Olur mu hâsılı ya baş tutar mı

Biter mi dâne şûristân içinde
Yürür dîvâne gûristân içinde

Tutar mı ehl-i hikmet gibi ‘ibret
Bes olmaz degmelerde bil basîret

Basar hıfz itdüğü sûret hayâli
Basîret gördüğü ma’nî cemâli

Kimün a’ mâli lillah bî-riyâdur
Cezâsı anda cennetdür likâdur

Riyâ vü zerkı terk it olma sâlus
Hakk’un lütfundan olmadunsa me’yûs

Eger rahmet umarisen Hudâ’dan
Arın hıkd u hasedden geç riyâdan

‘Amel ihlâs ile eyle hemîşe
Ki fakr u fâka olsun sana pîşe”²¹⁶

²¹⁶ Çavuşoğlu, age, s. 153-154.

Netice olarak oruç, namaz, hac, zekat ve diğer bütün İbâdet, zikir, tesbih ve duaların sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yapılması gerekmektedir. Sırf Allah emretmiş olduğu için ibâdet etmek, yapılan ibâdet ve işlerde hiçbir karşılık ve menfaati, hakiki ve esas maksat olmaksızın yalnız ve yalnız Allah rızasını gözetmek gerekir. Bu nedenle insanlara riyâkârlıktan, gösterişten uzak olmak ve ihlâsı kazanmak çok önemlidir. Çok az bir miktar ihlâslı amel²¹⁷ kat kat fazlasıyla hâlis olmayandan üstündür denilmiştir. İhlâsı kazandıran hareketlerdeki sebebin, yalnız İlâhî bir emir olduğunu ve neticesinin de Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu düşünmeli ve Allah'ın işine karışmamalı. İhlâsı kaybetmesi halinde ise, sâlikin kalbinden gurur ve hicab perdesi kalkmaz denilebilir.

1.4. İstikâmet

Arapça, düzeltmek, bir şeyi doğrultmak demektir. Taate yapışmakla birlikte günahattan kaçınmak. istikâmetin hakikatini nebiler ve velilerin büyükleri bilir. Üç çeşit istikâmet vardır: 1. Kelime-i Şehadet üzerine olan dil ile istikâmet, 2. İrâde doğruluğu üzere olan Cânların istikâmeti, 3. İbâdette cehd üzere olan erkân istikâmeti. İstikâmetin dereceleri üçtür: 1. Nefsi edebe getirmek. 2. İstikâmet: Kalbin süslenmesi, 3. İstikâmet: Sırların yaklaştırılması. istikâmete getirilen bir tanım da özetle şöyledir: "Ahidlerin tümünde, özellikle ilâhî ve Muhammedi ahidlerde, yemek içmek, giyinmek gibi dînî ve dünyevî işlerde tavassuta riayetle, sırat-ı Müstakîm'e özen göstererek yapışmaktır. Halinde istikâmet olmayan sâlikin çabası boşa gider, fayda vermez. istikâmet, en büyük Kerâmet olarak görülmüştür.²¹⁸ Hattâ Kuşeyrî "istikamet Kerâmetten üstündür." demiştir.

Yusuf b. Hamid "Nasihat" başlıklı bir kasidesinde Allah'a İbâdet konusunda istikâmet üzere olmak gereğinden söz eder. Buna göre sâlik, sır içinde parlak bir şimşek sür'atiyle seyr eder:

"Halas idesin derk-i şakadan it tevbe

Yücelde hem derecatun ki fazlı ola raff'

²¹⁷ Akıllı kişiye düşen vazife, amelleri ihlâs ile yapmaktır. Amelde ihlâs ise ister mâlî ibâdetlerden olsun ve isterse bedenî ibâdetlerden olsun bütün ibâdet ve taatlerde kişinin;

1- Allâhü Teâlâ hazretlerine yaklaşmak irâdesi,

2- Allâhü Teâlâ hazretlerinin emirlerine tazim etmek,

3- Allah'ın davetine icabet etmek niyetiyle o ibâdeti yapmasıdır.

Bk. İsmail Hakkı Bursevî, rûhu'l-Beyân Tefsiri, Terc: Ömer Faruk Hilmi. Fâtih Yayınevi, 10/42

²¹⁸ Cebecioğlu, age, s. 138.

Kim istikâmete irse İbâdet-i hakda

Çü berk-ı hatıf ola sır²¹⁹ içinde seyr-i serî²²⁰

Müellifimize göre mürid sıdk makamını elde ettikten sonra istikâmetini bozmamalı, kesinlikle gurura kapılmamalı. Bu hususu şöyle hikâye eder:

"Hikâyet: Künci Sinan Hacı Başam hazretinden rivayet itdi ki, şeyh Hacı Başa buyurdu ki, dir: Üç kerre Hazret-i Şeyhin kemâl-i irşâdına ve tekniline imân getürmişem. Bir anda ki, kendiliksüz bir makama iletdi ki, " فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ " "*Muktedir bir hükümdarın katında, doğruluk meclisindedirler.*"(Kamer 54/55) andan ibaretdür. Hazret-i Şeyhün Velâyet-i vücudiyle vardum ve anun gözüyle müşâhede itdüm. Anda bir kerre yine ansuz varmak istedüm. Yakın vericek yine dönderdiler, didiler ki, seni şeyhün getürdi diyi sene ansuz bunda gelmek yokdur diyü gerü döndüricek bir yine anda imân getürdüm. Ve dahi kendüzüm bir azametile gördüm ki onsekiz bin âlemi koltuğum altında bir panbik tulubı gibi yidi. Ol halde yiken bir el omuzuma yukandı, nazar itdüm gördüm. Hazret-i Şeyh eydür ki, Menla (Molla) Hacı sakın ki mağrur olmayasın ha dir. Kendüme gelicek yine şeyhun kemaline imân getürdüm."²²¹

Sonuçta mü'min istikâmetini, itidalini muhafaza etmeli, hata olduğunda çabuk tevbe edip sırat-ı müstakîme dönmeli. Bu hususta da her zaman Allah'tan yardım istemeli. Zaten mü'min Fâtiha suresini günde beş vaki namazda okurken istikâmet üzere olmayı Allah'tan niyaz etmektedir.

1.5. Murâkabe

Murâkabe, lügatte denetleme, gözetleme, dikkati belli bir noktaya toplama demektir. Tasavvufta ise kulun, Hakk'ın bütün hal ve hareketlerine vakıf olduğu şuur ve idraki içinde olması, kalbi ona zarar veren şeylerden korumak, feyz beklemek, rabita manalarına gelir.²²²

Yusuf b Hâmid, murâkabe üzerinde de hassasiyetle durur ve bu mevzuyu bir hadis-i şerifle güçlendirir: "Geldük yine şerayiti bir şeyhun dostın dost düşmenin

²¹⁹ Gizem, tasavvufta mânâ itibariyle mevcut olan, var-yok arası kapalılık Hakk'ın gâib hale getirip halka bildirmedığı şeydir. rûh gibi insan bedenine tevdi edilen latifeye de sır denir. Kalb, rûh ve sır sıralamasında sır rûhtan sonra gelir. Kalb marifet, rûh muhabbet, sır temaşa mahallidir. Bu anlamda sır, rûhun rûhudur. Keşf sahiplerinin dışındakilerinin idrak edemediği hususlara da sır denir. Bk. Uludağ, age, s.430

²²⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 434

²²¹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.48a.

²²² Uludağ, age, s. 344.

düşmen bilmekdür dinildi. Buna Hadisden işaret var ki, kale Rasulullahi sallallahu (51a) ve sellem "*Bir kimse, bir devlet başkanına/imama biat eder de elini eli üzere koymuş ve kalbinin semeresini ona vermişse artık gücü yettiği oranda o devlet başkanına itaat etsin! Eğer başka bir imam/devlet başkanı gelir de birincisiyle çekişirse o ikinci gelenin boynunu vurun!*"²²³ sadeka Rasülullahi. Men etaküm, ya'ni buyurur kim ki size geldi. Emeraküm, yani mesalih-i dininüze ya sıdk u irâdetünüze, ya şeyhile rabt-ı kalbünüze i'tikad ü istimdadile cemi' ey mecmu'e yani mecmu'ınız merbutiken 'alâ raculin vahidin bir kişünün bey'ati üzere yürüdü. En yeşukka asaküm, ey emeraküm, yani didiler ki, iğvayile yere muhtel ide, hüsn-ü itikadunuzu fasid eyleye. İnkârile sıdk-ı irâdetünüzi 'ırk-ı nifakile ihtilacile batın-ı şeyhe ve tarîka teveccühünüzi i'razile ve emr-i şeyhe taslim-ü inkiyadunuzu küduret-ü inkar-u hirmanile, ya cema'at-i hassunuzu ya'ni dağıda nefsunüzi sa'y-i mücahededen ve kalbünüzi diler dağıda murakebeden ve mükâşefeden ve rûhunuzu müşâhede-i Hak'dan ve sırrınızı mürabatadan, yani devâm-ı vukuf-ı iltizam-ı 'ukufdan. Fektüluhu ey kezibuhü, yani katlden murad bitâl-ı bey'atdur dimişler."²²⁴

Netice olarak gafletten hali olabilmek, Allah'ı görür gibi İbâdet edebilmek sürekli bir murâkabe haliyle mümkün olabilir. Murakabeyi bozacak her ne sebep olursa olsun onlara engel olmak, onlardan yüz çevirmek gerekmektedir. Ancak bu durumda Allah'ı kalp ile düşünmek, Allah'ın her zaman, her yerde hâzır ve nazır olduğu, kendini görüp, işittiği bilincinde olarak hareket etmek mümkün olabilecektir.

1.6. Rızâ

Arapça, razı olmak, memnun olmak demektir. Kalbin, hükmün akışı altında sükûnet halinde bulunmasıdır. Dekkâk; "rızâ, belayı hissetmemektir," der. Genelde rızâ, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Rızânın şartı, olay vuku bulduktan sonra olmasıdır. Eğer önce olursa, ona rızâ'ya azmetmek denir. Muhsinlerin Allah'tan razı olması, kaza iledir. Ancak bazı durumlarda, kazaya rızâ gerekmez. Meselâ ortaya şekavet gibi bir kaza çıkarsa, buna razı olmak icabetmez, aksine razı olmamak boyun eğmemek gerekir. Şühedânın rızâsı, onların vusul isteği olmadan Allah'a olan sevgisidir. Sıddıkların rızâsı: Bunlar, sürekli terakki halinde oldukları için, onların ki, menzillerde, hazır olana rızâ göstermekten ibarettir.

²²³ Krş. Müslim, Biat 10, 1688; Müslim, İmaret 60, 1852.

²²⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 51b-52a.

Mukarrabînin rızâsı da, Hak'tan halka dönüş şeklindedir. Tasavvuf yoluna, rızâ kapısı denmiştir. Mevlevîlerde, çile günleri ebced hesabına göre, "rızâ" kelimesinin nümerik değerine uygun olarak binbir gündür. Kulun Allah'tan, Allanın kulundan razı olması "râziye" ve "marziyye" gibi tekâmülî iki nefis basamağını gösterir. Sufiyye yolu çok meşakkatlidir, demir leblebi çiğnemeye benzer, yenmesi zor bir lokma olduğu için, bu yola rızâ lokması denmiştir. Rızâ pazarı, tasavvufî yolda, herşeyin Allah'ın rızâlığına bağlı olduğunu bildiren bir sözdür. Herşey rızâyâ bağlıdır; rızâsız lokma yenmez. Irak tasavvuf okulu, rızâyı hâl olarak görürken, Horasan tasavvuf çevresi makam şeklinde değerlendirmiştir.²²⁵

Sızlanmama, yakınmama, hoşnut olma hali demek olan rızâ, irâdeyi ortadan kaldırmak, acı tecelliler karşısında kalbin huzur ve sükun halinde olması, kızmayı ve şikayeti bırakmasıdır. Rızâ, kulun razı olması ve Allah'ın razı olması olarak iki türdür.²²⁶

Yusuf b. Hamid, *Hakîkî-nâme*'de Kur'anî ifadelerle Allah'tan ne gelirse rızâ derecesinde bir teslimiyetin lüzumundan bahs eder ki, bu konuda şaşmaz bir isitkamete sahiptir.:

"Emrüne iy yef'alullah mâ-yeşâ"²²⁷

Her ne kim dilersen it virdük rızâ

Câna çün merhem senün zahmun durur

Gönüle derdüdürür ayn-ı devâ"²²⁸

Yine Hakîkî-nâme'nin *Nasihât* başlıklı bir yerinde nefsin hazlarını terk ile rûhu feyizlendirmek ve gıdalandırmak gerektiğini, bu yolda böylece rızâ makamına ulaşılacağını söyler:

"Hakka tefvizîla nefsün hazzını terk eyleyüp

Feyzden ruhanî Câna hem gıda bulmak gerek

Yol eri Hakdan gelene kahrısa ger lutfısa

Kendüde Cân u gönülden bil rızâ bulmak gerek"²²⁹

²²⁵ Cebecioğlu, age, s. 218.

²²⁶ Uludağ, age, s.396.

²²⁷ "Allah dilediğini yapar." Âl-i İmran 3/40.

²²⁸ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 52.

Yusuf b. Hâmid'e göre, Bâki bir ömür vahdet âleminde kazanılır. Bu âlemin fânî cihetinden bir şey elde edilemez. Öyle ise vechimizi bu dünyadan bâkî âleme çevirmek gerektiğini ifade eder:

"Ömr-i bekâyı âlem-i vahdetde istegil
Kılmaz mısın nazar bu cihanun fenâsına"²³⁰

Yusuf b. Hamid'e göre dünya nefse bakan yönüyle fânî olduğu için, bir uçdan bir uca hükmedenlerin hükmü artık geçersiz olmuş, ne saraylarına ne de şehirlerine hükmü geçmez olmuştur. Öyle ise amelde Allah'ın rızâsını gözetmeli. Bunun için riyâ karıştırarak dinin esaslarını bozmamak gerektiği hususunda ikazda bulunur:

"Dünyaya gör bir ucdan uca hükm idenlerin
Şimdi geçer mi buyruğı şehir ü serasına
Gel hak rızâsı için idegör amel bugün
Katma hâlel riyâyıla dinün esasına"²³¹

Netice itibariyle, riyâdan şiddetle kaçınmak ebedî hayatın kurtulması için önemlidir. Amellerde Allah'ın rızâsını gözetmek esas olmalı, riyâ karışma ihtimalinden uzak durmalıdır. Çünkü "riyâ şirk-i hâfidir" denilmiştir. Rızâ ise "övgüye layık bir rütbedir" denilebilir.

1.7. Sabır

Sabır birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek vs. gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah'a ibâdetinde devâm ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabır, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur. Sabır için çeşitli dereceler vardır: 1. Sonunda karşılaşıacağı nimetleri düşünerek belâlara sabır etmek. 2. Allah'ın cezalandırmasından korkarak, günaha girmekten kaçınmaya sabretmek, 3.

²²⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 515.

²³⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 775.

²³¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 775-776.

Tâat ve ibâdetle nefse gelen ağırlığa sabretmek. Kur'ân-ı Kerim'de, kulun çeşitli dayanıklılık testlerine tâbi tutulduğunu gösteren pek çok ayet olup onlardan biri şudur: "*Andolsun ki sizi biraz korku, açlık mallardan, Cânlardan ve ürünlerden biraz azalma (fakirlik) ile imtihan eder, deneriz. (Ey! Hz. Muhammed(s.a.s) Sen, sabredenleri müjdele*" (Bakara 2/155). Sabır konusunda çeşitli atasözü ve deyimler vardır: Sabr-ı cemîl: Yusuf Suresinde Hz. Yakub(a.s.)'ın, hüznün ve şikâyetini kullara değil, sadece Allah'a yapması, insanlara şikâyetlenmemesi şeklinde olan sabıra, sabr-ı cemîl, yani güzel sabır denir. Mutasavvıflar, belânın Allah'tan geldiğini, insanlara sızlanmanın, dertlenmenin, bir tür Allah'ı şikâyet mânâsına gelebileceğini söylerler. Önce zorluk ve sıkıntı (usr) sonra, kolaylık ve iyilik (yüsr) İnşirah suresinde, bu hususun önemine binaen tekrarlanarak zikredilmiştir: "*Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır, Muhakkak her zorlukla beraber bir kolaylık vardır*" (İnşirâh 94/4-5). Önemine binâen sabırdan türetilmiş çeşitli anlatımlar, Kur'ân-ı Kerim'de 103 yerde geçmektedir. Allah'ın güzel isimlerinden biri de es-Sabûr'dur. Hz. Eyyub (a) birçok belalara maruz kalmış ve bunlara sabretmiş bir peygamberdir. İşte bu yüzden sabır, Hz. Eyyûb ile adeta özdeşleşmiştir²³²

Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-name*'de "tevhid" başlıklı bir kasidesinde kelime-i tevhidin zikrinden söz ederken aşk karşısında sabrın tükendiğinden söz eder. Hemen arkasından hırs yayının sabırla gevşetilebileceğini söyler. Ayrıca Allah'tan sabır isteyen yakarması vardır:

"Âşık ol âşık ne sabr u karâr

Âşık ol âşık ne izzet ü âr

Gel beri ışkıla ki leyl ü nehâr

Eydelüm lâ ilâhe illallâh

Zikrile nefis leşkerin basalum

Tamai külli halkdan keselüm

²³² Bk. Cebecioğlu, age, s.222.

Sabrıla hırs yayını yasalum
Eydelüm lâ ilâhe illallâh²³³

Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-name*'de "Gaflet" başlığı altındaki sızlanmalarla Allah'tan haşyet-i kalb ve atâ imânı istemektedir:

Hakîkiye sen it yâ-Rab atâ imânı dayim vir
Ten-i sabir lisan-ı âkir ü hem kalb vir haşi' "²³⁴

Yine *Hakîki-name*'de "Münacaat" başlıklı bir kasidesinde fukaranın sabrını şefaatchi yapar:

Sabr-ı fukarâyıçün ilâhi
Kabr-i şühedâyıçün ilâhi

Hibr-i ulemâyıçün ilâhi
Üftâdelerüz inâyet eyle²³⁵

Neticede sabır hangi türüsü olursa olsun maksada ulaştırabilecek bir sermaye ve güç kaynağıdır. Acıdır, fakat meyvesi tatlıdır. İnsan sabırla mükellef olduğu gibi, sabır ile muradına erer.

1.8. Sıdk

Arapça, doğruluk demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması. "Olduğun gibi görün veya görüldüğün gibi ol" vecizesinde anlatılmak istenen husus, Mü'minin imânında sıdkı kadar, kâfirin de küfürde sıdkı, şahsiyetteki dengenin göstergesidir. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devâm ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dâhil eder. Sıdk halinin devâmlı, olmasını, Nakşî Meşayihından Hâce Yakub Çerhî Hazretleri, "bir iğneyi yere dikmek ve ayağın başparmağıyla onun üzerinde durmak" diye tanımlar. Asr-ı Saadette yalanın ve kizbin çirkinliği bütün çirkinliğiyle, sıdkın ve doğruluğun güzelliği, bütün güzelliğiyle o asırda öyle bir tarzda gösterilmiş ki, ortalarındaki mesafe Arş'tan Ferş'e kadar açılmış. Esfel-i safilîndeki Müseylime-i

²³³ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 35

²³⁴ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 422.

²³⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 47.

Kezzab'ın derekesinden, a'lâ-yı illiyînde olan Hazret-i Peygamber Aleyhissalâtu Vesselâm'ın sıdkının derecesine kadar bir ayrılık görülmüştür. Nitekim O zâtın (a.s.m.) hayatının bütün hal ve hareketleri nazar-ı dikkatten geçirilirse, herbir hareketi, herbir hâli hârikulâde değilse de onun sıdkına delalet eder. Hicrette, Ebu Bekiri's-Sıddîk ile beraber kurtuluş ümidi tamamıyla kesildiği bir anda, لَا تَخَفْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا "Korkma, Allah bizimle beraberdir" diye Hz. Ebu Bekir (r.a.)'e verdiği teselli O'nun sıdkına ve Allah'a dayandığına güneş gibi bir delildir. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de, "Sıdk sahipleriyle beraber olmanızdır" (Tevbe 9/119). Hakim Tirmîzî, sıdkı, ikiye ayırır. Birincisi, marifetin dallarından sayılan adi özelliğine girmiş ahlakî ve aklî sıdk olup, ikincisi de içtimaîdir.²³⁶

Sıdk, tasavvufta mahvolmak, uğruna da olsa hak olanı söylemeye de denir. Yalandan başka bir şeyin insanı kurtaramıyacağı hallerde dahi doğruluktan ayrılmamaktır. Kişinin itikadında şübhe halinde leke ve davranışlarında kusur olmamasıdır.²³⁷

Yusuf b. Hâmid'e göre sâlik, gönül Musa'sını nefis Fir'avn'ından yani nefsanî hazlardan temizlendikten sonra Hakk'a teslim ve inkiyad şartıyla ona sıdk ihsan edilir. Sıdk sâliki bekâ menziline kadar yetiştirecek olan bir rehberdir. Fakat bu yolda ilerlemenin şartı teslimiyet ve boyun eğmedir:

"Hem çünan çün gönül Mûsî'si nefis Fir'avn'ı ni'metinden, ya'ni mahzuzat-ı nefsanîden hırs elin tama' dudağın her kaçan ki, yuya, deryâ-yı kerem-i Padişah ana dahi yed-i beyza sıdk-u safâ ata eyleye ve çün sâlike Hak'dan ata-ı sıdk virile. Şart-ı teslimü ve inkiyadile yola girürse rehber-i sıdk anı menzile iledür"²³⁸

Böylece sıdk ona rehber olup, onu "bekâ" menziline kadar götürür:

"Zimahzûzât-ı nefsanî fenâ ender fenâyî şev,

Ki ta der âlem-i m'anî bekâ ender bekâyâbi."²³⁹

"Nefsanî hazlardan tamamen fâni ol

ki, mânâ âleminde de tamamen bekâ bul."

²³⁶ Cebecioğlu, age, s. 238.

²³⁷ Uludağ, age, s. 428-429.

²³⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 56b-57a.

²³⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 57a.

Hakîkî-nâme adlı eserinin bir yerinde kendi nefesine hitaben tevbe ile sıdkı beraber zikreder:

"Riyâseti vü riyâyı Hakîkî dön haka gel
Ko tevbe sıdkıla it innehü hüve't-tevvâb"²⁴⁰

Yine *Hakîkî-nâme* adlı eserinde "Medh-i Sultân-ı Enbiyâ" bölümünde şefaate götüren yolun sıdk sayesinde olabileceğini söyler:

"İy Hakîkî ol habibün sıdkıla
Sen esir it ışkına Cân u gönül

Ya-Rab ümizi kamunun ol şefi
İt yolumuza sırat oldukda pül

Ger şefaate ırmeye andan bize
Cümle-i hayratumuz degmeye pül"²⁴¹

Netice olarak denilebilir ki, söylenilen her sözün doğru olması lâzımdır. Çünkü İslâmiyetin esası, sıdktır. İmanın hâssası, sıdktır. İnsanı bütün kemalâta ulaştıracak olan, sıdktır. Yüksek ahlâkın hayatı, sıdktır. Âlem-i İslâm'ın nizamı, sıdktır. İnsanlığı kâ'be-i kemalâta ulaştıracak olan, sıdktır. Ashab-ı Kiram'ı bütün insanlardan üstün kılan sıdktır. Hz. Muhammed Aleyhissalâtu Vesselâm'ı beşeriyetin en yükseğine çıkaran, sıdktır.

1.9. Şükür

Lügatte teşekkür, nimeti dile getirmek demek olan şükür, tasavvufta yapılan iyiliğin makbûle geçtiğini dile getirme, iyiliği yapanı öğmek nimetin kıymetini bilmektir. Şükür nimetten evvel onu vereni görmektir. Nimet içinde nimeti vereni düşünmektir. Şükür sızlanmamaktır. Şükür sevap, şekva günahdır. Şükür edene şakir,

²⁴⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 132, "Kuşkusuz O tevbeleri en çok kabul edendir." Bakara 2/37.

²⁴¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 558-559.

şükürden aciz olduğunu idrak edene şekûr denir. Şükür nimetin artmasına vesile olur.²⁴²

Şükür yapılan iyiliği öğme anlamındadır. Nimetin değerini bilmek, ilim, hal ve amel ile olmak üzere üç türdür. Âlimlerin şükürü dilde, abidlerinki fiilde, ariflerinki haldedir. Abdülkadir Geylanî, dil ile yapılan şükürün, nimetin Allah'tan olduğunu, kabul edip, onu halka bağlamamakla meydana geldiğini söyler. Kalp ile şükür de, nimetlerin tümünün, dışta ve içte, harekât ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesinin, başkasından değil, ancak Allah'tan olduğuna, sürekli sağlam bir şekilde inanmakla olur. Şükredene şâkir, şükürden aciz olduğunu idrak edene de şekûr denir. Bu son acizlik durumu için Türkçemizde bazı atasözü ve deyişler vardır: "Bin dilim olsa şükürden acizim", "sonsuz şükürler". Bir ayet-i kerime'de: "Şükrederseniz arttırırım." "لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ" (İbrahim 14/7)²⁴³ buyrulur.

Yusuf b. Hâmid, devâmlı şükür halinde olmanın lüzumu üzerinde durur. Kalbin öfkesini dindiren, hiddetini yumuşatan bu doğru söze, yani şükre devâm etmek gerekir. Varlığın kıymeti ancak şükür sayesinde anlaşılır:

"Ger kalbün ola çün hadid nerm ide bu kavî-i sedid
Şuğl it devâmına anun

Varlığı na-geh na-bedid iden bu halet mi aceb
Bes hin-i vecd iy Cânıma

Şükr eyle çok çok bu deme kim yahdı Cânda meş'ale
Dil-ber cemali pertevi"²⁴⁴

Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-name*'de "Nasihat" başlığı altındaki şiirinde, Allah'a şükür etme konusunu Kur'an-ı Kerim'den iktibas ettiği kısımları ustalıkla ifade eder. Yaşadığı döneme bakacak olursak, sanki o gezen bir Kur'an'dır:

Cân kulağını aç ki dir sebbih"²⁴⁵
Her demi ism-i rabbike'l-a'lâ"²⁴⁶

²⁴² Uludağ, age, s. 460-461

²⁴³ Cebecioğlu, age, s. 255

²⁴⁴ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 73.

²⁴⁵ A'la 87/1 "Tesbih et".

²⁴⁶ A'la 87/1 "Rabinin o yüce ismini".

Şükürin it bil-ğudivvi ve'l-âsâl²⁴⁷
Ol ilahun ki kaddera feheda²⁴⁸

Kalbi kıla çü bahri ta mevvac
Deprene mevc-i bahr-ı rûh-efza²⁴⁹

Sonuçta bütün nimetler Allah'ındır. Allah'ın nimetlerine hamd ve şükür ile mukabele etmek gerekir. Öyle ise bütün şükürler, hamdler ve ibâdetler de Fâtiha suresi (1/1) الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ayeti mücibince "*hamd, övgü, sena, manevî ni'metlere şükür O'na mahsustur*", O'na olmalı.

1.10. Takvâ

Takvâ korkma, enişelenme kaygılanma, sayma, dikkatli davranma, sakınma, korunma demektir. Tasavvufta Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden kaçınmak, masivâdan sakınmak, dinin bütün hükümlerini eksiksiz ve sürekli olarak titizlikle uygulamak, bütün bu yapılanlara sahip olduğunu hatırlamak ve hayalinden bile geçirmemektir. Takva tasavvufun temelidir.²⁵⁰

Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-name*'de yine "Münacaaat" başlıklı bir kasidesinde sevdikleri arasında takva sahibi abidleri ve müminleri de zikreder ki, bunlara düşkündür:

"Hem beldedeki mesâcid için tehlîl için mehâmid için
Hem ravza-i şeyh Hâmid çün üftâdelerüz

Her abdi-i takî nakî hakiçün her mümin-i müttakî hakiçün
Hem izzet-i şeyh Safî hakiçün üftâdelerüz"²⁵¹

Müellifimiz, *Hakîki-name*'de "Münacaaat" başlıklı başka manzûmunda ise günahlarından, dalaletten, inattan ve ten hazzı gibi kötü hasletlerden kurtulmak için Allah'a yalvarmakta, Allah'tan takva için güç ve kuvvet istemektedir:

"Koma züll-i masiyetde ser-nügun hirmanıla
Eyle tevfikın refik ol mezelletden halas

²⁴⁷ Nûr 24/36 "*Sabah akşam*".

²⁴⁸ A'la 87/3 "*Takdir etti ve yol gösterdi*".

²⁴⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 104.

²⁵⁰ Uludağ, age, s. 466-467

²⁵¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîki-nâme*, age, s. 49

Cebhe-i Cânlarda koma sen temerrüd dağını

Eyle bizi vesmet-i bağ u dalaletden halas

Biz haziz-i hazz-ı tende kılmışuz pa-beste-hor

Kuvvet-i takva vir eyle işbu hasletden halas"²⁵²

Yusuf b. Hâmid, "Beyân-ı levâmı-ı ışk" başlıklı bir kasidesinde nefsi ejderhaya benzetir, doymazlığından şikâyetle beraber, tek ıslah yolunun takva olduğunu söyler:

"Cihanı ser-te-ser yudsa dahı hel min mezid"²⁵³ eydür

Ne sanursın bu nefsi sen bir ejderhadur ejderha

Riyâzâtıla yüz kerre anı her günde öldürsen

Yine baş kaldurur fırsat bulıcak sana çün ada

Kişi dîn derdini hasıl ki itmez gelmez ıslaha

Velî tahsiline derdün bilün takva gerek takva"²⁵⁴

Netice itibariyle kalb, takva ile kötülüklerden temizlenir denilebilir. Bu mertebeye ulaşmanın yolu *"يا أيها الناس اعبدوا ربكم الذي خلقكم و الذين من قبلكم لعلكم تتقون"* "Ey insanlar, sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibâdet edin de takvâ sahiplerinden olun." (9 ayeti mucibince Allah'a ibâdet etmekten geçer denilebilir.

1.11. Teslimiyet

Lügatte bir emaneti yerine verme, bir şeyi yeni sahibine vermek, hakikati olduğu gibi söyleme, itiraf etmek, selam vermek, afetten masun kalmak²⁵⁵ demektir. Bir emâneti verme, kabul etme, doğru ve haklı bulma, selâmetle dua etme, karşısındakinin hükmü altına girme, kendini Allah'ın takdirine terketme, emri altına girme, belâ ve âfetten korunur olma, bir şeyi, yeni sâhibine verme, dayanamayıp pes

²⁵² Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 408-409.

²⁵³ "Daha yok mu" Kâf 50/30.

²⁵⁴ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 60.

²⁵⁵ Devellioğlu, age, s. 1312

deme hakikat olduğunu söyleyip i'tiraf etmeye de denir. Teslimiyet, tasavvuf lisanında Allah'ın emrine boyun eğme ve hoşla gitmese bile itirazda bulunmama, kaderin tecellisini rızâ ile karşılama, başa gelen bela sebebiyle zahiren ve batnen sebat göstermektir. Kayıtsız şartsız Hakk'ın fermanını benimsemektir. Âlemde cereyan eden bütün olayların tam bir serinkanlılıkla ve gerçekçilikle karşılamaktır. Bela yağmuru yağarken değirmenin alt taşı gibi olmaktır. Teslimiyetin en güzel örneği Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'dir. Zirâ biri göz nuru evladını kurban etmeyi, değeri kurban olmayı kabullenmiş,²⁵⁶ bu sınavdan ikisi de başarıyla çıkmıştır.

Yusuf b. Hâmid, Allah'a itaat etmeyi O'nun Rasulüne itaat etmekle ilişkilendirir ve bu meseleyi ayet ve hadislerle delillendirir: “Hak Teâlâ Kelam-ı kadiminde buyurur '*Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!* (Nisa 4/80) Bir ayetinde dahi “*Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe imân etmiş olmazlar.*” (Nisa 4/65) Ve Hazret-i Rasûl buyurur: '*Her kim bana itâat ederse; o, Allâh'a itâat etmiştir. Her kim de bana isyân ederse, Allâh'a isyân etmiştir.*” (Sahîh-i Buhârî,1240)²⁵⁷

Mürîdin de tasavvufî manada eğitimi ve seyr-i sülukunu tamamlaması için mürşidinin tasarrufuna girmesi ve ona itaat etmesi gerekir. Bu teslimiyetin onu şöhret afetinden de koruyacağını ifade eden müellifimizde “halvetîlik” hususiyetlerini açıkça görmekteyiz:

“Ve dahi meşâyih dimişlerdür ki Kaf'dan Kaf'a hükmetmekden bir sivrisinek kanadı altında olmak yegrekdür. Bu sözler, külli afet-i şöhretten ihtiraz etmek işaretüdür.

Men kendü sa'yümile nidem ne iş başaram

Vay ol kula ki senden irişmeye hidâyet”²⁵⁸

Mürîd mürşide karşı daima itaatkâr olmalı, ona karşı gelmemeli ki ona dinî rehberlik yapsın ve onu doğru yolda tutsun. Bütün şöhret afetlerinden sakındırsın:

“Kimse ki, cadde-i mütavaatdan (itaat caddesinden) ve nehc-i mütabeatdan (itaat yolundan) inhiraf göstere, kendi şeyhi ki ona sırat-ı müstakim ve menhec-i dîn-

²⁵⁶ Uludağ, age, s.483-484

²⁵⁷ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 52a-52b.

²⁵⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 49b-50a.

i kavim (dinin kuvvetli, sağlam ve doğru yolunu) gösterür. Eğer asi olursa küfran-ı nimeti-i dinî kılmış (dîn nimetinde küfre girmiş) olur.”²⁵⁹

Ayrıca mürîdin şeyhinden icâzet istemesi de doğru bulunmamakta, bu durum teslimiyete uygun olmayan bir davranış olarak görülmektedir:

“Mürîde câiz degüldür ki, şeyhden icâzet taleb ide, zirâ mürîde her halde teslim gerek.”²⁶⁰

Netice itibariyle, bu yolda çok soru sormak makbûl görülmemiştir. Hz. Musa'yı, Hz. Hızır ile olan arkadaşlıktan ayıran şey, çok soru sorması idi. *"Her şeyi sormayınız! Eğer işin iç yüzü ortaya çıkarsa, bu fenânıza gider. Sizden önce gelen bir toplum da onları sormuş, sonunda da sabaha kâfirler olarak girmişlerdir"* (Maide 5/101-102). Hacı Bayram Camii'nin ilk imamı Eşrefoğlu Rumî, Hacı Bayram-ı Velî'nin damadı idi. Şöyle anlatır: "Bir gün hocam Hacı Bayram-ı Velî'ye, dünyevî bir mes'ele sordum, bana çok konuşma, meşayih katında çok konuşmak, küstahlık olur, diye karşılık verdi. Ondan sonra, ona hiçbir şey sormadım". Sormamak, teslimiyet alametidir. Soranda teslimiyet noksanlığı vardır. Yani susmak ve teslimiyet esastır.²⁶¹

1.12. Tevbe ve Tevbe Verme

"Tevbe" Kelimesi, pişmanlık, nedamet, dönme demektir. Tasavvufta kalbteki kötülükte ısrar düğümünü çözüp Hakk'a dönmek ve Rabb'ın hukûkunu gözetmektir. Kötü günah işlere pişman olup Hakk'a yönelmektir. Küfürden imâna dönmek kafirlerin, kötü işlerden iyi işlere dönmek fâsıkların, kötü huylardan iyi ahlâka dönmek iyilerin, mâsivadan Hakk'a dönmek nebi ve velilerin tevbesidir. Avam gûnahtan havas, gafletten tevbe eder. Tarıkata ilk girenlerin yaptıkları ilk iş tevbedir. Onun için tevbe süluk ehlinin ilk menzildir.²⁶²

Yusuf b. Hâmid, bununla beraber mürşidlik hevesine kapılıp da icâzeti olmadan tevbe vermeğe kalkışanlar bulunabileceğinden söz ederek bu mevzuda taşkın ve azgın kimselere dikkat çeker:

“Hazret-i Resûl zamanından ta bu zamana dek meşâyihden ve hulefâdan bir kimse bila icâzetin meşâyih elinden diyi tevbe vermemişdür. Eğer halife ve eğer

²⁵⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 29a.

²⁶⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 29b.

²⁶¹ Bk. Cebecioğlu, age, s. 242.

²⁶² Uludağ, age, s. 486-487

şeyhdür, kendü şeyhi elinden virür. Vakti ki mücaz ola halife, ol vakt denür ki, makkûl-i şeyh ve müsta'idd-i hilafet ola. Kimse ki, cadde-i mutava'atdan ve nehc-i mütaba'atdan inhiraf ve insıraf göstere. Ve rûh-sar-ı haksarında dağ-ı temerrüd ve tuğyan ola. Ve kendü şeyhi ki ana sırat-ı müstekim ve menhec-i dîn-i kavim gösterür. Asi ola, küfran-ni'met-i dînî kılmış olur. Ana ehl-i tarik içinde ne mürîd derler, ne halife. Çün kendüyi semt-i irtidada getürdi.

Rubai

"Yüzündeki hızlân u dalâlet kerdî
Gönlindeki hirmân u hacâlet derdi

Yarıngı gün ide Hazrete vardukda
Hüsrânile sernügûn-gam ol nâmerdi"²⁶³

Netice olarak tevbe, manevî yükselişte makamların başında gelir. İster günahlardan arınma, ister nefsi öldürme telakkisiyle olsun ecel gelmeden tevbede bütün manası ile acele etmek gerektiğini söyleyebiliriz.

1.13. Tevekkül

Tevekkül güvenmek, bel bağlamak, vekil tayin etmek, havale etmek demektir. Tasavvufta tevekkül ise Allah'ın katında olana güvenip halkın elinde ve avcunda olan şeye göz dikmemek, vaad edilene güvenmek, her durumda sadece Allah'a sığınma, kalbin Hakk'a itimadı, Mevlâ'ya güven haline denir. Tevekkül neticenin hâsıl olması için lüzumlu tedbirleri aldıktan sonra tedbir ve tevessülün kifayetini Allah'tan beklemektir. "*Deveni bağla, sonra tevekkül et.*" Tedbir alınmadan önce, alındıktan sora, kısaca her an ve zamanda Allah'a güven esastır.²⁶⁴

Yusuf b. Hâmid'e göre açlık kaygısı ile dinî dünya menfaati için satmak, şöhret ile değişmek tevekkül ehlinin hali değildir. Buna delil olarak da yine Kur'an'da (Zuhruf, 43/22) âyetine dayanır. Burada Cenab-ı Hak "*Biz taksim ettik*" buyurduğuna göre, rızık vs. konularda kaygıya gerek yoktur. Bu mevzuda sanki günümüz insanına seslenir ve *Hakîkî-nâme* adlı eserinde şöyle der:

²⁶³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 29a.

²⁶⁴ Uludağ, age, s. 488

"Ko dini dünyeye satma ko şöretile yime
Bu rızık ğussasın ahir ki olmayasın aç

Didi çü nahnü kasmna ne ğussaluk için
Tevekkül ehlini halka hâk itmedi muhtac"²⁶⁵

Hakîkî-nâme'de "Nasihat" adlı bir kasidesinde kendi nefesine "hasbiyallah" haykırışı ile de seslenmeyi ihmal etmez. Tevekkül konusuna Kur'anî ifadelerle delil getirir:

"Hakîkî dîn kılıcın ur tevekkül"²⁶⁶

İdüp kul hasbiyallah in bâng-ı tevellev"²⁶⁷

Aynı zamanda başka bir yerde de tevekkül için Allah'tan yardım istemeyi ihmal etmez:

Sabir ü tevekküli hakiçün

Üftadelerüz inâyet eyle

Zikri vü tebettüli hakiçün

üftadelerüz inâyet eyle"²⁶⁸

Netice olarak, tevekkül kalble alakalı amelidir. Bu itibarla manasına uygun tevekkül halinde rahat, güven ve huzur vardır. Seyahat eden yolcuların eşyalarını ellerinde veya sırtlarında taşımayıp yolculuk yapılan araçta bırakmaları kabilinden bir hal ve davranış insanın rahatlıkla ve huzur içerisinde gideceği yere ulaşmasını sağlayabilecektir. Benzer şekilde bunun haricindeki haller Kur'an ve Sünnete uymadığı gibi, böyle bir insan içinden çıkılmaz külfetler, meşakkatler ve mutsuzluklar içinde olacaktır, diyebiliriz.

²⁶⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 181.

²⁶⁶ Yusuf b. Hâmid, age, s. 735.

²⁶⁷ Tevbe 9/129: "Eğer yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Ben ancak O'na tevekkül ettim. O, yüce Arş'ın sahibidir."

²⁶⁸ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 45

1.14. Zikir

Anmak, hatırlamak demek olup, tasavvufta Allah'ı anmak, onu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, Allah kelimesini veya kelime-i tevhidi söylemek ve tekrarlamak²⁶⁹ demektir. Zikir, Arapça unutmamanın zıddı olan hatırlamayı da ifade eder. Allah'ı zikir, günlük hayatın hemen her safhasında, ayakta, otururken, yatakta, yan yatarken (Al-i İmran 3/191) mümkündür: *"Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. 'Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın, seni eksikliklerden uzak tutarız. Bizi ateş azabından koru derler."* Yani zikrin icrasında diğer İbâdetlerde olduğu gibi, bir şekllilik ve belirli şartlar söz konusudeğildir. Kalp ehli bir zat şöyle der: "Üç şeyde nefsinizin tatlılık duyup duymadığını araştırınız. Bunlar namaz, zikir ve Kur'an okumaktır. Eğer bunlardan tatlılık duyar, lezzet alırsanız ne âlâ! Lezzet alamazsanız, hakikatkapısı size kapanmış demektir". Zikrin insanın varoluşa katılmasındaki incelik kısaca şu şekilde gerçekleşir: Kişi çok zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna da dost olur, kul olur.²⁷⁰

Yusuf b. Hâmid, tasavvuf yolunda zikrin önemine binaen bir nefes dahi olsa zikirden hali olmamak gerektiğini söyler:

Vaktidür vakti deşşür ef'ali

Bi-riyâ eyle gel sen a'mali

Bir nefes olma zikirden hali

Eydelüm la ilahe illallah

Vaktidür vakti dîn çerağın uyar

Düş ileyine her ki sana uyar

Ecel irdükde kimseye mi göyer

Eydelüm lâ ilâhe illallâh

²⁶⁹ Uludağ, age, s. 539-540

²⁷⁰ Cebecioğlu, age, s. 299.

Vaktidür vakti gel tekellüfi ko
İntizarun kime tevakkufi ko

Gel bu aşıklara tehallüfi ko
Eydelüm la ilahe illallah

Kadem-i sıdkı basalum farka
Virelüm aşk içinde Cân ğarka

Vuralum püşt-i pa bugün zerka
Eydelüm la ilahe illallah ²⁷¹

Yusuf b. Hâmid'e göre rûhun tecellilerin aksine kabil hale gelebilmesi için zikir ve tasfiyeyi²⁷² beraber kaydeder: "Zirâ çünkü sâlikün kalbi devâm-ı zikr ü tasfiyeyle safa bulur. Kabil-i aks-i tecelliy-i rûh olur."²⁷³ Böylece zikir ve tasfiye istihalesinden geçen nefis, ilk günki safiyet ve safasına kavuşur. Bu istihaleden sonradır ki, rûh tecellilerin aksine kabiliyet kazanabilecektir.

Netice olarak Kur'anın büyüklüğünü bahsettiği zikir, bulunduğu bütün zaman ve mahallerde yer alması itibariyle ve kesintisiz olduğunda, hayatımız anlamlandıran çok büyük ve mühim bir İbâdetdir diyebiliriz.

1.15. Zühd

Soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmeme, yüz çevirmek demek olan zühd, tasavvufta ahirete yönelmek için dünyadan el-etek çekmek, Hakk'a yönelmek için dünyadan da ahiretten de el-etek çekmek, elde olsa da gönülde mal mülk sevgisine yer vermemektir.²⁷⁴

²⁷¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 5a-5b, Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 39.

²⁷² Tasfiye, Arapça, arındırma, saflaştırma demektir. Tasavvuf erbabına göre insan, Allah'ın katında iken, tertemizdi, oradan bu âleme gelip nefis hırkasını giyince, o temizliği gitti, kirlendi. İşte insanın bu dünyada, tekrar melekût âlemindeki temizliği kazanması, nefis kirinden arınmasıyla mümkün olur ki, bu arınma işine tasfiye denir. Tasfiye-i nefis tâbiri de, aynı anlamdadır. Diğer bir anlamda, kişinin, Kur'an-ı Kerim'de çizilen programa göre bir hayat sürdürmesi ve hayat boyu ondan zerre kadar şaşmamasıdır. Hareketleri, kafasından geçirdiği düşünceleri İslâm'a aykırı olmama halindeki kişi saflaşmış, olgunlaşmıştır. Bk. Cebecioğlu, age, 263.

²⁷³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 28a.

²⁷⁴ Uludağ, age, s. 544.

Yusuf b. Hâmid aynı zamanda günümüz insanına seslenircesine sûfiler çoğundan şikâyetçidir: "Şimdiki sufilerin ekserinün tacın hırkasın çıkarmaludur. Bu kanden ki, her küstahu mahrum, naehli mahrem sanub kisvet geydürürler. Haşa, haşa hiç reva olmaya...

Dervîşliği her gör ki lutfi yoğ ü hem görgi
Ne zühdi vü ne terkî ey vey nedelüm ey vey

Bir kıla nigâh iy vah ki, bozdi sad ah iy vah
Eyladı tebâh iy vah ey vey nidelüm ey vey

Hayfidi adın sûfi koyub ki urur lafi
Görüke her eclâfi ey vey nidelüm ey vey"²⁷⁵

Yusuf b. Hâmid, aynı maksatla *Mesnevî*'den de nakilde bulunarak mide ve sofraya düşkünlüğünün bir sûfide olmaması gerektiğini ifade eder:

"*Mesnevî*'de dir ki:

Bir sûfi bir asılmış sûfrayı gördi
Kible-i abdu'l-bütûn şüd sûfra-i Mesnevî"²⁷⁶

(Kârın kullarının kibleleri Mesnevî sofrası oldu.)

Dahi vecde geldi anun na'ra vü huruşin işidüb cem'oldılar hay huy keh keh biraz safa iderken bir fuzul eyitdi: 'Ol gördüğünüz süfre tihî dürlüt yokdur.'²⁷⁷

²⁷⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 34b.

²⁷⁶ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34b.

²⁷⁷ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 35a.

Bu mevzu *Mesnevî*'de şöyle anlatılmaktadır: Sofinin boş sofraya sevdalanması. Bir sofi bir gün çiviye asılmış bir sofraya gördü. Vecde geldi, dönmeye, oynamaya başladı, elbisesini yırtıyor. İşte azıkların azığı... İşte kıtlıkların, dertlerin devası diye nâralar atıyordu. Dumani başından çıkıp neşesi, zevki arttıkça arttı... sofilerde ona uydular, semâa başladılar. Kih, kih gülmeye, hay huy etmeye koyuldular... defalarca kendilerinden geçip kendilerine geldiler. Herzevekilin biri, sofîye "Çiviye asılı ve içinde ekmek olmayan bomboş sofraya nedir ki seni bu derece zevke, vecde getiriyor?" dedi. Sofî dedi ki: "Yürü git be... sen mânasız bir suretten ibaretsin... sen varlık peşinde koş, âşık değilsin sen. Aşığın gıdası, ekmeksiz ekmeğe âşık olmaktır. Aşkında doğru olan kişi varlığa bağlanmaz. Âşıkların varlıkla işi yoktur... âşıklar, kârı sermayesiz elde ederler. Kanatları yoktur, âlemin etrafında uçarlar... elleri yoktur, topu meydandan kaparlar! Mâna kokusunu duyan o yoksul da eli kesik olduğu halde zembil örerdi ya! Âşıklar, yoklukta çadır kurarlar... onlar, yokluk gibi bir renktedirler, bir tek rûhları vardır onların! Süt emen çocuk yemekten nasıl zevk alabilir? Perinin gıdası kokudan ibarettir. Fakat insan oğlu perinin kokusundan koku alabilir mi? Huyu, onun huyunun zıddıdır. Perinin az bir güzel kokudan aldığı zevki, sen yüz batman güzel yemekten bile alamazsın. Nil ırmağının suyu Mısırlılar'a kan kesildiği halde İsrailoğulları'na sudur. Deniz, Firavun'u boğduğu halde İsrailoğulları'na bir ana cadde haline gelir. Bk. Mevlâna, *Mesnevî*, Terc: Veled İzbudak, c.III, s. 245-246.

Beyt:

Vire mi yut'imunî lezzetin ve yeskînî

Dökülmedin bu gözünden hayâl-i pâluğe"²⁷⁸

وَالَّذِي هُوَ يُطْعَمُنِي وَيَسْقِين *"Bana yediren, bana içiren O'dur"*, (Şuara 26/79).

Netice itibariyle tasavvuf ehline göre her şeyin yeterli miktarınca olması ve israfı kaçılmaması büyük önem arzeder. Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünnetine uyan da rızkı Allah'tan yeteri kadar istemektir. Bununla beraber zühdün lüksten kaçma, aşırılıkları törpüleme, nefsin doymak bilmez iştah ve arzularına gem vurma, aza kanaat gibi konuları ihtivâ eden boyutlarıyla düşünülmesinin tasavvufî hayattaki anlam ve önemi vazgeçilmez bir husustur diyebiliriz.

2. Seyr u Sülûk Kavramları

2.1. Ârif

Lügatte bilen, vakıf olan, âşinâ, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfân ve marifet sahibi demektir. Âlim gibi bilen manasına gelirse de ondan farklıdır. Âlim, ilmî bir tahsil ve çalışma sonucu elde eder. Ârif ise, irfâna, ilham ve hal ile ulaşır. Cenab-ı Hakk'ı keşf ve müşâhede yoluyla bilen kişi. Bu bakımdan ümmi bir insana da ârif denilir, ancak âlim denemez. Arifler için, ehl-i yakın, ehl-i dîn, velî, kutb ve genel olarak "ârif-i billâh" tabiri kullanılır. Mutasavvıflarca Allah'ın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse demektir. Müşâhede ve temâşadan hâsıl olan bilgiye marifet²⁷⁹, bu bilgiye sahip olan şahsa da

²⁷⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 35a.

²⁷⁹ Ma'rifet, Arapça'da bilgi, bilmek anlamına gelir. Tasavvufta, dört kapı da denilen dört mertebe vardır: 1-Şeriat, 2-Tarikat, 3- Hakikat, 4- Ma'rifet. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve ma'rifet olmaz, her şeyin başı, şeriatı yani İslâm dinini iyi yaşamaktan geçer, islâm'ı yaşama ve anlamada, takva boyutunda olmak üzere derinleşme sonucu, bu mertebeler teşekkül etmiştir. Bu durumda, herkesin normal gündelik kurallara uyarak yaşadığı islâm'a şeriat; dinde biraz takva cihetine ağırlık verenlerin yaşadığı ve ulaştığı inceliğe tarikat; takva ve verada titizlikle varılan sonuca, hakikat; ve nihayet bu yaşamının, mânâ açısından kişide ifade ettiği bilgi planındaki sonuca ma'rifet denir ki, meydana gelişi, yaşamakla sıkı sıkıya irtibatlıdır. Bunlardan ilki avama, ikincisi havassa aittirler. Hacı Şa'ban Velî bu dört mertebeyi şöyle anlatır: Şeriat beden için, tarikat kalp için, hakikat rûh için, ma'rifet Hakk içindir.

Marifetin, sırta ait olduğunu söyleyenler de vardır, ilim ile ma'rifet bir imiş gibi gözükmesine rağmen, aralarında ince bir fark vardır: İlmin zıddı cehil iken, ma'rifetin zıddı, inkârdır. İlim kesbî iken, ma'rifet vehbîdir. Hafnî de, bu konuyu şu şekilde açıklar: Kul, Allah'ı sıfat ve isimleri ile bilir, Allah'la arasındaki kulluk muamelesinde ciddi, samimi ve doğru olur, sonra kötü ahlâkını düzeltme yoluna gider. Hakk'ın kapısından sürekli olarak ayrılmaz, yani kalbi ile sürekli itikâf halindedir (yani ihsanı yaşar). Sonra kendisine hatıralar gelir, sürekli içten Allah ile münâcât (söyleşi, yalvarı) halinde olur. Allah tarafından kalbine gelen sırlardan bahseder, işte bu durumda olan kişiye ârif ve bu kişinin bilgisine de ma'rifet denir. Nefsinin kötülüklerinden ne denli uzak olursa, Rabbi hakkındaki ma'rifeti, o denli artar. Bir kimsede ma'rifetin meydana geldiğinin belirtisi, o kişide Allah'dan heybetin zuhur

ârif denir. Keşf ve müşâhede yoluyla, yani mânevî ve rûhî tecrübelerle Allah hakkında zevkî ve vecdî bilgilere sahip olana ârif-i billâh veya sadece ârif, ârifin bu yolla tanıdığı Allah'a Marûf denir.²⁸⁰

Yusuf b. Hâmid, ârifi bir temsille anlatır: "Hoca Sadreddin kaddesallahu sırrahu dir ki: Tebriz'de "Ârif" adlı ki, meşâhir-i vakt idi. Hazret-i şeyhe kaddesallahu sırrahu geldidir. Şeyh ana buyurdu ki: Nâmet çist? Yani adın nedür? Didi ki adum Muhammed'dur emma Ârif dirler. Buyurdu şeyh: Yani şinâsâyisen kendüni tanımış mısın ki Ârif dirler? Ârif eyitdi: Men niçe kitâb u makâlâtı meşâyihden ve ilmi tasavvufdan okumuşam ve bilmişem. Şeyh buyurdu ki: Ol hod anların işi ve muamelesidür. Bu okumagun meseli şuna benzer ki, bir hoca kulin Mısır'a gönderdi ticarete. Dahi ol gulam enva-i kumaşatı nefis muvafık ala. Dahi anun tafsilin yazub nüsha eyleye. Dahi hocaya göndere ki, bu nev' kumaş almışım. Eger bu hoca hocalar cemaatin cem' idüb ol nüshayı kumaş yerine satabilir mi? Didiler: Yok.²⁸¹ Pes buyurdu ki, ol makalat tafsili ve nüshasıdır ol muamelatun ki, ululardan vaki olmuşdur. Anda ki, arz-ı kumaşat-ı muamelat (muamelat kumaşını arz etmek) gerek. Mücerred nüsha işe gelmez. Zirâ dervişe gerek ki, tarikın bekleye, her sûret ağrısınun kuru makalatına aldanub yoldan çıkmaya."²⁸²

Hakîkî-nâme'nin "Beyân-ı sıfat-ı ârifân" başlıklı manzûmunda âriflerin sıfatlarından söz eder:

"Görmek istersen nazar kıl dünyede hâl-i 'acîb
An ki hem kendü kavmi arasında dur garîb

Kimse ne dilim bilür ne anun ahvâlin duyar
'Âkil u 'âlî vü nâzil kim bu sırdadur lebîb"²⁸³

Netice olarak mürîdin yapması gereken bu yolda sabırla beklemektir. Allah'ın ârif kuluna gönderdiği ilhâmî bilginin sınırı yoktur. Mutasavvıflar bu görüşlerini şu ayet-i kerime ile pekiştirirler : *قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَقُولَ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا* "De ki Rabbimin kelimelerini yazmak üzere, denizler

etmesidir. Ma'rifeti fazla olanın, heybeti fazla olur. Bazıları da ma'rifeti fazla olanın sekîneti fazla olur, demiştir. Bk. Cebecioğlu, age. s. 172.

²⁸⁰ Uludağ, age, s, 51-52

²⁸¹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 40b.

²⁸² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 41a.

²⁸³ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 45a; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, 132.

mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin kelimeleri tükenmeden denizler tükenirdi." (Kehf 18/109). Ârif olan, yani "nefsini bilen Rabbini bilir" düsturunca kendisini acz ile, noksan ile, nisyân ve zaaf ile bilen, anlayan kişi, Rabbine sığınarak aklını doğru yola yönlendirebilir, diyebiliriz.

2.2. Çile

Çile, Farsça kırk anlamına gelen çihil'den türetilmiş bir terimdir. Bir şeyh nezaretinde derviş, karanlık bir hücrede yalnız başına kırk gün süre ile az uyumak, az yemek, az içmek ve mümkün merteye sürekli İbâdetle meşgul olur ki bu olaya, çile denir. Bu, nefsi eğitmek için belirli bir süre halktan uzak kalıp olgunlaşmayı elde etmek için yapılır. Tasavvuftaki çile, ömür boyu değildir, sadece kırk gündür. Zirâ tasavvufta esas olan, "el kârda, gönül yârda" yani "el günlük maişet teminiyle meşgul iken, kalb Allah ile beraber olmaktır". Nitekim Nûr 24/37 âyet-i kerimesinde bu husus şöyle desteklenir: رَجَالٌ لَا تُلَهُوهُمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ "Ticaret ve alışverişin Allah (c.c)'ı zikirden alıkoymadığı erkekler..."

Yusuf b. Hâmid, mürîdin bu halini bal arısının bir yıllık hayatının kış(lama) dönemine benzetir:

"Oldur ki, dörd ay ki, üç erba'in²⁸⁴ olur halvetde. Sultan huzurunda oturmuş olur ve onun müşâhedesinden gayrı nesneye meşgul olmazlar. Mürîd dahi gerekdür ki, halvetde hazur-ı batnile lezzet-i müşâhedededen özgeye meşgul olmaya."²⁸⁵

Mürîd bu halvet sırada Hak ile manen konuşur, rûhen sohbet ederek masivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelir ve kendini İbâdete verir.²⁸⁶

Yusuf b. Hâmid, Necmü Dâye (r.a.)'den bir nakille Musa (a.s.)'in nübüvvet ve risaletin kemâl mertebelerine ulaşmadan önce on yıl Şuayb (a.s.)'in hizmetinde bulunduğunu, ondan sonra da Cenab-ı Hak'la mükâleme şerefine ulaştığını ifade eder. Böylece bu tasavvufî kavramın, Şuayb (a.s.)'in hayatındaki yerini tesbit etmiş oluyor:

²⁸⁴ Bal arısı düzenli ve huzurlu bir hayat yaşayan bir aile ve çok medenî bir millet gibi, birbirini tanıyan, birbirine yardım eden, yol gösteren iyice anlaşmış ve kaynaşmış bir topluluktur. Bk. Nizamettin Kayral, *Son Sistem Arıcılık*, De-Ha Yay, İstanbul, 1973, s. 61. Kışın dışarıya çıkmazlar, fakat bu devrede diğer böcekler gibi uyusuk ve kış uykusunda değildirlir. Az yer, az hareket eder, bir kışı böylece geçirirler. Bk, M. Niyazi Aytâç, *Denenmiş Teknik Arıcılık*, 2. Baskı, Ünal Matbaası, 1977, Ankara, s.197-200. İşte müellifimiz bu halvet ve/veya çile devresini yukarıda zikredildiği gibi üç erbain (üç kırk), yani 120 gün olarak zikreder.

²⁸⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 53b-54a.

²⁸⁶ Halvet terimi için Bk, Uludağ, age, s. 206.

“Necmü Dâye (r.a.) anhu der ki; Mûsâ aleyhisselam kemâl-i mertebe-i mübüvvetile ve derece-i risâlet-i ulü'l-azmile hâl-i bidayetde on yıl Şu'ayb aleyhisselam hizmetine mülazemet itdi. Ta istihkak-ı şeref mükâleme-i Hak zahir olub devlet-i وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا "Ve Allah Musa ile doğrudan konuştu" (Nisa 4/164) ve saadet-i وَلَهُ كُتُبْنَا فِي الْأَوَّاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ "Nasihat ve her şeyin açıklamasına dair ne varsa hepsini Musa için levhalarda yazdık." (Araf 7/145) yetişdi.²⁸⁷

Netice olarak çile manevî yükselişte önemli bir süreçtir. Derviş kalbinin feryadını ve rûhunun münacatını dinlemek için mağaralara kapanır, ibâdet ve taattan, tefekkür ve murakabelerden feyiz ve huzur almanın zevkine ermiş bir "Ârif-i Billah" olarak, tam bir uzlet ve inzivadan sonra, tekrar irşâd ve cem'iyet hayatına atılır. Böylece sâlikin müşâhedeye hazır hale gelmiş olduğu söylenebilir.

2.3.İbâdet

İbâdet; boyun eğmek, kulluk etmek ve itaat etmek anlamında Arapça bir kelimedir. Kaşanî'ye göre, âmme için Allah'a tezellülün son noktasıdır.²⁸⁸ Sâlikin gösterdiği çaba. Cehennem korkusu ve Cennete girme ümidi sebebiyle, Allah emrettiği için veya Allah'a olan aşk sebebi ile ibâdet edilir.²⁸⁹

Bu mevzuda Yusuf b. Hâmid şöyle der: "Mürîd dahi gerek ki işe meşğul ola amma hisaba saymaya taate meşğul ola nazara getürmeye amele meşğul ola tasarruf itmeye. Arı bütün gücüyle çalışır, bütün hâsılatını kovanda toplar, kendi hesabına bilmez. Sultanın izni olmadan bir tasarrufta bulunmaz. Mürîd de gereken işleri İbâdeti yapmalı ama bunları kendi hesabına saymayıp, nazar-ı dikkate vermemeli."²⁹⁰

Netice itibariyle ileride üzerinde durulacağı üzere keşf ve kerâmet maksat değildir. Keşf ve kerâmet türünden olağan üstü haller ehl-i İslâmdan başka keşişler, cinler ve şetanlarda da görülebilir. İbadetlerde bunlar gibi veya başka maksatların gözetilmesi doğru olmaz. İbâdetin sırf Allah rızası için yapılması önemlidir. İbâdetin az bir miktarı dahi başka maksatlar ile karıştırmamalı, ihlâslı olunmalıdır. Bununla beraber İbâdetlerdeki dünyevi faydaların, ibâdet konusunda imânı kâmil olmayan kimseler için teşvik edici hususiyeti olduğu da söylenebilir.

²⁸⁷ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 27a.

²⁸⁸ Cebecioğlu, age, s. 127.

²⁸⁹ Uludağ, age, s. 237- 239.

²⁹⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 54a.

2.4. İcâzet

Bir şeyhin muhib ve mürîdleri yetiştirmesi için yetişmiş ve ehliyetini ispatlamış bir mürîdine izin vermesine icâzet denir. Bu izni tesbit eden yazılı belgeye “icâzetnâme” denir. Mürîdlerin önemli işlerde, özellikle sefere çıkarken şeyhten izin almalarına da icâzet denir. “Gelmek irâdet, gitmek icâzet iledir.”²⁹¹ İcâzetnâme alanlara, şeyh tarafından merasimle taç giydirilirdi. Bazı tasavvuf okullarında, taç yerine "hırka giydirmek" tabiri kullanılır.

Mürîdin şeyhinden icâzet istememesi gerektiğini, böyle bir talebin kendini beğenmek olduğunu daha önce bahsetmiştik. Müellifimiz böyle bir talebi mürîdin iflas alameti, mahrumiyet ve küstahlık derecesinde bir edepsizlik sayar:

“Pes taleb-i icâzet mürîde alamet-i iflas u hirmandır. Zirâ bu küstahlığı itmez illa şol kimesne ki, kendüyi begene.”²⁹²

Fakat müellifimiz bunun hemen arkasından uslubu yumuşatarak mürîdin icâzet talep edebilmesi için önce mürşidini tanıması, ona yıllarca hizmet etmesi, kısaca âna tam anlamıyla mürîd olmasıyla mümkün olduğunu ifade eder ve şöyle der

“Eger tarikın beklerse bu kanda ki sırrına muttali olup haline vakıf olmadığı kişiden henüz ana mürîd olmadın, nice yıllar hizmet itmedin, bir memleketden bir memlekete adem salub icâzet itmek iken, şeni’ hiç meşâyih tarihinde olmuş degüldür.”²⁹³

Aynı zamanda uzaktan uzağa birini gönderip icâzet ısmarlamak da makbûl değildir. Sipariş nevinden bu tür dararıları günümüzde de meşhûr bir ata sözüyle kınayarak ahlak dersi verir: “Bu şol meseldür ki örfde dinür "Göz görmez yüz utanmaz.”²⁹⁴

Diğer taraftan böylelerini yırtıcı bir kuşa benzeterek burada Yunus Emre’den bir nakilde bulunur: “Heman şol haldur ki, Yunus Emre dir:

Bir devlüngeç yuva yapar yürür ilden yavru kapar

Doğan elinden sapar, zîra elinde murdârı var.

²⁹¹ Uludağ, age, s. 239.

²⁹² Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 30a.

²⁹³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 30b

²⁹⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 31a

Devlüngeç kapduğı yavru hod nefsi emirde murdar değıldür, tahir yumurdadır. Pes zirâ elinde murdarı vardır ma'nası budur ki, mürîd ki, mürebbi huzurından ve meşâyih tarikından kuvvet-i batın hasıl itmedin, müdde'î bâma'ninün igvası ve idlalı kaynağına düşdi. Pak itikadiken murdar olur. (İddia sahiplerinin kışkırtma ve saptırması ile itikadı bozulur) ”²⁹⁵

Netice olarak icâzet ya şeyhten alınır, ya da Allah'tan gelen bir işaretle olur: “Seccade-i irşâd helal olur hem yine şeyhten icâzetle ya Hazret-i İzzet'den işaret ile.”²⁹⁶ Kendi kendine yetki almak, kendi kendini yetkili kılmak hiçbir yerde görülen, tasvip edilen iyi bir yol değildir diyebiliriz.

2.5. İnâyet

Kelime olarak lütuf, ihsan, kayırma demek olan inâyet, Allah'ın kulunu kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olması demektir.²⁹⁷ İnâyet-i Hak, İlâhî inâyet, Hakk'ın insanı kayırması, koruması ve kollaması, ona destek olmasıdır.

Yüzbin peygamber gele hiç şefaât olmaya

Vay eğer olmaz ise Allah'ın inâyeti

Yûnus ²⁹⁸

Yusuf b. Hamid, seyr-i sülukta ilerlemenin ancak Allah'ın yardımıyla olduğunu belirtir. Şu ifadeleri neredeyse Yunus'un ait yukarıdaki manzûmdan süzülmüş gibidir:

“Men kendü sa'yümile ne iş başaram

Vay ol kula ki senden irişmeye inâyet.”²⁹⁹

Yusuf b. Hamid, bu mevzuda A'raf 7/186. ayeti delil gösterir: “İnâyetullahdur ilerü ileden kime yetişürse. *مَنْ يُضَلِّ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ* ”Allah kimi şaşırırsa, artık onun için yol gösteren yoktur. Ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.” Her kime ki inâyetün olmaz ise delil-i rah ma'nisi budur ki, ezelde “sümme reşşe aleyhim min nurihi” “Sonra üzerlerine kendi nurundan serper.”³⁰⁰ şu'a'ından kime ki anda yetişdise bunda ana sülûkunda delil-i

²⁹⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 30b-31a.

²⁹⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38a.

²⁹⁷ Cebecioğlu, age, s. 134.

²⁹⁸ Uludağ, age, s. 247.

²⁹⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 50a.

³⁰⁰ Bu mevzu Sultan Veled'in *Rebabnâme*'sinde şöyle geçer:

Hakkımda iyi niyet barındıran bir kişi, bir emir bu acizin ziyaretine gelmişti. Ondan evvel de bir çok armağan ve ihsanını görmüştüm. Onu abartılı bir biçimde övdüm. Bir mürit dedi ki: “Bu derecedeki

rah olur ki, “fe men esabe min zalike’n-nuri ihteda "Bu Nurdan kime isabet ederse hidayet bulur." kime yetişmedi zulmetde, dalaletde kaldı ki, ve men ahta’e dalle "Hata eden yoldan sapar." kande varurise ana zulmet olur fûrûğ-ı mah.Ya’ni envar-ı mükşefat-ı evliyaullah ana zulmet-i rayb ola. Çün ıttıla’ı olmaya.”³⁰¹

Bu nedenle Yusuf b. Hâmid'e göre mürîd, daha ilk adımda Allah'ın inâyetini talep etmelidir, şöyle der:

Zirâ Necmü Dâye der ki çün mürîd-i sâdık ibtidada وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا "ama bizim uğrumuzda cihad edenler..."(Ankebut 29/69) kaziyesi üzre kadem taleb yoluna koya. Cezebat-ı inâyat-ı Rabbani anun gönül yüzün me'lufat-ı tab' ve mahzûzat-ı nefsdan dönderür. Kendü hazretine müteveccih eyler. Dahi, Hazret-i İzzet لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا "elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz." (Ankebut 29/69). Sünneti üzere cemal-i şeyhi vasıl-ı kâmil ayine-i kalbinde ana arz ider.”³⁰²

Yusuf b.Hâmid, *Hakiki-nâme* adlı divânında "Münâcât" adlı bir kasidesinde Cenab-ı Hakk'ın Zât, sıfât ve esmasını vesile kılarak Allah'ın inâyetine sığınmaktadır:

yüksek övgüler peygamberlere ve kutublara layıktır ki onlar Hakk'ın nuru ve saf rûh olmuşlardır. Cismaniler hakkında böyle abartılı övgüler nasıl layık olur?" Ona cevap olarak dedim ki: Benim bakışım onu da der ki: Cenab-ı Hak onda ifade olmuştur. “Halaka'l-halka fi zillihî sümme raşşe aleyhim min nûrihî” (Allah Teâlâ Hazretleri halkı gölgesinde yarattı, sonra üzerlerine kendi nurundan serpti.) bunun delilidir. Evliyâ-yı kiramin bakışları daima o nurdandır. Şu halde halka yönelttikleri bütün övgüler, hakikatte Halık'adır. Onlara gösterilen saygı Huda'ya dönünce abartı değildir. Belki yüz binde biri de söylenmiş olmaz. Amma, o nurdan gafil olanların övgüsü böyle değildir. Onların bakışları daima dışadır. Burada başka bir mana da vardır. İhtimal ki o emir kutublardan ve kâmillerdendir. Bir mürit itiraz etti, dedi ki: “Bu övgüler kutublardan başkasına yaraşmaz. Böyle övgüler enbiya ve evliyaya layıktır, ceset ehline (cismanilere) layık değildir. Çünkü onlar mutlak rûh olmuşlardır; cihandan, hatta kendilerinden geçmişlerdir.” Ehl-i dünyaya böyle övgüler neden layıktır ki içleri hırsla, kinle doludur. Şehvetlere tabi olarak rûhlarını öldürmüşlerdir ve varlık içindedirler. Gaflet şarabıyla gece gündüz sarhoşturlar. Biz onu methettikse körü körüne methetmedik. Dikkat et! Methedenin gözü neye bakıyor ve neler görüyor. Eğer o gümrah surete bakıyorsa, mana tarafına yol almamış demektir. Uyanık olanlara göre övülenin de, övenin de, yaptığı övgünün de bir saman çöpü kadar kıymeti yoktur. Eğer görür ve kalbi öğrenmeye hevesli bir kimse ise onun kalbinde, rûhunda bir güneş doğar ki ebediyen batmaz. Bakışı daima Cânlara ve gönüllere yönelmiş olur, bir nefes bile zahir tarafına bakmaz. Her şeyde hakkın nurunu aşikar olarak görür. İnsanlardaki nur, hakikatte onun aslıdır. Çünkü Nur-ı Hak'tan gayrisi hayır, şer, mal, mülk, servet hepsi fanidir. Hakk'ın nuru, sürekli Hak ile mevcuttur. Ne yok oluşu var, ne de yıpranması. Methedenin bakışı nura olunca, bunun iki yüz misli abartı yapsa değer. Çünkü bütün övülenler onun özellikleridir. Besleyici olan, ancak o nurdur. Geriye kalanların tamamı kabuktur. Lakin halk, kendi nurundan gafilidir, sanatkardan ve o mübarek devletinden de haberi yok. Kendilerini ufak, değersiz bir cisim sanmışlar, gönüllerini Cândan ve Hakk'ın nurundan ayırmışlardır. Bu geçici ve bayağı varlığa bağlanmışlardır. Hırslı olduklarından, tenden başka bir şey göremiyorlar. Fakat evliyâ böyle değildir. Onların nazarı daima Hakk'ın nuruna yönelmiştir. Onların gözünde nurdan gayrisi boştur, gözleri her zaman Hakk'ın nuruna bağlanmıştır. Bk. Sultan Veled, *Rebabnâme*, Terc. Niğdeli Hakkı Eroğlu, s. 27-28, <http://semazen.net/download/Rebabname.pdf>. 27 Temmuz 2016.

³⁰¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 43b-44a.

³⁰² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 44a-44b.

"İy hay ehadiyyetün hakiçün
Üftadelerüz inâyet eyle

İy hak samediyetün hakiçün
Üftadelerüz inâyet eyle

Zatun hakı vü sıfatuniçün
İlmün hakı vü hayatuniçün

Sun'un hakı kayinatuniçün
Üftadelerüz inâyet eyle

Toprak gibi yüz şikeste dil hor
Biz aciz ü biz zaife çün mûr

Yâ Rab bi-hakk-ı âyet-i nûr
Üftadelerüz inâyet eyle

Geldük işigüne boş elümüz
Hayretdür ü aczdür ülümüz

Var diyü aklumuz bilümüz
Üftadelerüz inâyet eyle

Dirlik idebilmedük cihanda
Seyr itmege sırr-ı la-mekânda

Kuvvet kanı bu gönülde Cânda
Üftadelerüz inâyet eyle³⁰³

Netice olarak, her hususta olduğu gibi, bu yolda da Allah'ın yardımı olmadan mesafe alınamaz. Allah'ın inâyetiyle mürîdin kalbi nefsanî hususiyetlerden

³⁰³ Yusuf b.Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s.43.

ve tabii alışkanlıklardan sıyrılacak, sülukunda mesafe alarak Allah’a müteveccihen O'na manevî yakınlık elde edebilecektir. Denilebilir ki, güç ve kuvvet O'ndandır, O'na aittir. Öyle ise, Allah'ın isim ve sıfatlarını vesile kılarak her daim O'na sığınmak ve O'ndan yardım dilemek tabir câiz ise yol güvenliği bakımından en rahat olanıdır.

2.6. Keşf-Kerâmet

Keşf, kelime olarak açığa çıkarma, perdenin açılması, örtülü olanı açma, gizli olanı meydana çıkarma, sezme, tahmin etme manalarına gelir. Tasavvuf ehline perdenin ötesindeki gaybî hususlar ve hakiki şeylere, bunları yaşayarak ve temaşa ederek vakıf olmak, mükâşefe, beden ve his perdesinin kalkması ve rûh âleminin seyr edilmesi. Ayrıca ilham, doğrudan, aracısız Allah’tan alınan bilgidir. Sûfilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde oluşturur. Riyâzet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb ayan beyân olarak görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalb gözünün açılmasına keşf denir.³⁰⁴

Müellifimiz bu mevzuda delil olarak dayandığı Kâf 50/22 âyetinde geçen “keşf” kelimesini, Şeyh Safiyüddin'den de nakilde bulunarak, gönülden şehvet ve haz perdesinin (ğita) kalkması olarak tarif eder ve şöyle der :

"Şeyh Safiyüddin kaddesallahu sırrahu buyurur ki; ruy-ı zemin gaflet-abaddur, zir-i zemin hasret-abaddur. Ya'ni madam ki, kişi yer yüzünde hevâ-yı nefsilere meşğuldür, ğafletdedür, çün yer altına gireler ecel erdüğü dem. لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ (Ona) “Andolsun ki sen bundan gaflette idin. Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir” (denir.) (Kâf, 50/22). Keşf itdük senden gıtânı gözünü bugün îtî eyledük dinilse gerek her kişiye anda ahval ve a'mal ki, münkeşif olabile ki, ne ni'metden ne saadetten mahrum kalmışdır. Dahi hasret hasret üzerine ziyade ola emma ne fayide.”³⁰⁵

“Ko bu lezzâtı-ı fânî ki, olan hazz-ı tendür

Gönül gözine gıtâ bes şehvât-ı lezzâtdan.”³⁰⁶

³⁰⁴ Uludağ, age, s. 286. Aynı eserde keşfin birçok çeşitlerine de yer verilmektedir: Keşf-i nazari, keşf-i nûri, keşf-i ilâhî, keşf-i rûhani, keşf-i yani, keşf-i manevî, keşf-i mücerred, keşf-i muhayyel, keşf-i havatır, keşf-i zamair, keşf-i ahval-i kubur. Bk, Uludağ, age, s. 287.

³⁰⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 56b.

³⁰⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 56b.

Yusuf b. Hâmid, İsrâ 17/72. âyetine dayanarak kalb gözünün bu dünyada açılması gerektiğini ifade eder ve şöyle der: "El yumayınca müdrekat-ı batın münkeşif olmaz. *"Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."* der.

Kelime olarak ikram, lütuf ve şeref demek olan kerâmet³⁰⁷ ise, peygamberlik iddiası olmaksızın bir kişide harikulade bir halin zuhur etmesidir.³⁰⁸

Kerâmet, Yusuf b. Hâmid'e göre ahirette bir faydası olmayan bu nedenle de bir kıymet taşımayan gayr-i matlup bir hadisedir. Şöyle der: "Bunun emsali işler hark-ı adet ve kerâmet bir kimseden dünyada zahir olsa, anımla halk içinde izzet-i riyâset bulsa, ihtimal var ki, ahirette nasib olmaya."³⁰⁹ Zirâ ahirete ait nimetler, fânî bir surette bu dünyada tüketilmiş oluyor.

Bu yolda keşf ve kerâmet esas maksat değildir. Bunu tavzihen Safevî şeyhi Sultan Hoca Ali'den nakilde bulunur:

"Sultan Hoca Ali (k.s.) nasihat eyle buyurmuşdur ki keşf keşişde dahi olur. Batıl ibâdete muvazabet göstermekle anlarda hâsıl olurmuş. kerâmet şeytandandır. Ki ol istidrâcdur.³¹⁰

³⁰⁷ Keramet, istirac ile karıştırılmaması gereken bir kavramdır. İstilahta keramet, Peygamberler dışında, Kur'an ve sünnete tam olarak itiba etmiş, itikadı tam, takva sahibi bir kulun elinde ortaya çıkan harikulade bir haldir. Burada harikulade hallerden maksat ortaya çıkan hadisenin normal tabiat kanunlarının dışında meydana gelmesidir. Kısacası Allah sevdiği kulunun hatırı için geçici bir süre de olsa, tekvini ayetlerini (tabiata koyduğu kanun) değiştirmektir. Kerâmete mazhar olan velilerin, Kur'an ve Sünnete uygun hareket etmesi gerekir. Yoksa elinde olağanüstü bir hal zuhur eden herkes, Cenab-ı Hakkın katında mutlaka makbul bir insan olduğu anlamına gelmez. Zirâ riyazet yolu ile bir kısım Hind müşrikleri, bazı harikulade hallere mazhar olurlar. Bu hususta Bâyezid-i Bistamî şöyle demiştir: "Bir insan suyun üzerine seccâde serse, gökyüzünde bağdaş kurup otursa, şeriatın emir ve nehiy çizgisindeki halini görmedikçe aldanmayın." Cüneyd-i Bağdadî (ö.207/822), Ebu Hüseyin Nuri (ö.295/908), Haris Muhasibi (ö. 243/857), gibi meşhur sufilere göre, kerâmet sahibi olan veliler, masum yani günahsız değildir. Zirâ masum olmak onlar için şart da değildir. İstidrâc ise Cenab-ı Hakkı bütün sıfatlarıyla birlikte tanımayan, O'na ibadette kusur eden günahlardan sakınmayan, gayri meşru lezzetlere iltifat eden, gaflette olan kişilerde görülen harikulade hallerdir. Allah Teâlâ'nın, Kendisine isyan eden kimselerin isteklerini yerine getirmesi, böylelerinin ahiret azaplarını daha fazla arttırmak içindir. Yoksa onların doğru yolda oldukları için değildir. Nitekim şeytanın yeryüzünü kolayca dolaşabilmesi, Firavun'un ve Nemrut'un dünyada iken birçok nimetlere mazhar olması, isyanlarını daha da arttırmalarına izin verilmesi gibi imkânların kendilerine sunulması onlara bir lütuf değil aksine ahirette daha çok azaba çarptırılmaları içindir. Necmüddin Kübrâ (ö.618/1221) ya göre, havada uçan, su üzerinde yürüten, ateş yiyen veya bunlardan başka harikulade haller izhâr eden kişilere karşı ihtiyatlı olmak gerekir. Zirâ o kişi eğer farzlara ve sünnete tam olarak riayet etmiyorsa, aldattıcı ve yalancıdır. O velî değildir ve izhâr ettiği şey de kerâmet değil istidrâcdır. Bk. Abdulvahap Yıldız, *Kerâmet ve İstidrâc*, Harran Ü. ilâhiyat Fakültesi Dergisi, yıl:14, sayı:21, Ocak-Haziran 2009, s. 41.

³⁰⁸Uludağ, age, s. 283-284

³⁰⁹Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46b.

³¹⁰Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 45a.

Hâlbuki talibin gönlünde Allah'tan başkası olmamalı ki, kalbi masivâdan temizlensin. Bu hususta şöyle der: “talibun gerekdür gönlünde Allah'tan özge olmaya. Yani tahliye-i kalbdır madun-ı Hakk'dan. Keşf ü kerâmet ü kadem değül ki müşterekdür ehl-i İslâm ile keşişler ve cin ve şeyatin ortasında.”³¹¹

Demek oluyor ki, talibin keşf ve kerâmet sevdasından şiddetle kaçınması gerekiyor. Zirâ keşf ve kerâmet sahibi olmak ulaşılmaması gereken tasavvufî bir maksat değildir.

Fakat müellifimiz meselenin İslâmî olup olmama cihetini tefrik etmekle birlikte, keşişlerde de görülebilecek olan keşf ve kerâmet konusunda necis bir kabdaki suyun kullanılmasına benzer bir teşbihte bulunur:

“Emma fark su ki sergindân (gübrenin konulduğu yer veya kab) da durılmış ola. Nazardan kimsenin sureti mün'akis olub görülür, emma ne icmeğe yarar ne taharete ki, necis olur.”³¹²

Diğer taraftan “su ki, tahir kabda ola. Tahir ve mutahhir ola Hem suret görülür, tahirdur. İçmeğe dahi yarar, taharet itmeğe de yarar.”³¹³ Demek suretiyle ehl-i İslâm'da zahir olabilecek keşf ve kerâmetin hususiyetlerini de tesbit eder.

Yusuf b. Hâmid'e göre, Kur'an ve Sünnet dairesi dışındaki keşf ve kerâmetlerinin İslâm Tasavvufu açısından bir değeri yoktur. Zirâ onlar “mağlataya, vartaya, helake atar.”³¹⁴

Asıl keşf ise kendini bilmekle başlar. Şöyle der:

“Belki dimişlerdür ki, keşf, kendü aybın görüb, noksanın bilmekdür ki, *men arefe nefsehû bi'l-'ubûdiyyeti fekad arefe Rabbehû bi'r-Rubûbiyyeti*³¹⁵ ve hünerine ve batın-ı esrarına muttali olmakdur.”³¹⁶

Yusuf b. Hâmid, kerâmetin mahiyet ve maksadından söz ederken “hicab”³¹⁷ konusunda uyarır ve şöyle der:

“Kerâmet, alayıkı kat'etmekdür batnından. Şöyle ki, mücerred ola kadem. Kendülüğinden taşra basmakdur sülûkda. Ta maksuda yetiše. Madun-ı Hakk'a baş

³¹¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45b.

³¹² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45b.

³¹³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45b.

³¹⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45b.

³¹⁵ Bütün tasavvuf bu düstur ile nefis üzerinde dolaşır. Bk. Elmalı'lı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, c. VIII, s. 5817.

³¹⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46a.

³¹⁷ Hicab, perde örtü demektir. Salik ile muradı arasında engeldir. Aşıkı sevgilisinden ayırır. Bk. Uludağ, age, s.223.

eğmemekdur. Pes bu keşf ü kerâmet ü kadem ve himmeti hak ile meşğul olmakdur, bunun gayrı gayr ile meşgullıkdur hicabdur.”³¹⁸

Yoksa denizde yürümek, havada uçmak erenler katında hiç itibar edilmemesi gereken hadiselerden olduğunu hayretle ifade eder:

“Dahi dimişlerdür ki, kerâmet ye hevâ yüzünde uçmak ola, ye deryâ üzerinde yürümek ola. Hevâ yüzünde uçmak erenler katında bir sivrisinek mertebesidür. Denizde yürümek bir saman çöbi menzolidür. Ne itibar?”³¹⁹

Netice itibariyle Kitap ve Sünnetle çelişmeyen keşf- Kerâmet, haktır. Asıl olan, mürîdin, keşf-kerâmet peşinde değil Kur’ân ve Sünnet peşinde koşmasıdır. Sûfilere göre, Kitap ve Sünnete uymayan keşifle amel edilmez. Keşf-kerâmet ehl-i aşkın yarasına merhem olmadığı gibi, asıl maksat da değildir denilebilir.

Kerâmât-ı to ger der hod-nümâyîst
To Fir’avn-ı da’viy-i yet huzâyîst.³²⁰

"Nüşan (muskan) maraz-ı aşka eylemedi hiç,
Ey şeyh-i kerâmet-fürûş ez de suyunu iç."³²¹

2.7. Mürîd

Kelime olarak irâde ve taleb eden, isteyen, arzu eden demektir. Tasavvufta ise irâdeden soyutlanmaktır. Tarikata giren ve şeyhe bağlanan, derviş, bende, efendisi olan şeyhin kulu da demektir. Cenâze nasıl onu yıkayan kişinin önünde irâdesiz ise, mürîd de şeyhinin önünde o şekilde irâdesizdir.³²² Bir kör kendisini götüren kişiyi uçurumun kenarında nasıl takib ederse, mürîd de her hususta şeyhini öyle takib eder. Mürîd kendi şahsi irâdesini şeyhinin irâdesinde yok etmiştir (fenâ

³¹⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46a.

³¹⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46a.

³²⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 28b.

"Eğer Kerâmetlerini kendinden bilirsən

Sen bir firavunluk ve Tanrılık iddiasında bulunmuş olursun."Bk. Yusuf-ı Hakîkî, *Tasavvuf Risalesi ve Metaliu'l-İman*, (inceleme ve metin), Hz. Ali Çavuşoğlu, Ankara, Akçağ yay, 2004, s. 24.

³²¹ Cebecioğlu, age, s. 78.

³²² İbrahim Hakkı Brusevî, Sahte Mürîdin Hâlini şöyle açıklar: Muhakkak ki seçmek ve imtihan etmek kadîm (eski) bir sünnettir. Ve nice nice sûfileri görürsün ki;1- Falanca kişiyi sevdiğini zanneder. 2- Ona inanır. Onun tarikatını hak bilir. Tabiatı için, kınanmayacak olan şeylerin kendisine gösterilmesiyle kahrın kamçıları geldiğinde; gerisin geriye döner. Bir maksat edinir. Onu suçlar, kınar ve onu terk eder! Hani muhabbet nerede kaldı? Halbuki makam yüce bir makamdır. Onun yanında Lutûf, Kahr, Cemâl, Celâl toplanır. Kendisine inen düşük, surî geçici durumdan dolayı kişi sahibinde karışıklığa sebep olmaz. Bundan dolayı, suret erbabı çok oldu ve manâ ashâbı az oldu. Ve hatta her mürşid-i kâmil'in tarikatına giren ve onun hidâyetiyle kalbi nurlanan ancak bir kişi olmuştur. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, Terc: Ömer Faruk Hilmi. Fâtih Yayınevi, 10/34.

fi'ş-şeyh). Bu halde mürîd, şeyhinin emir ve irâdesini yerine getiren bir alettir. Kendisi için Hakk'ın irâde ettiğinden başka bir şey irâde etmez ve Hakk'ın irâdesi önünde ve karşısında irâdesini hiçe sayar.³²³

Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme* adlı eserininin "Der- Âfet-i Ucb" başlıklı manzûmunda mürîdin Allah'a kul olmak maksadıyla nefsini terbiye için gerçek bir mürşidden el alarak dîn-i İslâm'a teslim olması gerektiğini anlatır:

“Mürîdi dîn-i İslâm içre teslim
İdüb Hak kulluğına nefsi ta'lîm

El almakdur hanum bir girçek erden
Görüp irşâdı ol sâhib-nazardan

Ki tâ göster de ana doğru yolu
Ki hâssiyet zalûmîdür cehûlî

Begüm insana bes lâbüddür irşâd
Bilâ irşâd efrâd u evlâd”³²⁴

Yine *Muhabbet-nâme*'nin "Der- Beyân-ı irâdet" başlıklı manzûmunda bu mevzu şöyle geçmektedir:

Ana kim virdi Hak sıdk u irâdet
Anun devlet anun baht u sa'âdet

irâdetsüz kişi uymaz refîka
irâdetsüz kişi girmez tarîka

Muhabbetden irâdet cemre olur
Ol iki kavm bil bir zümre olur

Şular kim kılmaya terk-i 'âdet
Dinilmez anlara ehl-i irâdet

³²³ Uludağ, age, s.353.

³²⁴ Çavuşoğlu, age, s. 335-336.

irâdetsüz gelen gelmez ilerü
Gelür gibiyiken ol yine girü”³²⁵

Tasavvuf Risalesi’nde Şeyh Evhedu’d-dîn-i Kirmanî’den bir nakille şöyle der: “Pes bir gercek er gerek ki, ol seyf-i ahkâm-ı şer‘ile nefsi boynın urmuş ola ve makam-ı ubudiyetde istikâmet hâsıl edub durmuş ola. Ve kendü şeyhi hizmetin ihtiramile idub yol varmış ola.”³²⁶Buna göre mürîd dinin hükümleriyle nefsinin arzularını kırmalı, kulluk makamında istikâmette olmalı ve şeyhine hürmetle hizmet ederek yol almalı.

Yusuf b. Hâmid mürîd olmayı Hak Teâlâ’nın irâde sıfatının ruha tecelli etme şartına bağlar. Bu ilk kıvılcım ateşiyle mürîd hemen yanıp kavrulmaz ise, ateş çekinmeğe yüz tutup âlem-i gayba gider. Necm-i Dâye’den nakille: "Mürîdlik, Sıfat-ı Zât-ı Hak’dur. Ta Hak Teâlâ bu sıfatile rûh-ı bendeye tecelli etmeyince irâdet nûr-ı aksi kulun gönlünde zahir olub, mürîd olmazdı. Çün ol tohm-ı saadet mevhibet-i ilâhî ta zemin-i dile düşdi, gerekdür ki, ol mihman-ı gaybı zayı komayalar. İbtidada ol nûr, şerar-ı ateş gibidir ki, kava düşer. Eger anu kibrite alub kuru odun ile ana medet kılmasalar yine telezzüze yüz tutup, mekmen-i gayba gider.”³²⁷ diyerek mürîdin, kendi benliğini mürşidin tasarrufuna teslim etmesi gerektiğini ifade eder.

Ayrıca “gerektir ki, kendi inniyetin kibrit, tasarruf-ı şeyh-i kâmile teslim ide”³²⁸ demek suretiyle mürşidin kâmil vasıfta olması gerektiğini zikretmeyi de ihmal etmez. Böylece mürşid, mürîdin beşeri vasıflarını o tecelli ateşinde yakar: “Ta şeyh anın şah-ı berk-i beşeriyyetin ol oda ata. Ol kadara ki, kuvvet duta.”³²⁹

Fakat müellifimiz; “eger kimse dilerse ki, nazar-ı ilm ü akl ile kendüye perveriş vire, bu murada yitişmez”³³⁰ ifadesiyle akıl, ilim ve irâdeyle bir mürşide tabi olunmadığı takdirde mürîd olunamayacağını söylemektedir.

Hatta imânın gitme korkusundan da bahseder ki, bunu bir ayetle de kuvvetlendirir. “ve hatar oldur ki, varta-yı helake ve vadi-i mezellata düşe ve zeval-i imândan ana havf vardur ki, ğurur-ı pindar eliyle kendüyi vadi-i tehlükeye atdı ve

³²⁵ Çavuşoğlu age, s. 333-336.

³²⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.28a.

³²⁷ Yusuf b. Hâmid, age, vr.29b.

³²⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr.29b.

³²⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr.29b.

³³⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 29b.

Hak Teâlâ buyurur ki: *وَلَا تُقْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ* "kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" (Bakara 2/195)³³¹

Mürîd olmanın en büyük şartı teslimiyet olup, mürşidin söz, fiil ve haline hiç itiraz etmemeyi gerektirir. Şöyle der:

“Şeyhun tasarrufatı zahir batınında, batınında teslimde ola, hiç itiraz etmeye. Fiiline kavline, haline ve şeyhun muamelatına ve ahvaline irâdet nazarıyla baka. Şerayit-i mürîdun azamı teslimdür.³³²

Mürîd tek başına maksadına ulaşamayacak kadar zayıf ve güçsüzdür, düşmanları da çoktur.³³³ Bunu bir damla suya teşbihle şöyle açıklar:

“Bir katre biçare vü zaif ki, tuprağ anun hasmı, yıl anun hasmı, güneş, harareti hasmı. Bir beyaban ki, seyl ande fûrûmande olmaktan ditrer. Nice yüzbin zûr-i bazû vü kuvvetile ki, su birbirinün eli, ayağıdur, merkebdür, kuvvettür. Bir elsz ayaksuz, kuvvetsuz başsuz nice a’da ortasında, nice bunca mesafet kat’ idüb deryâya irişe. Hususan ki, serçeşmeden münkatı’ olmuş ola.”³³⁴

Böylece, bir damla su hükmündeki mürîdin her türlü tehlikelerden salimen denize kavuşması, onun elinden tutan mürşidine teslimiyeti sayesinde olabilecektir.

Müellifimiz irşâd mevzuunda mürîdi ikaz eder. Mürîdin kesinlikle irşâd (veya mürşidlik) iddiasında bulunmaması gerekmektedir. Bu maksat ile şeyh Sadreddin’den Mi’rac hadisesiyle alakalı bir nakilde bulunur:

“Şeyh Sadru’-d-dîn kaddesallahu sırrahu dir ki, şeyh buyurdı ki çün Peygamber salavatullahi aleyh Miracdan dönicek gördi ki Cehennemde bir cemaat-ı nisadan ki, oddan mikrazile etler keserler endamlarından. Sordı ki, bunlar ne kavmdür? Didiler ki bunlar ol avratlardur ki, zinadan oğlan doğurub erlerine sendendür diyüb veled-i zinayla dirlik edenlerdür”³³⁵ Bu ahlakî sukutta olanların Ahiret’te çekeceği azaptan çok daha şiddetlisi vardır:

“Pes Şeyh kaddesallahu sırrahu buyurdı ki, dir: Allah hakkiçün bir kavm ki, nefsdan ma la mal olalar dahi dava-yı dil ve irşâd ideler. Yetmiş kerre anlarun azabı anlarun gibi avratlardan eşed ola.”³³⁶ Mürîdin irşâd gibi bir niyet ve maksatla tasavvuf yolunda mesafe alması mümkün değildir.

³³¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 29b.

³³² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 43b.

³³³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 56b.

³³⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 56a.

³³⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 35b-36a.

³³⁶ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 36a.

Yusuf b. Hâmid'in İrşad mevzuunda *Hakîkî-nâme*'den bir nasihati şöyledir:

“Tâkın alup gidemedi Kısra
Kime kodı serâyını Şeddâd

Sen cihândan ‘aceb ne iledesin
Tut ki oldun halife-i Bağdâd

Tasfiye olmayınca bâtına hiç
Kimseye hâsıl olmaz isti’dâd

Hem gerek nefse tezkiye evvel
Olasın tâ kâbil-i irşâd

Sâlike bu tarîk-ı ‘ışk içre
Gayr-ı ehlile evdd olur bu vidâd

Ya İlâhî Hakîkî miskîni
Kutb hakkı bî-hümet-i efrâd

Irmagıl cadde-imeşâyihdan
Büdelâ hürmeti vü hem evtâd”³³⁷

İrşad mertebesine gelip de bu görevi yapmak öyle kolay bir iş değildir:

“İrşâd seccadesi üzere oturmak ol vakt reva ola ki, kuvvet-i batını müdler
ahvali üzere ol nisabda ola.”³³⁸

Bu mevzuda verdiği misal irşâd işinin ciddiyetini anlatmakta yeterli
görülüyor:

“Eger Bağdad’da bir acuzenin bir bardak nohudı olsa Hak Tealâ ol eşraf
üzere ilim şöyle virmiş ola ki, anun nohud-ı danelerinin haddin ve adedin bile.”³³⁹

³³⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nü s. I, vr. 93b; Ayrıca Bk: Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 240-241.

³³⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.36b.

³³⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 36b.

“Necmü Dâye eydür “Eger tabib-i hazıka hastalık arız olsa kendüye mu’alece itmek olmaz ki anun nazarına hastalığıle tefavüt hamil olmışdur. Ana tabibi selimü’n-nazar, sahihü’l-beden gerek. Ta ânun mu’alecesi müfid ola ve eğer olmasa tabib-i marizün mu’alecesi savab gelmez.”³⁴⁰

Mürşidin, mürîdlerini gözetip kollayabilecek derecede olması gerekir:

“gerekdür ki, ol nisabda ola, eger anun mürîdleri olsa hitada ve hutanda dahi, şarkda ve garbda anun eşrafi kamusunun vekayi’i ve kabz-ı bastı üzere şöyle ola ki, eğer dilerse kabz ide, vekayi’den giri koya. Eger dilerse daha kıla, sülukda ola mürîd³⁴¹ diyerek mürşidin mürîdin kabz ve bast hallerine de vakıf ve müessir olması gerektiğini ifade eder.

Hatta o derece ki, “eğer etrafi kûh-ı Kaf’da dört mürîd olsa dördine bir nefesde nefes ahir olub ecel yetişse şeytan imânları kasdın idub Melekü’l mevt aleyhisselam ruhları kabzına kastitse dördünün bile bir nefesde haline meded ide bile ki, ğârat-ı şeytandan imânı selamet iltiler.”³⁴² Demek suretiyle mürşidin aynı zamanda vefat etmek üzere olan dört ayrı yerdeki mürîdlerine dahi yetişerek imânlarının kurtulmalarına vesile olabileceğini söylemektedir. Zirâ Allah onlara her şeyi musahhar kılmıştır.³⁴³

İşte mürîd ancak bu şartlarla irşâd görevinde bulunabilecektir:

“eğer bu nisabda ve bu mertebede olmasa seccade ana haram ola.”³⁴⁴

Mürîdin mürşidin hizmetine mani olacak şeylerden alakayı kesmesi gerekir.

Şöyle der:

“Yüzüm döndürmeyem senden efendi,

Dökülüb baş eğer haşhâş olursa.”³⁴⁵

Özetle denilebilir ki mürîd gayretinin sonunda ilâhî ahlâkla muttasıf hale gelmiştir. Bu ilâhî sıfatların tümü, Allah tarafındandır. Bu durumda mürîd, vücud organlarının kendi arzu ve isteğine göre hareket etmesinden sıyrılmış, Allah'a bağlı olarak hareket eder hale gelmiştir. Zirâ kendi isteğini şeyhinin isteğinde eriten, fanî kılan kişiyi bu eğitim süreci, Allah'ın irâdesine teslim olmaya götürür. Enfal 8/17.

³⁴⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.49a-49b.

³⁴¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 36b.

³⁴² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 36b-37a.

³⁴³ Buna "tasarruf" denir. Bk, Uludağ, age, s. 470.

³⁴⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.37a.

³⁴⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 50b.

âyetinde belirtilen "*attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı*" manasını yaşadığı söyleyenebilir.

2.8. Mürşid

Kelime olarak rehber, kılavuz, yol gösteren, doğru yolu gösteren, uyaran, irşâd eden demektir. Gerçek mürşid Hz. Muhammed(a.s.)'dir. Diğer mürşidler, O'nun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Cürcânî, mürşidi, doğru yolu gösteren, sapıklıktan önce Hak yola ileten kişi olarak tanımlar. Tasavvufî terim olarak, tarikat lideri anlamına da gelir. Aynı anlamda olmak üzere postnişin, şeyh, seccâdenişin, ifadeleri de kullanılır. Mürşid olan kişinin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması, yani, en azından fenâ makamına ulaşması şarttır. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Bu yüzden mürşidin kâmil olmayanları da bulunabilir. Mürşidin en makbûlü, hem "kâmil" (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olanıdır. Sırat-ı müstakimi gösteren, dalaletten önce hak yola ileten şeyh, velî, er, eren veya pîrdir. Mürşid merdiven gibidir. Başkaları ona basa basa yükselir. Mum gibidir, kendisi yanar ama çevresindekileri aydınlatır.³⁴⁶

Mürşidin kendi arzusuyla icâzet vermesi gerekir: "...Şeyh kendü irâdetiyle virmiş ola."³⁴⁷ Fakat yine istdadı olanlara verir: "...Cemiyet-i ihvan için ol dahi yine istidat menzilindedir."³⁴⁸

Mürşid, istekleri geri çevirmez, zirâ "...meşâyih murâd-ı bahş olur. Bi istidad icâzet taleb edene hem icâzet virürler."³⁴⁹ İfadesiyle mürşidin mürîdine gerektiğinde şefkatle muamele edeceğini de söylemiş oluyor.

Fakat icâzet konusunda istidadın yetersiz olması halinde doğabilecek mahzurları da zikreder: "...Emma, ana sebab-i bu'd olur, belki sebab-i temerrüd olur. Delil ana ki, ba'zdan bu hal zahir olmuşdur."³⁵⁰

Fakat batını hasletler daha önemlidir: "...Meşâyih fezayil-i zahirden hasayil-i batınaya iltifat ve ihtimam ziyade iderler."³⁵¹

³⁴⁶ Uludağ, age, s.354.

³⁴⁷ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 30a.

³⁴⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 30a.

³⁴⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr.30a.

³⁵⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 30a.

³⁵¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 40a.

Bu nedenle Yusuf b. Hâmid, koyun suretinde kurt gibi sahte mürşidler konusunda ciddi uyarılarda bulunurken saki günümüz saf müslümanlarına da sesleniyor gibidir, şöyle der:

"Meşâyih şol kimesne ki, halka kendüyi sıfat-ı mutasavvıfe ve suret-i ehl-i terbiyetde gösterür. Ve batnında mu'amelesi anun hilafınca ola. Kurda teşbih ider ki, koyun suretinde ola. Dahi gele kasdında ola halk ol suretde andan emin olur. İfsad u iğvada idlal-i halkile kendü işin işler.

Beyt:

Dîn nîst bezerk-i hîştên benümûden

Der sûret-i mîş gürk sîret buden"³⁵²

Hakiki Mürşidin vekili demek olan halife ise, onun izniyle ona vekil olabilir: "...Kendü şeyhi elinden verür vakti ki mücaz ola halife. Ol vakt dinür ki makbûl-i şeyh ve müstaid-i hilafet ola."³⁵³

Özetle diyebiliriz ki tam ve gerçek mürşid Hz. Muhammed (sav)'dır. Diğer mürşidler, O'nun manevî mirasını elde etmiş, muvaffak olmuş kişiler olması gerekir. Yani mürşid, doğru yolu gösteren, her türlü sapkınlıktan arı, Hak yola ileten kişi olarak tanımlanır. Bu nedenle Mürşidin, Allah'ın ahlâkını tahakkuk ettirmiş olması şarttır. Fakat her mürşid kâmil olmayabilir veya mürşidin kâmil olmayanları da bulunabilir. En iyisi mürşidin hem kâmil (kendi olgun), hem de mükemmil (başkasını olgunlaştıran) olmasıdır.

2.9. Riyâzât

Riyâzet; Arapça terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitime vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya Riyâzet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de, Riyâzettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sufiler, tasavvufu "barışı olmayan savaş" olarak nitelemişlerdir. Üç türlü Riyâzet vardır:

1- Avam tabakasının Riyâzeti: İlimle ahlakı ihlâsla ameli süsleyip, Hak ve halk ile olan muamelede hukuka riayet etmek şeklindedir.

³⁵² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 40a.

"Dîn ne kendini iki yüzlü göstermek,

Ne de kurt aslında, koyun görünüşünde olmak değildir. Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, İnceleme ve Metin, Çavuşoğlu, s. 122.

³⁵³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 29a.

2- Havas tabakasının Riyâzeti: İçteki tefrikayı (ayrılıkları) kesmek, Hakk'a huzur-ı kalple ibâdet etmek, geçtiği makamlara iltifat etmeyi bırakıp yüksek makamlara çıkmak olarak ortaya çıkar.

3- Havassu'l-Havass'ın Riyâzeti: Şâhid ve meşhud ikiliğini bırakıp şuhudda fânî olmak, yani cem'ul-cem' mertebesine yükselmek. Edebin Riyâzeti, nefsin tabi'atından kurtulmaktır. Talebin Riyâzeti, muradın sıhhatli olması, insanlarla sohbetten uzak olmak. Namaz ve oruca devâm ve günahlardan korunmak, uyku kapısını kapamak da Riyâzetten sayılmıştır. Abdülaziz Debbağ'a, Ebul-Hasan eş-Şazilî'nin Allah'a şükür, nimetlerle üns, kendiliğinden gelen ata (bağış, ihsan) larla ferahlık şeklinde tanımlanan yolu ile, İmam-ı Gazâlî'nin nefse, zorluklara katlanarak muhalefetle birlikte Riyâzeti tercih yolu arasındaki fark sorulduğunda, şu cevabı verdi : "Aslolan şükür yoludur. Zirâ enbiya ve asfiyanın kalpleri, bu hal üzereydi. Şükür Allah'ın kullarının, ubudiyette ihlâsının her türlü hazlardan kurtulmasına, acizliğini tanıma ve Allah huzurunda kusurunu bilmenin üzerine kurulmuş olup, zamanla, insanın kalbini yüceliklere ulaştırır".³⁵⁴

Müellifimiz riyâzet konusunda nefse hiç fırsat vermemek gerektiğini, aksi halde günde yüz kere öldürülse de yine baş kaldıracağını söyler.

"Riyâzâtıla yüz kerre anı her günde öldürsen
Yine baş kaldırmaz fırsat bulacak sana çün a'da"³⁵⁵

Bu yüzden riyâzât kılıcı ile her daim, her nefes nefsin boynunu vurmak gerekir ki, bu vesile ile bu yolda mücadele edenlerin varlığından da söz eder:

"Riyâzat seyfin olup elde dayım
Bu nefsün her nefes boynın uranlar"³⁵⁶

Netice itibariyle bu yolda mesafe almak nefsinin ıslah etmekle mümkündür. Ayrıca nefsinin ıslah edemeyen gerektiğinde başkasını ıslah edemez. Bu nefsin mücadelesinde sulh yoktur, mücadele süresinin ise ömür boyu olduğu söylenebilir.

³⁵⁴ Cebecioğlu, age, s. 220.

³⁵⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 60.

³⁵⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 501.

2.10. Seyr

Lügatte yürüme, yolda gitmek, seyahat demek, bakmak olan seyr, tasavvufta Hakk'a ermek, manevî yolculuk yapmak, usul dairesinde maneviyatın yükseltilmesi, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve rûhi sefer, yani yolculuktur (buna seyr u sülûk da denir)³⁵⁷

Bilinmektedir ki biri bedenle, diğeri kalple olmak üzere iki türlü yolculuk vardır. Bedenle yapılan yolculuk bir yerden başka bir yere gitmektir. Sûfilerin çoğu sülûklarının başlangıcında ve gençlik zamanlarında çokça sefere çıkmışlar, sonra son hallerinde bir köşeye çekilip oturmuşlardır. Kalp ile yolculuk ise bir sıfattan bir diğersıfata yükselmektir. Bu sebepten bedenî yolculuğa her zaman her yerde rastlanır. Fakat kalp ile yolculuk yapanlara pek az rastlanır. Zirâ sözünü ettiğimiz seyr ü sülûk zor bir yolculuktur. "Kendine gelmek" meşhûr bir sözdür.

Yusuf b. Hâmid'e göre esas yiğitlik nefsin, tasavvufî düşüncenin başlangıcı³⁵⁸ olan "emmâre"³⁵⁹ mertebesinde dinî hükümlerin kılıcıyla başının vurularak terbiye edilmesidir, şöyle der:

"Pes bir gercek er gerek ki, ol seyf-i ahkâm-ı şer'ile nefsi boynın urmuş ola ve makam-ı ubudiyette istikâmet hâsıl edub durmuş ola. Ve kendü şeyhi hizmetin ihtiramile idub yol varmış ola."³⁶⁰

Zirâ makam-ı ubudiyette ancak böylelikle istikâmet hasıl olabilecektir. Bu da nefis terbiyesinde ilk ve önemli bir adımdır. Yine bu maksatla İmam Cafer-i Sâdık'tan bir nakille birlikte Bakara 2/54. ayetini delil gösterir:

"İmam Ca'fer-i Sâdık radiyallahu anhu buyurur ki: 'el-mevtü hüve't-tevbetü.' Ya'ni mevt, irâd-ı tevbedir. Kalellahu Te'ala: فَتَوَبُوا إِلَىٰ بَارئِكُمْ فَأَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ
"Onun için Yaradanınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün (kötü duygularınızı.)"
(Bakara, 2/54)

Ya'ni kim ki, tevbe etdi, nefsin depeledi, bundan ötüri meşâyih, muhalefet-i nefse "mevt-i ahmer" tesmiye ederler"³⁶¹

Ölüm veya mevt esasen tasavvufta nefsin hevâ ve hevesinin kökünü kazımak demektir. Nefsin Câmı bu hevâ ve hevestir. Onu maddî hazlara ve bedenî

³⁵⁷ Uludağ, age, s, 427-428; Pakalın, age, c. III, s. 198.

³⁵⁸ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 46.

³⁵⁹ Nefs-i emmare, üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis demektir. Bk, Uludağ, age, s. 369.

³⁶⁰ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 28a.

³⁶¹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 31b.

zevklere yönelten hevâ ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. “Ölmeden evvel ölmek” budur. Nefs süflî âleme çekilince kalb ölür, ulvî âleme çekilince kalb ve rûh hayat bulur. Nefsi öldürmek için açılan savaşa cihad-ı ekber denir. Ölümün çeşitleri: 1- Beyaz ölüm: Nefsi aç ve susuz bırakmak. 2- Kara ölüm: Halkın eza ve cefasına katlanmak. 3- Kızıl ölüm: Nefse muhalefet. 4- Yeşil ölüm: Yama üstüne yama dikmek. Bazı mutasavvıflar tabii ölümü sevinçle karşılar. Âşık ma’şukuna erdiğinden düğün yapılır. Mevlânâ’nın ölüm gününe şeb-i arûs (düğün gecesi) denir.³⁶²

Nefsin arzularına karşı gelmek kanlı ölüm, meşakkatli ölümdür.³⁶³ Müellifimiz de buna yukarıda da bahsedildiği üzere, “mevt-i ahmer” (kızıl ölüm) der. *Muhabbet-nâme*’de “Âfet-i Ucb” başlıklı bir manzununda Allah’a hakiki abd olmanın, İbâdetlerin bütünüyle kabul edilmesinin nefsin arzularına karşı gelmekle mümkün olacağı, aksi halde ömrün boşa gideceği belirtilir:

“Ger ol girçeklik ile Hâlik’a kul
Ola tâ’atlerün tâ külli makbûl

Hevâ-yı nefse³⁶⁴ olma imdi tâbi’
Ki küllî ‘ömrünü itmeye zâyî”³⁶⁵

Müellifimiz, *Hakîki-nâme* adlı eserinin “Nasihat” başlıklı manzûmunda nefse hâkimiyet konusunun önemini belirtir:

³⁶² Uludağ, age, s. 331-332.

³⁶³ Devellioğlu, s.761.

³⁶⁴ İsmail Hakkı Bursevî, nefis konusunu şöyle açıklar: Nefs bir şeyin zâtının hakikatidir. Bazen "rûh"a nefis denir. Çünkü kişinin zâtı rûh ile canlı olup ayaktaadır. "Kalb"e nefis denir. Çünkü kalb, rûhun mahallî veya rûhun taalluk ettiği (rûhun bedene bağlantısının merkezi) olduğu içindir. "Kan"a nefis denir. Çünkü insanın ayakta kalması kan sayesinde mümkündür. "Su"ya nefis denir. Hayat'ın suya şiddetli ihtiyacı olduğu için. Burada nefis'ten murad birinci manâ'dır. Yani kişinin zâtının kendisidir. Çünkü münafıkların aldatma ve hilelerinin zararı kendilerine dönmektedir. Hatalarının cezasını başkası çekmiyor. Kendilerinden başkası çekmeyecektir. Yani münafıklar yapacaklarını (münâfıklıklarını) yapacaklar, fakat onlar bu yaptıklarıyla kendilerinden başkasına zarar veremeyeceklerdir. Çünkü yaptıkları için cezası kendi başlarına dönecektir. Aldatma ve hile yoluyla yapmış oldukları her türlü kötülüğün cezası kendi aleyhlerine dönecektir. Çünkü Cenâb- Allah, peygamberini (s.a.v.) Hazretlerini onların niyyetlerine haberdar kılıcaaktır. Allah onların münâfıklıklarını peygamberine bildirecektir. Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri ashabının içine sızan münâfıkların hepsini biliyor ve tanıyordu. Hatta isimlerini sır katibi Hüzeyfetü'l-Yemânî Hazretlerine bildirmişti. Böylece dünyada rezil olacaklar ve âhirette de ceza ve azaba müstehak olacaklardır. Mevlânâ Celâleddin (k.s.) buyurdu: Hamleni yap ey atılğan, satrançta kendin görerek yap. Hasminin hamlesini görerek ve düşünerek hamle yap. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, Fâtih Yayınevi: 1/217-218.

³⁶⁵ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, s. 287.

“İ gönül şehvete esîr olma
‘Irzunu bekle gey hakîr olma

Ne zebûnlukdurur mezeletle
Nefsin için halka kul emîr olma

Sunma el her hasîse î dervîş
Kan’i ol nân-taleb fakir olma”³⁶⁶

Nefsin arzularını yenmek sonuçta mürîdi şeyh-i kâmilin sancağı altına, dalaletten kurtarıp hidayet nuruna, cehaletten marifete ve ebedî hayata ulaştıracaktır. Yusuf b. Hâmid bu konuda şöyle der:

“Yani kum’-ı hevâyile nefsi depeledi, yani kim ki rayet-i vilâyet-i şeyh-i kâmil tahtında seyf-i mücâhedâtile nefsi öldürdi, nûr-ı hidâyetile dalaletten ve ma’rifetile cehaletten hayât-ı sermedî hâsıl itdi.”³⁶⁷ Bunu bir ayetle destekler: Kalellahü Te’ala: *أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ* “Ölü iken dirilttiğimiz.”(Enam 6/122) "Yani: meyten bilcehli, feehyeynâhu bi'l-ilmi"³⁶⁸ demek suretiyle, ayette geçen meyten kelimesini cehalet, ehyeynâ kelimesini ise ilim olarak tefsir eder. Burada da ölümü mecazen cehalet anlamında kullanmaktadır. Netice olarak müellifimiz “seyr”i dört kısma ayırır:

2.10.1.Seyr ilallah

Seyr ilallah (Allah’a doğru yolculuk) nefis menzillerinden başlar, ufk-ı mübîne kadar devâm eder. Kalb makamının³⁶⁹ son, isim tecellileri makamının

³⁶⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 31a; ayrıca Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s.99.

³⁶⁷ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 31b.

³⁶⁸ Krş. Yusuf b. Hâmid, age, vr. 31b.

³⁶⁹ Makam kelimesi menzil, merhale, konak, mertebe demektir. Tasavvufta salikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhale demektir. Salikin makamı bu suretle ulaştığı ve ikamet ettiği yerdir. Haller Allah’ın salike bağışdır. Makam ise İrade ile çalışarak kazanılır. Haller gelip geçici, makamlar ise kalıcı ve sürekli. Başlıca haller: Murakabe, kurb, mahabbet, havf, reca, şevk, üns, itmi’nan, müşâhede, yakîn. Başlıca makamlar: Tevbe, vera’, zühd, fakr, sabr, rıza, tevekkül. Bir makamı tam olarak uygulamadan hakkını vermeden ve halletmeden onu takib eden makamı geçmemek şarttır. Hal-makam ayrımı kesin değildir. Bazı sûfilerin hal saydıkları makamı, diğer bazıları makam sayar. “Rıza”da olduğu gibi. Rıza Irak’lılara göre hâl, Horasanlılara göre makamdır. Veliler gibi peygamberlerin de makamları vardır. Hz. İbrahim’in makamı dostluk, Hz. Musa’nın makamı ilâhî hitabı işitme, Hz. Muhammed’in makamı mahabbettir. Faka bir velî tebaiyet yoluyla peygamberlerin makamlarından nasib alabilir. Yaygın olan bir tasnife göre “ usul-i aşere” adını alan tasavvufi makamlar on tanedir: 1-Tevbe, 2- Zühd, 3-

başlangıç noktasıdır.³⁷⁰ Sâlik Hakk'ı tanıyınca bu yolculuk biter.³⁷¹ Velâyet-i suğra dairesinin sonu olup buna “Fenâ fillâh” mertebesi denir. Seyr-i ilallah iki nevidir: Birine seyr âfâkî (süluk), diğere seyr-i enfüsî(cezbe) denir.³⁷²

Yusuf b. Hâmid'e göre de seyr ilallah kalb makamının sonu, tecelliyât-ı esmanın başlangıcıdır. Şöyle der: “Şeyhu hod mürîd-i sadıka, es-seyr ilallahda ki, menazil-i nefsdan ufk-ı mübîne yetişe ki, ol nihayet-i makam-ı kalbdür ve mebde-i tecelliyat-ı esmaiyedür. Çün Cemal-i Vahdetden andan kesret-i hucub def' ola...”³⁷³

Yusuf b. Hâmid, وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ "Ve biz ona şah damarından daha yakınız." (Kaf 50/16) ayetini seyr ilallah bakımından şöyle açıklar:

“Bu bi haseb-i bu'diyyet-i nefsdür Hazret'den vasita-i hicabla. Pes kulun irtifa-i hicabda sa'yine seyr ilallah dirler. Çün bu mesafeyi kat' idub kadem kendüden taşra basdı, seyr ilallah müntehi olur.”³⁷⁴Buna göre nefis hicaplar nedeniyle Allah'a uzaktır. Bu perdeler geçildikten sonra seyr ilallah biter.

Neticede sâlikin kalbinden kesret perdeleri kalkmış, Esmâ-i ilâhiyenin tecellileri başlamıştır. Böylece sâlik icâzet verilmeye de ehil olmuştur.

2.10.2. Seyr Fillah

Seyr ü sülukun dört mertebesinden ikincisi seyr fillah (Allah'ta seyr) dir. Bu da Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanma ve isimleriyle hakikatlenme, ahlakıyla ahlaklanmakla olur. Ufk-ı a'lâ³⁷⁵ ya kadar devâm eder. Bütün beşerî sıfatları bedenî ve müzmahil bulmaktır. Bu da vahidiyet hazretinin son noktasıdır.³⁷⁶ Salike ilm-i ledün³⁷⁷ münkeşif olur. Bu makama “Bekâ Billâh” denir.³⁷⁸

Yusuf b. Hâmid, bu konuyu izah ettikten sonra meseleyi liyakat konusuna bağlar. “Belki ufk-ı a'lâya vüsul muhakkak olmayınca es-seyr fillahda feth-i

Tevekkül, 4- Kanaat, 5- Uzlet, 6- Devâmlı zikir, 7-Allah'a teveccüh, 8- Sabır, 9- Murakabe, 10- Rıza. Krş, Uludağ, age, s. 314-315, Kara, age, s. 127-1278.

³⁷⁰ Uludağ, age, s. 417.

³⁷¹ Uludağ, age, s. 427.

³⁷² Pakalın, age, c. III, s. 199.

³⁷³Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.30a.

³⁷⁴Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 39a.

³⁷⁵ Ufuk: Yerle göğün birleşir gibi görüldüğü yer. Tasavvufta ufk-ı a'lâ: rûh makamının sonu, vahidiyet ve ulûhiyet mertebesi. Ufk-ı mübin: Kalb makamının sonu demektir. Bk, Uludağ, age, s. 497.

³⁷⁶ Uludağ, age, s. 417; Pakalın, age, c. III, s. 139.

³⁷⁷ Hakk'ın katından gelen bilgi. Mutasavvıflar bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak şer'î vezahirî ilimler melek ve Rasul aracılığı ile gelir. İlham ise aracısız olarak doğrudan Hak'tan gelir. Onun için ilhama ilm-i ledün denilmiştir. Bu ilim kişiye özgü mahrem bir bilgidir. İlm-i husûlî: Zâhirî ilim. İlm-i huzûrî: Bâtınî ilim. Uludağ, age, s. 245

³⁷⁸ Pakalın, age, c. III, s. 199

mübin³⁷⁹ husul-ı zuhur-i envar-ı ruhile ki, ol gönül fethidür,³⁸⁰ hey'at-ı muzlmeden belki hey'at-ı nuraniye ve müktesebden muhakkak olmayınca kimse hilafete layık olmaz.”³⁸¹

Salikin ulaştığı bu son makamda kalb kesin olarak hey'at-ı muzlmeden kurtulup, hey'at-ı nuraniyeye ulaşmıştır. Ancak böyle bir mürîd artık irşâd etme yetkisine layıktır.

Yalnız burada sâlikin seyri Allah'ın sıfatları üzerindedir. Bir halden bir hale veya bir makamdan bir makama geçer. Zirâ istikâmet yolunu araştırma makamındadır. Buna tasavvuf lisanında “telvin” denir.³⁸² Bu mevzuda müellifimiz de şöyle der:

“Es-seyrü fillahi, ya'ni fi sıfatıllahi sâlike zirâ bir sıfatdan bir sıfata terakki olur ki, Hak Te'ala anı bir sıfatdan bir sıfatile dahi aşına eyler. Mademki, sâlike bir sıfatdan bir sıfata terakkide ola, telvindedür.”³⁸³

Neticede tüm beşerî sıfatlarını fanî ve müzmahil bulan sâlik, Cenab-ı Hakk'ın esma ve sıfatlarının mazharı ve nakışları olan bütün mümkinatı kir ve paslarından arındığını, levami' nurları ile aydınlandığını kalb gözü ile müşâhede edebilecektir, diyebiliriz.

“Levh-i zamîrden yuyulup nakş-ı kâyinât
Pâk oldu ol levâmi' ile³⁸⁴ mazhar-ı sıfât

³⁷⁹ Apaçık feth demek olan, kula açılan Velâyet makamı ve ilâhî isimlerin nurlarının tecellileridir. Bunlar kalbin sıfat ve kemallerini beyân ve tesbit eder. Nefsin sıfatlarını siler. “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.” (Feth /1) ayeti ile bu hususa işaret edilmiştir. Krş. Uludağ, age, s. 177-178.

³⁸⁰ Kalb gözünün açılması.

³⁸¹ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38b.

³⁸² Kelime olarak “boyama, renklilik” demek olan bu terim için Bk, Uludağ, age, s. 479; Pakalın, age, c. III, s. 751.

³⁸³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.39b.

³⁸⁴ Levâmi': Sâlikte gönül aydınlanmasını ifade eden tasavvuf terimi. Tasavvuf kaynaklarında sâlikin gönül dünyasının aydınlanmasını sağlayan nur kavramının çeşitli dereceleri için farklı terimler kullanılmıştır. Adım adım nefsin karanlıklarından uzaklaşıp mârifet güneşinin aydınlığına yaklaşılmaya başlayan sâlikin gönlünde beliren alacakaranlık levâih (tekili lâiha), şafağın söküp ortalığın aydınlanması levâmi' (tekili lâmia), gönülde mârifet güneşinin doğuşu tavâli' (tekili tâlia) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu üç aydınlanma derecesinin tesirleri birbirinden farklıdır. Levâih şimşek gibidir, sâlikin gönlünü âniden aydınlatır ve hemen kaybolur. Levâmi' levâihten biraz daha parlak, biraz daha kalıcıdır; bir an için sâliki kendinden alır. Tavâli' levâmi'den daha sürekli ve güçlüdür. Seyrû sülûke yeni başlayan sâlikte görülen bu mütevazı haller onun daha sonraki mânevî gelişimi için önemli ipuçları içerir. Abdülkerîm el-Kuşeyrî bu üç terimin ifade ettiği anlamların birbirine yakın olduğunu, aralarında kayda değer bir fark bulunmadığını söyler. Şehâbeddin es-Sühreverdî de levâih, levâmi', tavâli', bevâdih, vâki', kâdih terimlerinin aynı mânanın farklı kelimelerle ifade edilmesinden ibaret olduğunu, aralarında önemli bir fark bulunmadığını belirtir. Levâih, levâmi' ve tavâli' terimleri genellikle “nur” veya “envâr” kelimesine izafe edilerek kullanılır (levâihu'l-envâr / levâihu'n-nûr, levâmiu'l-envâr / levâmiu'n-nûr). Tasavvufta nur kavramı ve onun çeşitli şekilleri çok önemli olduğundan sûfiler genellikle yazdıkları eserlere de nurla ilgili isimler

Çün zâhir oldı âyineden cevher-i yakîn
Mahv oldı ol cilâda kamu jeng-i mümkinât³⁸⁵

2.10.3. Seyr Maallah

Seyr Maallah, (Allah ile seyretmek), ayn-ı cem' ve ehadiyet hazretine yükselmektir. Bundan maksat sâlikin her mertebede Allah ile olan seyridir. Bu mertebede ikilik şaibesi ortadan kalkar. Bu mertebeye “ makam-ı kabe kavseyn ev ednâ” denir. İkilik mevcut olduğu sürece burası “kabe kavseyn” makamıdır. İkilik kalkınca “ev ednâ” makamı olur. Velâyetin son noktasıdır. Bu seferin nihayeti aynü'l-cem' mertebesinde külliyyetle ezdadı zahiren ve batinen mahvolmuş bulmaktır.³⁸⁶ “Temkin” makamıdır. Kelime olarak istikâmet üzere karar kılma ve iyice yerleşme makamı demektir. Kul yolda olduğu sürece bir halden diğerine geçtiğinden telvin ehlidir. Hakk'a erince temkin ehli olur.

“Hak bir gönül verdi bana, hâ demeden hayrân olur

Bir dem gelir Şâdi olur, bir dem gelir giryân olur

Bir dem cehâletde kalır, hiç nesneyi bilmez olur

Bir dem dalar hikmetlere Calinos u Lokman olur”

(Yunus)³⁸⁷

Yusuf b. Hâmid, de bu makamın temkin makamı olduğunu söyler: “Makam-ı temkindür andan sonra es-seyrü ma'allahi olur halet-i temkinde.”³⁸⁸

Müellifimiz, seyr maallah mevzuunu maiyet, ittihadıye veya isneyniye manalarından hariç tutmak maksadıyla bir damla suyun denize karışması kabilinden bir teşbihte bulunur ve şöyle der:

“Bir kimse bir katreyi deryâya atsa, katre vücud-ı deryâda müstağrak ve müstehlek olur lîkin ittihad olmaz. Zirâ deryâ deryâdur, katre katredur. Muğayeret

vermişlerdir. Ebû Nasr es-Serrâc'ın el-Lüma', Fahreddîn-i Irâkî'nin Lemaât, Abdurrahman-ı Câmî'nin Levâmi' ve Levâih'i bunun örnekleridir. Bk. Uludağ, "Levami' ", *DİA*, c. 27, s. 144.

³⁸⁵ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 52b.

³⁸⁶ Pakalın, age, c. III, s. 200.

³⁸⁷ Uludağ, age, s. 479-480

³⁸⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 39b.

ortada zahir”³⁸⁹ Bu durumda bir damla su denizde yok olmakla beraber, denizin hareket edip dalgalanması, denize ait bir nitelik olmaktadır. Yusuf b. Hâmid, böylece irâde-i ilâhiyeyi de kâmilten teslim etmiş bulunmak için olmalı ki, şöyle der:

“Pes eger deryâ cünbüş idüb temevvüc tuta, ihtiyar bahrun olur, katrenün değül.”³⁹⁰

Bu öyle bir makamdır ki, Hz. Ehadiyyet'e terakkidir. Müellifimiz bu makamı “meşâyih-i harabat”³⁹¹ diye tabir eder. Burada “harabat” harab yer, virâneler, mecazen meyhane demektir. Tasavvufta beşerî vücudu ve bedeni tahrip (ifna) etme, maddî mevcudiyetten fânî olma, nefsanî arzuları tahrip, süflî duyguları imha, hayvanî eğilimleri harab etmek, kötü huyları yıkmak, Allah’ın kahhariyet tecellisi karşısında mahv ve fânî olmaktır.³⁹²

Yusuf b. Hâmid bu mevzuyu *Tasavvuf Risalesi*’inde şöyle ifade eder : “Ol terakkidür ayn-ı cem’a ve hazret-i ehadiyete³⁹³ makam-ı istiğrâk ve istihlakdur. Mertebe-i hasdur. Anda ne irâdet sığar, ne hilâfet, ne meşihet. Meşâyih-i harabât ol makama dirler.”³⁹⁴

Burada “cem” toplama demektir. Tasavvufta Hakk’ı halksız temaşa etme, halkı değil, sadece Hakk’ı seyretme, bütün eşya ve varlıkların Allah sayesinde mevcut olduklarını görme, her şeyi Allah’tan görme. Aynu’l-cem' ise bütün fillerin hakiki ve yegane faili olarak Hakk’ı görme (lâ fâile illallah) dir. Tam cem' hali, Cem' halinin tâ kendisidir. Bu halde bulunan sûfi her şeyi yok ve fânî, sadece Allah’ı var ve bâkî olarak görür. Bütün varlıkları ya Allah veya Allah’tan gören sûfi, bu hal içinde tam olarak fânî (aynu’l-fenâ) olduğundan her işi Allah’a nisbet eder ve “Allah’tan başka fail yoktur “der. (La fâile illallah, lâ meşhûde illallah). Bayezid Bistâmi bu halde iken “Kendimi tenzih ederim, şanımla ne yüce!” Hallac “ene’l-Hak” demişlerdir. Hakta fânî olduklarından bu sözleri onların diliyle söyleyen Allah’tır. Aynu’l-cem' tevhide verilen isimlerden biridir. Aynu’l-cem halinde sûfi her şeyi Hak olarak görür. Yine bu hal içinde sûfi her şeyi kendi olarak görür. Ama o Hak’ta fânî olduğundan Hak’la aralarında gayrılık değil, vahdet vardır. Bu fânî, o bâkîdir.

³⁸⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 39b.

³⁹⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 39b.

³⁹¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 39a.

³⁹² Bk, Uludağ, age, s. 209.

³⁹³ Allah’ın saf ve halis zâtı. Lâ-taayyun mertebesi. Bk, Uludağ, age, 217.

³⁹⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 39a.

Benem ol ışk bahrisi denizler hayran bana
Deryâ benim katremdir, zerreler umman bana

(Yunus)³⁹⁵

Makam-ı istiğrak'ta geçen "istiğrak" kelimesi garkolmak, batmak demektir. Tasavvufta ilâhî sevginin istilası altında segiliyi temaşa ederken sâlikin kendisi maddî âlem ve masivâ hakkında hiçbir his, idrak ve şuura sahip olmaması. Bu halde bulunana müstağrak denir. İstiğrak halindeki bir sâlik suya atılan ve batan taş gibidir. İlâhî mahabbet ummanında ve vahdet denizinde öyle batmış ve yok olup gitmiştir ki, geride bir eser ve nişan bırakmamıştır.³⁹⁶

Müellifimiz "Sükriyyât" başlıklı bir manzûmunda bu mevzuyu Yunus'ça şirleştirir:

“Biz ne Cennet bilürüz ne hod sevâb
Aşkî bilürüz hemân râh-ı savâb

Biz Ezel Bezmi'nden işbu 'âleme
Mest geldük giderüz mest ü harâb

Odı virdük yıla toprağı suya
Kılalı sâkî bizi gark-ı şarâb

Bize şol şekli göstermiş dür ol
Görmemiş dür düşde dahı âftâb

Işk erinün ne yolın urdı Cahîm
Ne olur yolda ana Cennet hicâb³⁹⁷

Netice olarak nefis seyr ü sülûk dediğimiz bu yolculuğun sonunda o hale gelir ki, Hak ile arasında bütün perdeler, Cennet, Cehennem kalkmıştır. Nefsin şuuren ve yalnız, bir ve tek Allah'ın varlığı bilincine³⁹⁸ ulaştığını söyleyebiliriz.

³⁹⁵ Bk, Uludağ, age, s. 74, 112.

³⁹⁶ Bk. Uludağ, age, s, 258.

³⁹⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 40b.

³⁹⁸ "Allah bes, gerisi heves" meşhur bir sözdür.

2.10.4. Seyr Billâh, Seyr Anillah

Seyr billâh anilah (Allah'tan Allah ile sefer) bu mertebelerin sonuncusudur. Buna "sefer-i râbî" denildiği gibi, "telvin ba'de't-temkin" de denir. Bu hareket, vahdetten kesret tarafına olan seyirdir. Bundan maksad Hak'tan halka rücu edip talipleri terbiye ve irşâd etmektir.³⁹⁹ Bu mertebeye "bekâ ba'de'l-fenâ", sahv ba'de'l-havf", "fark ba'de'l-cem' " de denir. Bu mertebeye erişmiş olan zat, vahdeti kesrette, kesreti vahdete görür. Bu seyrdeki sâlike "müntehi-i kâmil" denir.⁴⁰⁰

Yusuf b. Hâmid, bu son seyrde "makam-ı bekâ"⁴⁰¹ dan bahseder.⁴⁰² Yine meseleyi liyakat konusuna bağlar, fakat neticede sâlikin irşâda ehil olabilmekle beraber, yine de mürşidinin icâzetiyle veya Allah'tan gelen bir işaret ile mümkün olabileceğini söyler ve şöyle der:

Sefer-i rabi'de ki, es-seyrü billahi anillahi dirler ana ki ol, makam-ı bekâdur ba'de'l-fenâ. Çün feth-i mutlak ki, muşarun ileyhdür. Hak Te'ala'nun bu kavliyle ki, *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ* "Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde." (Nasr 110/1) ki ol vahdet kapısı açılmaktadır. Fenâ-yı mutlak ve istiğrakile ayn-i cem'de şühud-ı Zati ve nur-ı Ehadiyle ki, *إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ* virile. Seccade-i irşâd helal olur. Hem yine şeyhden icâzetile ye Hazret-i izzetden işaretile.⁴⁰³

Seyr ü sülûkun bu dördüncü seferi sonunda sâlik kendi kendine değil; ister mürşidden icâzet yolu ile, ister manevî bir işaret ile olsun, ehl-i irşâd konumuna gelmiştir. Bundan sonra maksat, talibleri terbiye ve irşâd etmektir diyebiliriz.

Bütün bunlardan sonra özetle diyebiliriz ki, bütün kısımları ile seyr ve sülûkü tamamlayan bir kul, en mükemmel varlık olan Allah (c.c) olamayacağı için, sülûkun gerçek anlamda sonu yoktur. Eşrefoğlu Rumî resmî sülûkunu bitirince, kayınpederi Hacı Bayram Velî'ye "varmamız gereken manevî kemâlâtın sonu bu mudur?" deyince, şu karşılığı alır: "Bir velinin, bin yıl ömrü olsa ve bu süre içinde

³⁹⁹ Pakalın, age, c. III, s. 199.

⁴⁰⁰ Uludağ, age, s. 417, Pakalın, c. III, s. 199.

⁴⁰¹ "Bekâ" kelime olarak kalıcı olma demektir. Tasavvufta kötü huyların, davr..anışların yok olması "fenâ", yerlerini güzel huyların ve iyi davr..anışların alması "bekâ"dır. (Tahalluk bi-ahlâkillâh). Kulun kendi nefsanî sıfat ve vasıflarından sıyrılıp çıkması "fenâ", Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla süslenmesi "bekâ"dır (İttisaf bi-evsâfillah). İnsanın kendisini, etrafındaki halkı ve eşyayı görmemesi bekâdır. İnsan kötü fiil, hal ve vasıflarda baki ise bu sefer iyi fiil, huy ve vasıflardan fanidir. Bu anlamda bekâ, yani çirkin olanda Bâki olma kötü olduğu gibi, güzel olandan fânî olma da kötüdür. Kötü olanda fânî, iyi olanda Bâki olmak suretiyle tasavvuf yoluna girilir. Nefsinden fânî olan Hak ile Bâki olduğu gibi, Allah'ta fânî olan da Allah ile Bâki olur. Allah'ta fânî olma haline fenâ fillah, Allah'ta baki olma haline bekâ billah denir. Bu halde bulunanlara fânî fillah, Bâki billah denir. Bk, Uludağ, age, s. 90-91.

⁴⁰² Bk, Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38a.

⁴⁰³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38a.

sülûka devâm etse, peygamberlerin topuğuna bile varması imkânsızdır." Peygamberimizin Allah'a en fazla yaklaşan beşer varlığı olarak, Miraç Gecesi'nde, kendisiyle Rabbisi arasında Kâbe Kavseyn (iki yayın arası) kadar bir mesafe bırakılmıştır. Eğer o mesafe de olmasaydı, Peygamberimiz Allah'la ontolojik manada birleşmiş olacaktı ki bu takdirde (hâşâ) Allah olması gerekirdi. Bu ise muhaldir, mümkün değildir. O, ancak bir beşerdir.⁴⁰⁴

2.11. Sohbet

Sohbet; Arapça arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Allah'a ulaştıran tasavvuf okullarının her biri, "hizmet" ve "sohbet" gibi iki temele dayanır. Bu ikisi, sâliki, maneviyat yüceliklerine ulaştıran vasıtadır. Sohbet, mürşid-i kâmilin rûhundaki kabiliyetlerin mürîde yansıması (in'ikâs) yani kabiliyet aktarımı söz konusudur. Bu yüzden Allah dostları, sohbeta çok önem verirler. Hoca Bahâeddin Nakşbend Hazretleri "tarîk-ı mâ bâ sohbetest" (yolumuz sohbetledir) sözü, Nakşî yolunun ana düstûrunu oluşturur. Peygamberimizin (sav) arkadaşlarına "ashâb" denilir ki, bu kelime "suhbe" masdarından türemiştir. Hz. Resûlullah (sav)'ın, sahabe-i kiramı (r.a.), sohbet yoluyla yetiştirmesi, sûfiyye yolunda vazgeçilmez, göz ardı edilemez bir metod olarak kabul edilmiştir. Bazı tasavvuf okullarındaki şeyhler, hırka giydirerek nisbeti naklettiği için "hırka şeyhi" adını aldığı gibi, sohbetle nisbet geçiren şeyhler de "sohbet şeyhi" olarak anılmıştır.⁴⁰⁵

Yusuf b.Hâmid, mürîdlikten söz ederken sohbet konusuna da değinir. Ehil olmayanların gönlüne girmemesi için, böylelerinin sohbetinden sakınması hususunda mürîde ikazda bulunur ve şöyle der: "Hemçünün mürîd dahi gerekdür ki, her endişe ki hilaf-ı rızâ-yı Hak ola, gönlüne yol vermeye. Eger nageh ki, vaki ola, def'ine meşgul ola ve muhaliflerin sohbetinden ictinab ide."⁴⁰⁶ Zirâ Allah rızâsından başka maksat veya maksatların karıştığı sohbet insanın bedenine giren zehirli bal gibidir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki, sohbet şeyh ile mürîd arasında Hz. Muhammed(sav) ile sahabe arasındaki gibi bir irtibat ve ünsiyet sağladığı, feyizlenmeye sebep olduğu için tasavvufî manada bir değeri vardır. Bu nedenle sûfilerin yetişmesi bakımından vaz geçilmez bir yoldur. Fakat maksadı aşacak

⁴⁰⁴ Bk. Cebecioğlu, age, s. 244.

⁴⁰⁵ Cebecioğlu, age, s. 241.

⁴⁰⁶ Yusuf b.Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 53b.

şekilde zaman israfına ve tembelliği yol açmadan feyizden istifade cihetine gidilmelidir.

2.12. Sûfilik

Sûfi saf ve abâ giyen demektir. Tasavvufta eren, ermiş, gönlü saf, mâlik ve memlûk olmayan, nefsinden fânî, Hak ile bâkî, zahirde halk ile batında Hak ile olan. Sükût ettiği halde muhatabın sırrını okuyan, nefsinde ölen, Hak ile diri kalan demektir.⁴⁰⁷ Hakk'a vâsıl olan kişiye sûfi, yolda süluka devâm edene de, mutasavvıf denir. Sûfi vusul, mutasavvıf usûl ehlidir. Sûfi kendi nefsinde fânî, Allah ile bakîdir. Sûfi, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır. Cüneyd, sûfilerin, sadece Allah'ın bildiği tarzda, Allah ile beraberliğe sahip olduklarını söyler. Bişr ise sûfi'yi, "kalbini Allah için saflaştıran kişi" olarak değerlendirir. Onlara sûfiye denilmesi, onların Allah huzurunda, ilk safta bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Ki bu, onların çabalarının Allah'a yükselmesiyle, yani, kalpleriyle O'na yönelmesiyle olur. Bir başka görüşe göre, özellikleri ehl-i suffe'ye benzediği için, bu topluluğa sûfiye denilmiştir. Bir kanaata göre de, sûf, yani yün giydikleri için, sûfiye adını almışlardır.⁴⁰⁸

Yusuf b. Hâmid, Sülemî'nin *Hadayiku'l-Hakayık*'ından bir nakilde bulunarak sûfinin alametlerini sayar ve gerçek sûfiyi tanıtmaya çalışır:

"*Hadayiku'l-Hakayık*'da eydür: "Gerçek sûfinun alameti oldur ki, bilinürken bilinmez ola, gınadayken fakir ola, izzetdeyken mezellet ihtiyar ide."⁴⁰⁹

Meşâyihden yaptığı nakillerde de aynı şekilde konuya devâm eder:

"Meşâyihden ba'zı münacaatunda eydür ki: "Allahumme kemâ enseytenî 'ale'n-nâsi feensihim 'aleyye." Şöyle ki, beni halka unutturdun, anları dahi bene unuttur ki, benüm ol takatum yokdur ki, engüştümâ-yı halk olam."⁴¹⁰

Bu vasıflar üzerinde bulunmayan, sırf yeme-içme peşinde olan sufileri yalancılıkla ve şekilcilikle itham eder: "Yalancı sûfinün bunun aksinedür. Şimdiki sûfiler tarifi teğayyürü'ş-şekli li ecli'l-ekli (Şekil değişikliği yemek içindir.) dedükleridür"⁴¹¹

⁴⁰⁷ Uludağ, age, s. 438

⁴⁰⁸ Krş. Cebecioğlu, age, s. 243.

⁴⁰⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 34a.

⁴¹⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 33b-34a.

⁴¹¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34a.

Sûfilerin birçoğundan şikâyeti hiç eksik etmeyerek, günümüzden beş asır önceki dönemde yaşanan sûfi problemlerini dile getirir, sanki günümüz insanına seslenmektedir:

“Şimdiki sûfilerün ekserinün tacın hırkasın çıkarmaludur. Bu kanden ki, her küstahu mahrum, nâ ehli mahrem sanub kisvet geydürürler. Hâşâ, hâşâ hiç revâ olmaya.”⁴¹² Mide düşkünlüğü müellifimizin şiddetli tenkitleri arasındadır:

"Pes ne safa-yı batın hâsıl ola şol lokma perest sufiden ki, murakebesinde gözlediği halkun atası ve likası ola, “dinühüm derahimühüm, himmetühüm bütühüm, kıbletühüm nisa’ühüm” (*Dinleri paraları, himmetleri mideleri, kibleleri kadınlarıdır.*) vasfile mevsuf olmuş taifenün.”⁴¹³

Bu maksatla yer yer manzûm ifadeler de kullanmaktadır:

“Beyt:

Dervîşliği her gör ki lutfi yoğ vü hem görgi
Ne zühdi vü ne terkî ey vey nedelüm ey vey

Bir kıla nigâh iy vah ki, bozdi sad ah iy vah
Eyladı tebâh iy vah ey vey nidelüm ey vey

Hayfıdı adın sûfi koyub ki urur lafi
Görüke her eclâfi ey vey nidelüm ey vey”⁴¹⁴

Yusuf b. Hâmid, Zühd konusunda da bahsettiğimiz üzere yeme içme mevzuunda Mesnevî’den de nakilde bulunarak bir kısım sufilere "sofra neresi kible orası" nevinden çok ağır, ama haklı sataşmalarda bulunur: “Mesnevî’de der ki, bir sûfi bir asılmış sufrayı gördi.

Mesnevî:

Kible-i abdu’l-bütûn şüd süfre-i mesnevî.”⁴¹⁵

"Mide kullarının kiblesi sofraya oldu."

⁴¹² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34b.

⁴¹³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 35a.

⁴¹⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 34b.

⁴¹⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34b.

Yine yeme içme konusunda bir beyitinde ise şöyle der:

Vire mi yut'imunî⁴¹⁶ lezzetin ve yeskîni⁴¹⁷

Dökülmedin bu gözünden hayâl-i pâluğe”⁴¹⁸

Muhabbet-nâme’de de "Der Beyân-ı Ahvâl-i Ehl-i Süluk ve Hâtîrât-ı Ū" başlıklı manzûmda sülûk ehline nasihatlerde bulunur:

“Nidem ben sana ser-tâ ser hucübsin

Ki yüz gusl eylesen ma'nâ cünübsin

Ki yolda ecnebiyyetdür cenâbet

Gerek menzil içre sad inâbet

Bu sûret delkini sükr ile soysan

Vücûdun zenbini mahv ile yuysan

Nidem sûfîsin illâ bî- safâsın

Sebâtun yolda çün yok bî-nevâsın

Hanum sûfî ki yok sıdk u safâsı

Şu göz gibi durur ki yok ziyâsı

Ziyâsuz göz hu görmez er yüzini

Hayâsız yüz ki dir bilmez sözünü

Ziyâsuz gözgüye gözsüz dinilir

Hayâsız kişiye yüzüz dinilir

Hayâsız kişünün olmaz usûli

Cihânda bulmaz ol ‘izz ü kabûli”⁴¹⁹

⁴¹⁶ Şuara 26/79 “Bana yediren, O'dur.”

⁴¹⁷ Şuara 26/79 “Bana içiren O'dur.”

⁴¹⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 35a.

⁴¹⁹ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 243

Muhabbet-nâme'de "Der-Beyân-ı Ahvâl-i Tarikat" başlıklı bir manzûmunda da sözde ehl-i tarikat için şöyle der:

"Eger ehl-i tarikam dirse yalan
Görür iken dahi sırtında palan."⁴²⁰

Netice olarak sûfiliğin gerçek manasına ermeyen böyle sûfilerin manen terakki etmesi mümkün değildir. Sûfinin kendi nefsinde fanî, Allah ile bakî olması gerekir. Böyle sûfiler, nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, iç aydınlığına ulaşmıştır.

2.13. Taleb-Tâlib

İstek, heves veya aday olmak demek olan taleb kelimesinin ismi-i fâili tâlibdir. Tasavvuf okuluna kaydını yaptıрма durumundakilere tâlib denir. Tasavvufta, hedefe ulaşana kadar dört dereceden söz edilir: Tâlib, mürîd, sâlik, vâsıl. Tasavvufta matlûbu bulmak ve murada nâil olmak için onu araştırmaktır. Tâlibden maksad tâlib-i Hak veya tâlib-i tarîk-i Hak'tır.⁴²¹

Tâlib olan tutar mürşid elini,
Hakka verir ol dem Cân ü dilini,
Mehmed Ali Hilmi Dede Baba⁴²²

Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*'nde Hakk'ı arama hususunda dünyanın terk edilmesi ve arzulara hükmedilmesiyle bu yolda mesafe alınabileceğini anlatır: "Yakîn bil ki, Hakk'un tâlibleri bu tarîk-ı fenâda kadem-i terk-i dünyayla ve kam'-ı hevâyile menzil almışlardır. Zerk⁴²³ u riyâyla, ucb ü gurûr ile yol verilmez." Tasavvufta mesafe alabilmek için ilk önce mürşide intisab etmek gerekmektedir: "Bu yola girenler evvel mürşid etegin dutmak gerek. Andan bu yola kadem basmak gerek ki er-refik sümme't-tarîk (önce arkadaş sonra yol)⁴²⁴ diyerek bu mealdeki görüşlerinde şu ayetlere istinad eder: Nitekim Hak Te'ala buyurur: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun." (Tevbe, 9/119) Kalellahu Te'âla: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşılmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz (Maide, 5/35). Kalellahu Te'ala: قَال لَه مَوْسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ

⁴²⁰ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 332.

⁴²¹ Uludağ, age, s. 467.

⁴²² Cebecioğlu, age, 259.

⁴²³ Hile, riyâ, ikiyüzlülük demektir. Bk, Ferit Devellioğlu, age, s. 1421.

⁴²⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 27a.

مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا "Mûsa ona: 'Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? Dedi." (Kehf, 18/66). Ayrıca Necmü Dâye'den de şöyle bir nakilde bulunarak tasavvuf yolunda sabır ve sebat ile istikâmette olmanın gereğinden baseder: "Der ki: "Musa (a.s.) kemâl-i mertebe-i nübüvvetile ve derece-i risâlet-i ulü'l-azmile hal-i bidayetde on yıl Şu'ayb (a.s.) hizmetine mülazemet itdi."⁴²⁵

Neticede tasavvuf yoluna bir mürşidin rehberliğinde, nefsanî ve dünyevî arzuları terketmekle başlanması gerekmektedir. Bu yolun temeli gayret ve ciddiyetle beraber tâlib olmaktır. Bu sebeple "men talebe ve cedde vecede" (isteyen ve bu isteğinde ciddî olan hedefe ulaşır) denilmiştir.

3. İnsan Psikolojisi İle İlgili Kavramlar

3.1. Âdâb

Âdâb; edeb kelimesinin çoğulu olan bu kelime, izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları gibi manaları ihtivâ eder. Sufilerin uymak zorunda olduğu bu görgü kurallarına "âdâb-ı sufîyye", "âdâb-ı tarikat", "âdâb ve erkân" gibi isimler de verilir. Âdâb konusunda, bir hayli eser bulunmaktadır. Bunların bir kısmı, sohbetin, bir kısmı şeyhliğin, bir kısmı da mürîdliğin görgü kurallarını anlatır. Bu görgü kuralları, tarikatlara göre farklılık arz edebilir. Âdâb konusunda şu düsturlaşmış ifade, onun önemini ortaya koyar : "Edeblere riayet etmeyen, sünnetlere riayet etmeyi kaçırır, sünnetlere uymayı kaçırır farzları ve vacipleri gereği gibi yapmaktan uzaklaşır. Farz ve vacip gibi dinin temellerinin yeterince yerine getirilememesi durumunda, kişinin imânını kaybetme tehlikesi vardır. İmanını kaybedene binlerce vah olsun!" O halde mutlu sona ulaşmanın ana kaynağı daha doğrusu başlangıç noktası âdâb'tır. Âdâb'ın korunması işte bu sebeple büyük önem arzeder.⁴²⁶

Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme* adlı eserinin "Der-Âfet-i Lisan" başlıklı, bir kısmını alabildiğimiz uzunca manzûmunda dilin afetlerinden bahseder:

"Olup sen hem-nişîn yüzüzler ile

Ko yıkma dini yanlış sözler ile

⁴²⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.27a.

⁴²⁶ Cebecioğlu, age, s.10.

Selâmet dinini her kim ki diler
O söyletmez dili samt ile diler

Buyurdı felyeku'l-hayran leyeskut
(Hz. Muhammed ya hayır söyle ya da sus buyurdu)
Çü mü'minsin hanum be sen dilün tut

Belâyı kendü dilinden kazandı
Kesildi başı çün dili uzandı

Dilün uzatma ta başun selâmet
Ola yürüyesin hoş bî-melâmet⁴²⁷

Tasavvuf Risalesi'inde insanlarla muaşeretinde “derviş gerekdür ki al-i himmet ola, masivâya iltifat gözün açmaya, musafaha ilin na ehle uzatmaya”⁴²⁸ diyerek nefse muhalefeti yine esas alır. Buna göre masivâdan el etek çekmek gerekir. Özellikle müridin mürid ünvanıyla halkla muaşeretini doğru bulmaz ve şöyle der:

“Bu işmidür, kimse da’va-yı fakr, dahi meşâyih kisveti elinde yürüye, köy köy laf ile şöret kesb ide. Nefsin otarmağ için bari ne hacet.”

Hiçkimseye minnet etmeden izzetle yaşamak önemlidir:

“Ne yular urılub yidil halka
Ne himâr arkasında pâlân ol.”⁴²⁹

Hakîkî-nâme'de de âdab konusunu işlemektedir:

Şer' olur bu dîn yolunda meş'ale
Zulmeti kor mâh-ı tâbân isteyen

Beklesün âdâbı şer'i dinine
Fazlın Allah'un nıgehban isteyen.⁴³⁰

⁴²⁷ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 271-272.

⁴²⁸ Krş: Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 32a.

⁴²⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 32a.

⁴³⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 700.

Netice olarak denilebilir ki, edeblere riayet etmeyen sünnetlere riayet etmeyi kaçırmaz, sünnetlere uymayan farzları ve vacipleri gereği gibi yapmaktan uzaklaşır. Farz ve vaciplerin yerine getirilmemesi durumunda imânın gitme tehlikesi vardır ki, mü'min için bundan daha büyük bir tehlike ve kayıp düşünülemez.

3.2. Dostluk

Kelime olarak sevilen kimse demek olan dost, tasavvufta ilâhi mahabbet ve sevgi, kulun Allah'ı sevmesinden önce Allah'ın ezelde kulunu sevmesi ve dost edinmesi demektir.⁴³¹ Hak erenler “ ya dost”, “Hak dost” deyince Hakk'ı ve Hak dostu olanları yanlarında hazır bulurlar.⁴³²

Yusuf b. Hâmid'in dostluk mevzuunda kabullendiği ilke, aynı zamanda mürîd olmanın şartlarından birisidir: “Cümle-i şerayitinden mürîdün birisi dahi oldur ki, şeyhine dost olana dost, düşmen olana düşmen ola.”⁴³³ Nitekim bu hususta Mücadele 58/22 ayetini delil getirir:

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*"Allah'a ve ahiret gününe imân eden hiçbir topluluğun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi soy soplaları olsalar bile, Allah'a ve peygamberine düşman olan kimselere sevgi beslediğini göremezsin. İşte Allah onların kalplerine imânı yazmış ve onları kendi katından bir rûh ile desteklemiştir. Onları, içlerinden ırmaklar akan ve içlerinde ebedî kalacakları cennetlere sokacaktır. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte onlar, Allah'ın tarafında olanlardır."*⁴³⁴

Müellifimizin meal ve açıklaması ise şöyledir: “Sen bir kavim bulmayasın ya Muhammed ki, Allah'a imân getirmiş olalar dahi kıyamet gününe ki, dostluk dutalar bir kimseyle ki, Allah'a muhalefet eyledi dahi Allah Resûlüne mahalefet eyledi, gerek anların ataları olsun, gerek kandaşları, gerek oğulları, gerek kavümleri olsun. Zirâ ki dostluk nişanı oldur ki, anun dostun dost dutalar, düşmenin düşmen

⁴³¹ Krş, Uludağ, age, s.143; Devellioğlu, age, s. 224.

⁴³² Uludağ, age, s.144.

⁴³³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 50b.

⁴³⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 50b.

dutalar.”⁴³⁵ Buna göre dostun dostu dost, düşmanın dostu da düşman olarak kabul edilmelidir.

Hakîkî-nâme'de "Vasf-ı hâl-i ehl-i ışk başlıklı bir manzûmda dostluğa şöyle yer verilir:

“Dost hayâli gelicek gözlere
Cümle karanu geceler rûz ola

Yüzine kondurmaya toz ihticâb
Züll-i me’âsîden o mahrûz ola⁴³⁶

Başka bir manzûmunda ise farklı mevzuları şiirleştirirken muhatabı dost olan insanlardır:

Söylenmeziken dilde vücûd u ‘adem î dost
Basmamışdı ‘âleme Âdem kadem î dost

Ne arz u semâvât yaratılmışıdı ne
Kürsi adı vardı ne levh ü kâlem î dost

Tasvîr-i benî-âdemiçün levh-ı vücûda
Urulmamışıdı dahı işbu rakam î dost

Vahdet denizinde kamu garkıdı tamâmet
Ayrılmamışıdı dahı bir katre nem î dost”⁴³⁷

Netice olarak denilebilir ki, her peygamber kendisindeki belirgin vasıfla mutasavvıfları etkilemiştir. Hz. İbrahim'in, bu konudaki etkisi, hillet (dostluk, yani Allah ile dostluk) olarak bilinmektedir. Gerçek dost Allah'tır. "Dost istersen Allah yeter" sözü meşhurdur. Dostun dostu da dost olarak kabul edilir.

⁴³⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 50b-51a.

⁴³⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 26a; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 88.

⁴³⁷ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 60b; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 164

3.3. Dünya Menfaati

İnsan yaşadığı müddetçe üzerinde bulunduğu yer küresi, tasavvufun da terimleri arasına yer alır. Allah'tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal ve menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret “dünya” kavramının içindedir. Tiryakilikle, görenekle ve itiyadla zarurî olmayan ihtiyaçları zarurî ihtiyaçlardan saymak; Allah'a ve Âhirete gününe imân ettiği halde, zaruret var diye ve zaruret zannıyla dünya menfaati ve maişet derdi için dünyayı âhirete tercih etmek yerilmiştir. Tasavvufta, dünya çeşitli şekillerde tanımlanmıştır: 1- Seni Allah'dan alıkoyan herşey, 2- İmtihan yeri, 3-Ahiretin tarlası, 4- Geçici, fânî yer. Dünya ile ilgili olarak dervişler: "Yalan dünya", "yalancı dünya", "dünya malı dünyada kalır" demişlerdir. Zâhid ve mutasavvıflar dünyayı yılan, zehire, cadıya, fâhişeye benzetirler.⁴³⁸

Yusuf b. Hâmid, dünya zevkleri ve güzellikleri konusunda Ahkaf suresinin 20. Ayetinden aldığı tasavvufî bir iktibasla muhatabını ikaz eder:

"Dahi dimişlerdür ki, Kerâmet, ya hevâ yüzünde uçmak ola, ya deryâ üzerinde yürümek ola. Hevâ yüzünde uçmak erenler katında bir sivri sinek mertebesidür. Deniz yüzünde yürümek bir saman çöbi menzolidür. Ne i'tibar, dahi dimişlerdür ki, bunun emsali işler hark-ı 'adet ve Kerâmet bir kimseden dünyada zahir olsa anunla halk içinde izzet-ü riyâset bulsa ihtimal var ki ahiretde nasib olmaya. Eydinle ki, *أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا* (Ahkaf, 46/20).⁴³⁹ Ayetin tamamı mealen şöyledir: "*İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) "Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve yoldan çıkmanızdan dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız."* Sonuçta bu dünyanın nimetleri, bu dünyada fani bir surette tüketilmiş oluyor.

Müellifimiz Abdu'l- Melik Serâvî'den bir hikâye naklederek Kur'ân, ilim ve amellerin dünyevî maksatlar için kesinlikle kullanılmaması gerektiğini söyler:

"Hikayet: Hoca Abdu'l- Melik Serâvî eydür ki:" Şeyh (k.s.) buyurdu kimseler hakkında ki, Kuran'ı vesile-i dünyevî iderler. İlm ve a'mali ve ahvâli şemeke-i sayd-ı dünya kılurlar ki, şahs dünyayı zembr ü tanburile ele getürmek mi yeğdür?⁴⁴⁰

⁴³⁸ Uludağ, age, s. 146

⁴³⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46b.

⁴⁴⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 35b.

Bu mevzuda verdiği misal, ehl-i dîn için tüyleri diken diken olacak nitelikte bir nasihat olup, sanki günümüz insanına seslemektedir:

“Meselâ bir kimse bir eve varsa, gayet aç olsa, görse ki bir takaçada etmek konmuş. Amma yetişemez. Zaruri ayağı altına nesne komak gerek ki, ona yetişse çün talep ider. O evde bir Mushaf ve bir tanbur bulunur. Ol evla mıdır ki, Mushafı ayağı altına koya, etmegi indüre, ya tanburi? Etmek talebinde tanbur ayağı altına komak evladur Mushaf ayağı altına komaktan.” Der ve Maide 5/44. âyetinden delil getiri: Kalellahu Te’ala *وَلَا تَسْتُرُوا بِآيَاتِي تَمَنَّا قَلِيلًا* “âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin.”⁴⁴¹

Ardından bu manayı ders verircesine Farsça şiirleştirir, sanki çağımız dîn tüccarlarına seslenmektedir:

“Beyt:

Dîn fûrûşî mâye kerden hest hüsrân-ı mübîn
Sûd-mend ân kes ki, dünya sarfkerd-i dîn-harîd”⁴⁴²

Yusuf b. Hâmid, dünya zevkleri konusunda Şeyh Sadru’-d-dîn’den bir nakilde bulunarak kelimenin tam anlamıyla ahlâk dersi verir: “Şeyh Sadru’-d-dîn kaddesallahu sırrahu dir ki, şeyh buyurdu ki çün Peygamber salavatullahi eleyhi Mi’racdan dönicek gördü ki, Cehennemde bir cemaat nisadan ki oddan mikrazile etler keserler endamlerinden. Sordı ki bunlar ne kavmdür? Didiler ki bunlar ol ‘avratlardur ki, zinadan oğlan doğurub kendü erlerine sendendür diyüb veled-i zinayile dirlik idenlerdür”⁴⁴³.

Netice olarak Yusuf b. Hâmid’e göre böyle kadınların çekeceği azaptan, nefsanî arzularla dopdolu olduğu halde mürşitlik iddiasında bulunan topluluklarınki yetmiş defa daha şiddetli olacaktır. Şöyle der:

“Pes Şeyh (k.s.) sırrahu buyurdu ki, dir: “Be Hudâ, yani Allah hakkıçün bir kavm ki, nefesden mâlâmâl olalar dahi da’vî⁴⁴⁴-yi dil ve irşâd ideler. Yetmiş kerre anların ‘azabı onların gibi ‘avratlardan eşed ola dir.”⁴⁴⁵

⁴⁴¹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 35b.

⁴⁴² Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 35b.

"Sermaye yapmak için dini satmak apaçık bir hüsrandır, Kazanan o kimse ki, dünyayı satar, dini satın alır." Bk. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, age, s. 116.

⁴⁴³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 35b-36a.

⁴⁴⁴ Da’vâ: İddia demektir. Tasavvufta benlik, nefsin kendisine ait olmayan şeye sahip çıkması demektir. Nefs, İbâdet, taat ve güzel ahlaka sahip çıkar, halbuki onun huyu ve işi bunlar değil,

Hakikîki-name'de "Mezemmet-i dünya" başlığı altında şöyle der:

“Ne bir kılıla asıldun bu rişti sanup hûb
Ne işvesine kapıldun anun ya çün meczûb

Ne varlığına sevindün seversin anı ‘aceb
Gör âhı bir nedür ol gör degülise ma’yûb”⁴⁴⁶

Muhabbet-nâme'deki bir kısmını aldığımız manzûmunda para ve şöhretten de kaçınılması gerektiğinden bahseder. Yine içimizden biri, sanki çağımızın iki önemli hastalığına reçete sunmaktadır:

“Eger dindârisan dînârı terk it
Oda dükkânun ur bâzârı terk it

Bu şöhretten çek el gavgayı terk it
Eger dindarısan dünyayı terk it

Eger dindarısan didârı gözle
Yola gir vâkıf ol esrârı gözle”⁴⁴⁷

Netice olarak dünya fânî olduğu için, nefis ve hevâya bakan yönü itibariyle kalbi meşgul etmeye değer bir yanı yoktur. Fakat ahiretin tarlası olması, Cenab-ı Hakk'ın isimlerine ayna olması bakımından önemli ve değerlidir. Ancak bu itibarla dünyanın önemli ve değerli olduğu söylenebilir. Zirâ sünnî ifadesi ve tasavvufî manasıyla, dosta kavuşmak burada kazanılanlardan sonra olabilecektir, diyebiliriz.

bunların zıddıdır. İnsan yaptığı kötülükleri nesinden, iyilikleri Rabb’ından bilmelidir. Davâ olanda mana olmaz, davadan geçince manaya ermek mümkün olur.

Ben gelmedim davi için, benim işim sevi için
Gönüller dost evi için, gönüller yapmaya geldim

Bize didâr gerek dünya gerekmez
Bize manâ gerek davâ gerekmez (Yunus)

Bir meziyet yüz bin iddia
Bir kerâmet yüz bin da’va (G. Dede). Bk, Uludağ, age, s. 131-132.

⁴⁴⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 36a.

⁴⁴⁶ Yusuf b. Hâmid, *Hakikî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, 43b; Yusuf b. Hâmid, *Hakikî-nâme*, age, s. 128.

⁴⁴⁷ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 160.

3.4. Kalb

Lügatte çevirme, döndürme, değiştirme, gönül vicdan demektir. Bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek, vs. anlamları ihtivâ eden bir kelimedir. Biyolojik ve anatomik olarak insan göğsünün sol tarafında bulunan çam kozalağına benzeyen bir et parçasıdır. Ana rahminde, insan varlığının jinekolojik oluşum sürecinde meydana gelen (gebeliğin üçüncü haftasının sonunda) ilk organdır. Kalbden maksad çam kozalağı gibi bir et parçası değildir. Ancak insanın bütün duygularının bağlı olduğu ve sultanı olan ince bir duygudur. İlâhî hakikatlar onunla hissedilip zevkedilir. Latife-i Rabbaniye de denilir. Latife-i Rabbaniye demek olan kalb tabirinden şöyle güzel bir mana çıkıyor: O latife-i Rabbaniyenin insanın maneviyatına yaptığı hizmet, maddî kalbin cesede yaptığı hizmet gibidir. Nasilki bütün bedene hayatı dağıtan çam kozalağı gibi et parçası, bir hayat makinesidir. Maddî hayat onun işlemesine bağlıdır. Sekteye uğradığı zaman ceset de devrilir. Aynı onun gibi latife-i Rabbaniye, ameller, ahval ve maneviyatın tamamını hakikî bir hayat nuru ile canlandırır, ışıklandırır; imân nurunun sönmesiyle mahiyeti hareketsiz, ölü gibi bir heykelden ibaret kalır. Tasavvufî olarak kalb; insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, rûh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, İlâhî latife gibi çok yönlü manaları ifâde eder. Biyolojik manadaki kalb, insanda olduğu gibi, hayvanlarda da bulunur. İkinci anlamdaki kalb ise, sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran özelliktir.⁴⁴⁸

Mutasavvıflara göre; manevî kalbin maddî kalbe bir nevi taalluku (bağlantısı) vardır. Ve bu kalp, insanın hakikatidir. Bu latife, idrâk edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir. Muhatab, mütâleb ve muâteb olan işte budur. Türkçe'de kalbe, gönül denir. Cân tabiri de kullanılır. "Kalbe bakıcı" Bayramî melamîlerinde, irşâda izinli kişilere verilen addır.⁴⁴⁹

Tasavvufta İlâhî hitabın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfân denilen tasavvufî bilginin kaynağı, keşf ve ilham mahalli, kalb gözü, İlâhî genişlik mahalli, Allah'ın evi, insan-ı kâmil, kalb-i vücud manalarına da gelir.⁴⁵⁰

Yusuf b.Hâmid'e göre, "göğüs" anlamındaki "sadr"⁴⁵¹ ile "gönül" manasındaki "kalb"i farklıdır. Nas suresi 5 ve 6. ayetleri delillendirerek bu konuyu

⁴⁴⁸ Cebecioğlu, age. s. 144.

⁴⁴⁹ Cebecioğlu, age. s. 144

⁴⁵⁰ Uludağ, age, s. 274

⁴⁵¹ Arapça, göğüs anlamına gelen bir kelime. rûh, kalbin bir mertebesi, şerh-i sadr: 1. Hz. Peygamber

izah eder. Kalbe⁴⁵² vesvese girmesinin mümkün olamayacağını Necmü Dâye'den de nakilde bulunarak ifade etmektedir. Şöyle der:

“Necm-i Dâye rahimehullah der ki: “Hak Teâlâ ol vakt ki, Âdem'i aleyhisselam kudret eliyle tıynetin tahmir itdi ki, hammertü tînete Âdem'e biyedi erba'ine sabahen (*Kırk gün Âdem'in çamurunu elimle yoğurdum*). Melaike ne kadar ki, teferrüs itdiler, bilmediler ki, kalb-i Âdem ne mecmu'udur. İblis şahs Âdem'i tavaf itdi, Âdem'in ağzın açık gördi, dahi girdi. Âdem'in nihadını çevrindi gördi. Amma çün kalbe irişdi. Her çend ki, dürişdi ana yol bulaydı, bulmadı. Bundandır şeytana Adem'ün gönlüne girmeğe yol yohdur. Mahall-i vesvese sadrdur. Kalb değül. Kema kalellahu Te'ala:

الَّذِي يُوسُوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

"O ki insanların göğüslerine kötü düşünceler fısıldar. Gerek cinlerden, gerek insanlardan (olan bütün vesvesecilerin şerrinden) Allah'a sığınırım." (Nâs, 114/5-6) Sad hezar endişeyile gerü döndi İblis he. Çün Âdem'in kalbine yol virmediler. Red elin yüzine urdılar. Merdud-ı cümle cihan oldudur.⁴⁵³

Müellifimiz insanlar arasındaki beşeri muamelelerde kalbin bir hususiyetinden de söz etmektedir:

“Her kim bir gönül reditse kamu gönüllerde merdud olur. Her kim bir gönül kabulitse cemî gönüllerde makbûl olur.”⁴⁵⁴ Müellifimiz kalb ve nefsi de “...halkın ekseri gönlü nefsdan fark itmez.”⁴⁵⁵ demek suretiyle birbirinden ayırır.

Netice olarak kalbin hakikata karşı, ona ulaştıran bir ayna ve Rabbanî bir bir arş olması hasebi ile, bütün nurani kalbler güneşe aynalık yapan bir deniz gibi düşünülebilir. Böyle bir aşık başka varlıkların sevgisine kalbinde yer vermez.

(s)'in göğsünün yarılması olayı, 2. Gönlünde, ilâhî marifet pırıltıları zuhur eden suffinin durumu. Kalbin hertürlü pislikten temizlenmesine, selâmet-i sadr denir. Burada pislikten kastedilen şey, Kur'an ve Sünnete aykırı düşen, her türlü düşünce ve hâtıralardır. Bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.144.

⁴⁵² İsmail Hakki Bursevî Kalbî Hastalıkları şöyle açıklar: Ve bil ki: Kalbî hastalıklar iki çeşittir: 1- Kâfirlerin kalblerinin hastalığı, 2- Müslümanların kalblerinin hastalığı. Kalbî hastalıklardan bir çeşidi, kendisinde iman ve dinde ve hakikatinde şek ve şüphe etmektir. Bu, kâfirlerin ve münafıkların kalblerinin hastalıklarıdır. Diğeri: Kalbin dünyaya, şehvetlerine ve nefsânî hazlara, lezzetlere meyletmesidir. Bu da müslümanların kalblerinin hastalığıdır. Kâfirlerin Kalbî Hastalıklarına Şifâ. Bu âyet-i kerimede şu işaretler vardır: Kâfir ve münafıkların kalblerinde bulunan hastalıkların ilâcı; 1- İman. 2- Tasdik. 3- Yakîn (kesin iman) olur. Eğer bunlar bu hastalıklarıyla beraber ölürlerse; bunlar helâk olacaklardır. Kalbî Hastalıklara Şifâ müslümanların kalblerinin hastalıklarının ilâcı ve şifâsı ise: 1- Tevbe 2- İstiğfar 3- Zühd 4- Taat 5- İbâdet 6- Vera' 7- Takva ile mümkündür. Eğer müslümanlar, bu hastalıklarıyla beraber vefat ederlerse, onlar, azab olunduktan sonra veya peygamber (âlimler ve şehidlerin) şefaatinde sonra elbette ceennem azabından kurtulacak olan kimselerdir. Bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, c. 10, s. 49.

⁴⁵³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 42a-42b.

⁴⁵⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 42b.

⁴⁵⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 42b.

Böylelerinin tevhitteki ittifakı şaşmaz ve şaşırmaz birer mürşittirler. Çünkü aynı güneşe bakan bütün sağlam gözlerin yanılma ve yanıltma ihtimali yoktur, diyebiliriz.

3.5. Kendini Beğenmek

Farsça hodbinlik de demek olan, kendini iyi gören, yani bencil anlamında bir kelimedir. Kendini beğenmek, kibrin çeşitli yönlerinden biridir. Yerilmiş bir ahlaktır. Mukabili îsar olup, merkeze kendini değil başkasını koymayı, kendinden önce, başkasını düşünmeyi ifâde eder.⁴⁵⁶ Hodbinlik, hodpesendlik⁴⁵⁷ olarak da bilinen kendini beğenme, tasavvufta aldanışın ve yanlış yola girişin esas sebebi olarak telakki edilir.⁴⁵⁸

Yusuf b. Hâmid, kendini beğenip icâzete ehil görmenin iyi bir ahlak olmadığını söyler ve bu tür davranışları küstahlık sayar, hatta lanet derecesine kadar yerer:

“Pes taleb-i icâzet mürîde âlemet-i iflas ve hirmandur. Zirâ bu küstahlığ itmez illa şol kimsene ki, kendüyi beğene.

Hod pesendî nâ mübarek haletîst.

La’net ender la’net ender la’netîst.”⁴⁵⁹

Bununla beraber edebin önemini zikretmekten geri kalmaz. Edebî olmayan Alah'ın lütfundan mahrum olacaktır:

“Ez Hüdâ cûyem tevfiik-i edeb

Bî edeb mahrûm keşt ez lütf-i Rab

Bî edeb tenhâ ne hod râ kerd bed

Belki ateş der heme âfâk zed.”⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Cebecioğlu, age, s. 122.

⁴⁵⁷ Hôd-pesend: Kendini beğenen, kendini beğenmiş. Bk, Devellioğlu, age, s. 447.

⁴⁵⁸ Bk. Uludağ, age, s. 228.

⁴⁵⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.30a.

"Kendini beğenmişlik iyi bir hal değildir

Lanet içinde lanet bir haldir."

Krş. Yusuf b. Hamid, *Tasavvuf Risalesi ve Metalîu'l- İman*, age, s. 104.

⁴⁶⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr.30a.

"Allah'tan beni edepli kılmasını istiyorum

Edepsiz Allah'ın lütfundan mahrum kalır

Edepsiz sadece kendini kötü kılmaz

Aksine her tarafı ateşe verir."

Netice olarak Necm 53/32. *فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ* "Nefsinizi tezkiye etmeyiniz" âyet-i kerimesi mucibince, bir iyiliğimiz varsa "ben yaptım" diyerek ona sahiplenmemek, onu bir iyilik sanmamak, nefsimize ait bir iyilik olarak kabul etmemek övüğüne layık olan, güzel bir ahlâktır.

3.6. Nefs

Nefs, Arapça bir kelime olup çok sayıda manaları ihtivâ eder: rûh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukubet, arzu, murad. Tasavvufî olarak Kâşânî'nin ifâde ettiği gibi, kendisinde irâdî hareket, his, ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve rûh-i Rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır. Hakîm Tirmizî bunu şöyle tanımlar: O, hayvanî ruhdur, kalb (nefs-i natika) ile beden arasında vâsıtaadır. Nefs kelimesi, Kur'ân'da sekiz ayrı manada kullanılmıştır:

1. Zâtullah manasına: Tâhâ/41, Al-i imran/28, En'âm/12,54, Mâide/116.

2. İnsan ruhu: Fecr/27, En'âm/93, Zümer/42.

3. Kalp, sadır vb. manalar: Al-i imrân/154, A'râf/205, Yusuf/77, Bakara/77, 109, 235, Nisa/113, En'âm/158, Yunus/100, Enbiyâ/64, Nemi/14, Fussilet/53.

4. insan bedeni: Al-i İmrân/146, 185, Enbiyâ/35, Ankebût/57, isrâ/33, Yusuf/26, 30, 61.

5. Bedenle bareber rûh: Bakara/286, En'âm/152, Yunus/23, 30, 44, 49, 54, Ra'd/11, 42, isrâ/7, Tâhâ/15, Ankebût/6, Zümer/70, Mü'min/17, Câsiye/15.

6. İnsana kötülüğü emreden kuvvet manasına: Yusuf/18, 53, Tâhâ/96, Mâide/30.

7. Zât manasına: Bakara/48, Lokman/28, 34, Müddesir/38.

8. Cins manasına: Tevbe/128, Rum/28, A'râf/188, Şûra/11.⁴⁶¹

Türkçemizde bu kelime çeşitli şekillerde kullanılmıştır: Nefsine hâkim olmak: Arzu ve isteklerine veya öfkesine hâkim olmak, sabretmek demektir.

⁴⁶¹ Cebecioğlu, age, s. 198.

Nefisle mücadele, dünyevî muharebeden güçtür: Burada, Tebûk seferinden dönen Hz. Peygamber'in "Küçük cihaddan, büyük cihada (Ramazan ayındaki oruç) döndük" sözlerine telmih vardır. İnsanın nefisini terbiye etmesinin, kontrol altında tutmasının zor olduğuna, bu söz ile işaret edilir. "Nefsini bilen Rabbini bilir" sözünün hadis olması hususu tartışmalıdır. Ancak sûfler, bu ifadeyi sık sık kullanırlar. İnsanın, kendisi üzerinde düşünmesini tavsiye eden çeşitli âyetler vardır. Bu, âyetler, âfâk denilen dış dünya hakkında düşünerek Hakk'a ulaşmanın mümkün olduğunu gösterdiği gibi, enfüs denilen iç dünya üzerinde de düşünerek aynı sonuca varılabileceğini gösterir. Gölpınarlı bu ifâdeyi, şu şekilde açıklamıştır: "Nefsini bilen, yani, kendisini acz ile, noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen, Rabbisini bilir, yani Rabbisini kudretiyle, yüceliği ve kemâliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir".

Bilmek istersen seni

Cân içre ara Cânı

Geç Cânından bul ânı

Sen seni bil sen seni.

Hacı Bayram Velî⁴⁶²

Yusuf b. Hâmid nefis ve ıslahı konusunda ayet ve hadislere dayanır. Evvelâ tevbe etmenin nefsi ıslah etmek ve kendini düzeltmek için bir yol olduğunu belirtir: "Kalellahu Te'ala: فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ "Gelin yaratıcınıza tövbe edin de nefislerinizi öldürün (kendinizi düzeltin)".⁴⁶³ Femen tabe katele nefsehu. Ya'ni kim ki, tevbe etdi, nefsin depeledi, bundan ötüri meşâyih, muhalefet-i nefse "mevt-i ahmer" tesmiye ederler."⁴⁶⁴

Çalışmamızın Tevbe kavramı kısmında ve yukarıda bahsedildiği üzere, bu türden bir nefis mücadelesi ve nefse muhalefet hadisçe en büyük cihat kabul edilmiştir. Yusuf b. Hâmid şöyle der: Vakti ki rücu eyledi Hazret-i Rasül sallallahu aleyhi ve sellem cihad-ı küffardan buyurdı ki: "reca'na mine'l-cihadi'l-asğari ile'l-cihadi'l-ekberi. Didiler: Ya Rasülallah me'l-cihadü'l-ekberi?" Yani: "cihadü'l-ekber nedür?" Kale: "muhalefetü'n-nefsi." Buyurdı ki: "muhalefet-i nefsdür." Bir hadiste

⁴⁶² Cebecioğlu, age, s. 198.

⁴⁶³ Bakara, 2/54.

⁴⁶⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 31b.

dahi buyurur: "el-mücahidü men cahede nefsehu femen tabe 'an hevâhu fekad hayiye bihüdahu."⁴⁶⁵ Yani: "her kimse ki tevbe itdi hevâ-yı nefsdan yani kum'-ı hevâyile nefsi depeledi, yani kim ki ra'yet-i Velâyet-i şeyh-i kâmil tahtında seyfi mücahedatıle nefsi öldürdi, nûr-ı hidayetile dalaletden ve marifetile cehaletden hayat-ı sermedi hâsıl itdi. Kalellahü Te'ala: *أَوْ مَن كَانَ مَيِّتًا فَأُحْيَيْنَاهُ* "Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu" (Enam, 6/122) Yani: meyten bi'l-cehli fe'ehyeynahu bi'l-'ilmi."⁴⁶⁶ manasına ulaşır.

Netice olarak nefsinı ıslah edemeyenden başkasını ıslah etmesini beklemek en azından pedagojik anlamda doğru değildir. Böyle bir beklenti bu yolda da marifet sayılmamalı. Maddî cihatların neticesi gazilik veya şehadettir ki, neticesi güzeldir. Fakat en büyük cihat sayılan nefisle mücadelede mağlubiyetin neticesi, dünya olmasa da ahirette muhakkak zarar olduğunu söyleyebiliriz.

3.7. Rûh

Cân, nefis, Cebrâil⁴⁶⁷ demek olan rûh kelimesiyle mücerred insan latifesi, insandaki bilen ve idrak eden latife, insandaki hayvanî rûh, nebatî rûh, diri olmayı sağlayan güç, yani Cân manaları kastedilir. rûh-ı menfûh, Allah tarafından üfürülen, rûh-ı izafî de denilen beşerî ruhtur. İnsan rûhunun gözle görülmeyen özel bir şekli ve kalıbı vardır. İnsan öldükten sonra bu rûh yaşamaya devâm eder. Kur'an ve Hadiste çoğunluka nefis olarak da sözü edilen rûh, asli vatanı rûhlar âleminden geldiği için oraya kavuşmanın hasret ve iştıyakı ile yaşar. İnsan mahlûk olan rûh ve cesetten meydana gelir. Haşr ve neşr, ceza ve sevap bu bütün ile ilgili olacaktır.⁴⁶⁸

Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme* adlı eserinde "Nasihat" başlıklı manzûmunda ruhtan bir latife, bir sır olarak söz eder. O, ancak nefsanî arzulardan uzaklaşmakla yüce mertebelere ulaşabileceğini söyler:

"Bu rûh-ı lâtifî neye halt idipsin

Bu nefis-i habise olaldan musahib

⁴⁶⁵ Tirmizî, *Fezailü'l-Cihâd*, 2; İbn-i Hanbel, 6-20-22.

⁴⁶⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 31b.

⁴⁶⁷ Yusuf b. Hâmid, Cebrâil yerine rûhu'l-Kuds tabirini kullanır. Bk. Yusuf b. Hâmid, *Metaliu'l- İman*, 4b.

⁴⁶⁸ Uludağ, age, s. 400-402; *Kuşeyrî, Kuşeyrî Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, s. 183-184.

Hevâdur hevândan çü müştak irâğ ol
Ki izzet bulasın ber-âlâ merâtib"⁴⁶⁹

Başka bir yerde rûhun gıdasının zikir olduğundan söz eder:
"Zikr-i hakdur gıda-yı ruhani
Belki bil kalbe ruha rûh anı

Kalmanuz hazz-ı tende zulmani
Eydelüm lâ ilâhe illallâh"⁴⁷⁰

Yusuf b. Hâmid, yine *Hakîkî-nâme* adlı eserinde bir kısmını aldığımız der-Nasihât adlı manzûmunda nefsin ıslahı, rûhun tahliyesi için bu yolun ehline teslim ve itaat ile sebat göstererek seyr ü sülûku tamamlamaya çalışmak gerektiğini ifade eder:

"Erlîk demidürür hele sen de gayret it
Tur yola koşan ölü degülsen hamîyyet it

Kalbi münevver itmege işrak"⁴⁷¹-ı ruhıla
Terk eyle hazzını tenün ifna-yı suret it"

Ger anladunsa tahliye-i rûh sırrını
Teslim olup yol ehline cânda itaat it

Ger iresin sülûkile seyr intihasına
Kullıkdadur sebatıla menzil bidayet it"⁴⁷²

Yusuf b. Hâmid, sülûk ehlininin tehlikeli durumlarda hulûl ve ittihad gibi afetlerden kurtulmasında uzanacak yardım elinin velî olan şeyhinin tasarrufu

⁴⁶⁹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 117.

⁴⁷⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 36.

⁴⁷¹ İşrak: Arapça, aydınlatmak demektir. Bu kelime aydınlanma (illüminasyon) yönünde Suhreverdî Maktûl (ö. 1191 tarafından geliştirilmiş ve onun kurduğu sistem "Mezhebül-İşrak" veya "İşrâkiyye" olarak adlandırılmıştır. rûhun arındırılması sonucu doğan iç ışık ile aydınlanma, insanı hakikate götürür. Bu yüzden Suhreverdî, Heyâkilü'n-Nur'da Allah'a şu duayı yapar: "Ey Kayyûm! Bizi nur ile destekle, bizi nur üzerinde sabit eyle, bizi nurda haşreyle, taleblerimizdeki hedefi senin rızan eyle". Onun Eflatun'daki sudur nazariyesinden etkilenmiş olduğu ortada olmakla birlikte, Muhammedî Şeriati inkar etmediği de muhakkaktır. Bk: Cebecioğlu, age, s. 139

⁴⁷² Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, s. 153.

olduğunu ifade eder ve şöyle der: "Zirâ çünki sâlikün kalbi devâm-ı zikr ü tasfiyeyle safa bulur. Kabil-i aks-i tecelliy-i rûh olur. Zevk-i "ene'l-Hak ve Sübhaî" ana yüz gösterür. Nazar-ı akl u fehm anı elbetde idrak idemez. Bunun gibi vartada eğer tasarrufat-ı Velâyet-i şeyh destgir olmazsa afet-i hulûl⁴⁷³ ve ittihad ider.⁴⁷⁴

Netice olarak, rûh hakkında çok şeyler söylenmiş olmakla birlikte o, küçük veya büyük kıyamete kadar bir varoluş sırrı şeklinde hayatiyetini sürdürecektir. Allah'tan üfürülen rûh, ölümle maddî bedenden ayrılır. Mevlanâ'nın dediği gibi, rûh, maddî bedene bir iple, boyun ve enseden bağlanmıştır. Azrail bu ipi kesince bedenin hayatiyeti sona erecek, rûh kendi aslına (Rabbine), beden de kendi aslına (toprağa) dönecektir.⁴⁷⁵ İnsan rûh ve bedenden ibaret olması bakımından insan-ı kâmil manasının tahakkuku rûhun terakkisiyle mümkün olabilecektir, denilebilir.

3.8. Sevgi ve Aşk

Sevgi, kelime olarak (ışk) çok ziyâde sevgi. Şiddetli muhabbet. Sevdâ. Cândan sevmeye. İttibâ'. Alâka. Sevda, aşk ya da çılgınca sevgi, hub, muhabbet demektir. Sûfi lisanında ise İlâhî aşk demektir. Yürekte siyah bir nokta vardır (Habbetü'l-kalb. Sevdâu'l-kalb, suveydâü'l-kalb dâne-i dil de denir). Kalbin en değerli yeri burasıdır. Cânın cânıdır. "Cânımın içi" sözü ile buna işaret edilir. Bazan aşırı sevgi ve şiddetli aşk sebebiyle bu siyah nokta tahrib olur, parçaları bütün vücuda dağılır. Artık bu türlü âşıklarda akıl mantık kalmaz, sevdiklerini çılgınca severler. Bunlara sevdâlı (sevdâî) denir. Bunlar aşk yoluna başlarını koyan âşıklardır.⁴⁷⁶ Sevgi ile aşk arasındaki fark şudur: İnsan kalbindeki sevgiye hâkim olur, ama kalbindeki aşk ise onu hâkimiyeti altına alır, irâdesi elden gider. Aşk Tasavvufta sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi manasında kullanılır.

Âşık aşkın verdiği ız-dırap ve elem içinde yanıp kavrulması neticesinde artık ma'sukasından çok aşkıdan hoşlanmaya ve haz almaya başlar, aşk için ma'sukasını unuttur, onun aşkıyla yaşar. Ma'sukasına kavuşma (vuslat) onun aşkını sona erdireceğinden o hicranı (firkati) tercih eder. Leyla'yı seven Mecnûn'un aşkı

⁴⁷³ Hulûl: Arapça, içice girme anlamında bir kelime. Allah'ın bazı şeylere veya kişilere girmesine hulul denir. Bu inancı taşıyana "Hülûlî" inanç sistemine "Hulûliyye" denir. Bk: Cebecioğlu, age, s. 124.

⁴⁷⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 28a.

⁴⁷⁵ Cebecioğlu, age, s. 220.

⁴⁷⁶ Uludağ, age, s. 58, 425, 426.

böyledir. Tasavvufta aşk yakıcı özelliği itibariyle ateşe (âteş-i aşk), sarhoş edici özelliği itibariyle şaraba (mey-i aşk, bâde-i aşk), çıldırtıcı özelliği itibariyle deliliğe (cinnet-i aşk) benzetilir.⁴⁷⁷

Yusuf b. Hâmid'in *Mahabbet-nâme*'sinin "Der-Mahabbet" başlıklı bir manzûmunda Allah'a olan sevgiilmek işlemek işlenir:

“Gelün garb-ı fenâda uyagalum
Mahabbet burc-ı evcinden doğalım

Sa'âdet mâyesi durur mahabbet
Siyâdet pâyesi durur mahabbet

Fenâ garbında her cân ki uyakmaz
Mahabbet şem'ini dilde o yakmaz

Mahabbet lem'a-ı nûr-ı Hüdâ'dur
Kime ki irdi ol bil mühtedâdur

Mahabbet cezbe-i Hak'dur ki âgeh
İrişmez ana illâ kalbi nâgeh”⁴⁷⁸

Yusuf b. Hâmid, sûfilerin gönlünde yer alan sevginin iki yönüne dikkat çeker: “Dahi sevmek bu iki vech üzeredir: Biri ol ki, kalbde müctemi olmaya Kalbde kaçan a'daillah meveddeti hâsıl olsa, imân olmaya. Sahibi münafık olur.”⁴⁷⁹

Yani daha önce dostluk kavramında bahsettiğimiz gibi, kalbte imânla Allah düşmanına olan, sevginin ilk derecesi olan meveddetin dahi birlikte bulunmaması gerekir. Aksi halde meydana gelen içi başka dışı başka kişilik yapısına sahip olma hali, yani münafıklıktır.

“İkincisi oldur ki müctemi' ola, amma ma'siyyetdür ve kebiredür. Eydür: kimün ki imânı sahih oldı ve tevhidi halis oldı, ol kimse mübtedi' ile munis ve mücalis olmaz, anunla yiyüb içüb musahib olmaz ve anun nefsdan 'adat-ı bagzası

⁴⁷⁷ Uludağ, age, s. 58-60.

⁴⁷⁸ Yusuf b. Hâmid, *Mahabbet-nâme*, age, s. 187-188.

⁴⁷⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 51a.

zahir olur anadır.”⁴⁸⁰ Hakaik-ı Sülemî’den yapmış olduğu bu nakle göre kalbinde sahih ve halis imân bulunan bir kimsenin bid’at sahibi birini sevmesi mümkündür. Fakat büyük günahdır. Onunla yiyip içmez, oturup kalkmaz ve sohbetle bulunmaz ise ona düşmanlığını izhar etmiş olur.

Bir yerde de Mevlânâ’nın *Fîhi Mâ-Fîh* adlı eserinden şöyle bir nakilde bulunur: “*Fîhi Mâ-Fîh*’de eydür: Ol zamanın hubların bir yere cem’ itdiler. Dahi Mecnûn’a eytdiler: Hak Teâlâ kemâl-i kudretinden neler yaratmışdır? Mecnûn başın kaldırub birine nazar itmedi. Eyitdiler: Hey bu hublara bir nazar itsene. Mecnûn eyitdi: Leyli muhabbeti bir tiğ-i bürran üstüme düşmüşdür. Başumu kaldurmağa korharum ki boynum ura.”⁴⁸¹ Allah aşkının bütün benliği kapladığı istiğrak halinde bulunan kimsede bütün güzellikler ve bütün hazlar yok olmaktadır. Zirâ tamamen suyun içine batmış kaybolmuş gibi ondan hiçbir hareket, gayret ve iş kendisinden meydana gelmemektedir.⁴⁸²

Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme* adlı eserindeki bir manzûmda aşkı şöyle şiirleştirmektedir:

“Hey anlar cânı ‘ışk ile diridür
Senün gördüklerün etdür, deridür

Çü cândur, sırr-ı cânı duyamazsın
Çü kândur gizlü kânı duyamazsun

Hakîkat gerçi ol genc-i revândur
Velî yüz perde ardında nihândur

⁴⁸⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 51a.

⁴⁸¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 49a.

Bu mevzu Mevlânâ’nın aynı eserinde şöyle anlatılmaktadır:

Hani anlatırlar; padişahın biri Mecnûn’u çağırda da ne olmuş sana dedi; neye uğramışsın? Kendini rezil-rüsvây etmişsin, evinden-barkından, soyundan-sopundan olmuşsun; yıkılmış, yok olmuş-gitmişsin; Leylâ dediğin de kim oluyor, ne güzelliği var ki? Gel de sana güzeller, alımlı dilberler seyrettireyim, onları sana feda edeyim, hepsini de sana bağışlayayım. Güzelleri çağırda, Mecnûn’un yanına getirdiler. Güzeller cilvelenmeye başladı. Mecnûn, başını önüne eğmişti, önüne bakıp durmadaydı. Padişah, başını kaldır da bir bak dedi. Mecnûn dedi ki: Leylâ’nın aşkı kılıcını çekmiş, başımı kaldırırsam korkuyorum, başımı uçururverir. Mecnûn, Leylâ’nın aşkına dalmış, bu hale gelmişti işte. Başkalarında da göz vardı, yüz vardı, dudak vardı, burun vardı; onda ne görmüşü de bu hale gelmişti? Bk. Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, dosyalar.semazen.net/fihimafih.pdf, s. 20, 24 Temmuz, 2016; Krş. Mevlâna, *Fîhi Mâ-Fîh*, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul, MEB, 1990, s. 81.

⁴⁸² Krş. Mevlânâ, age, s. 67-68.

Anı bilmedüğün sevmedüğün
Cemâlin görmege hem ivmedüğün

.....
Neçün öldü diyü yire gömersin
Yüzine taş u topraklar yumarsın

Cüdâ düşdükde cândan yire gövde
Anı korlar mı bir saat gör evde”⁴⁸³

Hakîkî-nâme 'den bir manzûmu ise şöyledir:

Tâkatun irdüğince sen dahı
Nefsile dîn yolında eyle cihâd

Âşık ol âşık ol gönül âşık
İşbu dünyâ gamından ol âzâd

İşk yolında hoca ki sığmaz
Bunda ne ‘izzet ü ne san ne ad

Ko bu sûret ‘imâretin hâk ol
Kışver-i bâtınını kıl âbâd⁴⁸⁴

“Tâ tekâzâ-yı vasl-ı Yâr’ıla şevk
Sad kıyâmet kopara hem tekrâr

Aça hâl-i tecellî anda lisân
Tâ ki bî harf ü savt ü bî-güftâr

Limeni’l-mülkü⁴⁸⁵ hutbesine cevâb
Eyde lillâhi’l-vâhidi’l-kahhâr⁴⁸⁶

⁴⁸³ Yusuf b. Hâmid, *Mahabbet-nâme*, age, s. 173-174.

⁴⁸⁴ Yusuf b. Hâmid *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 94a-94b.

⁴⁸⁵ Mü’min, 40/16 “*Bugün hükümrânlık kimindir?*”

⁴⁸⁶ Mü’min, 40/16 “*Kahhâr olan tek Allah’ındır.*”

Mahv ola safha-i mazâhirden

Ol fenâda mesâhif-i aġyâr

Vir celâlün hakı Hakîkî'ye

Ol senâyı ki gizlemiş Attâr⁴⁸⁷

Hakîkî-nâme'nin “Der sekr bahr-i serî” başlıklı manzûmunda ise müellifimizde “mest” halini görmekteyiz:

Dil yine meyhânede irişdi mest

Kaldı ayahda yine bu akl pest

Kûy-ı harâbâtı harâb eylemiş

Kaçar önince kamu bâde-perest

Kûbler ayahlarda düşüp ser-nügûn

Rihtey meyhâ vü kadehahâ şikest

Cümle-i eczâ-yı vücûdı bu şûr

Raksa getürdi yine bîpâ vü dest

Kıldı çü ibrik-i teni sernügûn

Âb-ı revân oldı revâne çü rest

Pir-i münâcâtı gör ol ru'bdan

Çün şerer ez revzen-i mişkât-ı cest

Kıldı Hakîkî'yi ezelden ebed

Mest-i Hüzâ cür'a-i Bezm-i Elest⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Yusuf b. Hâmid *Hakîkî-nâme*, Somuncuoġlu nüs, c. I, vr. 100b.

⁴⁸⁸ Yusuf b. Hâmid *Hakîkî-nâme*, Somuncuoġlu nüs, c. I, vr. 63b-64a.

Aşk mevzuunda da yine mürîdin elinden tutacak ve ona yol gösterecek olan onun şeyhidir:

“Hâtıruma hatâ direm fikrûnile ger olmaya
Sevmeyicek gönül seni cânise ki ‘adûv derûz.

Mürîd, tâ şeyhun velâyet-i cemaline âşık olub saltanat velâyet-i siyaseti gönlüne eser itmeyince münasebet-i manevî hâsıl olub şeyhun batınından mürîde meded yetişmez.”⁴⁸⁹

Âşık olanın kendisi hastadır. Fakat doktorun sağlıklı olması gerekir ki hastayı tedavi etsin. Bu maksatla Necmü Dâye’den de nakilede bulunur:

“Eydür eger tabib-i hâzıka hastalık arız olsa kendüye mualece itmek olmaz ki anun nazarına hastalığla tefavüt hâsıl olmuşdur. Ana tabib u selimü’n-nazar, sahihu’l-beden gerek. Tâ anun mualecesi müfid ola. Ve eğer olmazsa tabib u marizun mualecesi savab gelmez.”⁴⁹⁰

“İşk odı ana ki kulavuz ola
Hem-demi bu derd-i dil-fürûz ola

Ana gülistan ola od çün Halîl
Mevt hazânı ana nev-rûz ola

Şu’le vire cânlara gönüllere
Andaki bu âteş ü bu sûz ola”⁴⁹¹

Netice olarak denilebilir ki hakiki aşk, Allah aşkıdır. Cenab-ı Hak kudsi bir hadiste, "*Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım*" buyurmaktadır ki, ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allah'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, herşeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lutfunu ibretle temaşa etmektir. Bu aşka bazen "mecazi aşk"la da ulaşılır. Bundan dolayı

⁴⁸⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 49b.

⁴⁹⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 49b.

⁴⁹¹ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr, 26a.

"mecazi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür" denilmiştir. Gerçek aşka ulaşmak da ilimle olmaz. Nitekim Fuzuli bunu şu beytiyle çok güzel anlatmaktadır:

"Aşk imiş her ne var âlemde
İlim bir kıl u kal imiş ancak".⁴⁹²

3.9. Şöhret

Kelime olarak ün, ad yapma,⁴⁹³ makam sahibi olma ve riyâset tutkusu demektir. Tasavvuf yolunun önde gelenleri, bir insanın nefsinden en zor, en son çıkan hastalığın, riyâset olduğunu kaydetmişlerdir. Riyâsetin, rüyaların sembolik dilindeki ifadesinin tiki olarak ortaya çıktığı kaydedilir. Makam, mal, mülk, pek çok kişinin düşmanlığını cezbeder. Tasavvuf erbabına göre, keşif, Kerâmet ve ledün bilgisiyle tanınmak da, sıkıntılı bir şöhrettir. Zirâ kişiye bir tür benlik verir, etrafta toplanan insanlardan huzuru kaçır.⁴⁹⁴ Hubb-ı cah ve hubb-ı riyâset ve tasaddur denilen makam tutkusu, baş olma hırsı ve öne çıkma hevesi ehl-i tasavvufça hiç hoş karşılanmamıştır. Ariflerin gönlünden en son çıkan kötü his baş olma tutkusudur. Kuyruk ol, baş olma. Zirâ baş gider, kuyruk kalır. Bir kimsenin İbâdet ve takvası ile tanınması, etrafa nam salması ve parmakla gösterilen kişi olması bile kibirlenmeye, kendini beğenmeye ve şımarmaya yol açacağından tehlikelidir. En iyi hal namsız olmak ve tanınmamaktır.⁴⁹⁵ "Bu sebeple olmalı ki, "şöhret afettir, ayn-ı riyâdır ve kalbi öldüren zehirli bir baldır. İnsanı insanlara kul, köle yapar." denilmiştir

Yusuf b. Hâmid, şöhretten sakınma konusunda kayda değer bir hikaye anlatır:

"Şeyh Safi (k.s.) Şiraz'ın bazarı içinde kendü kardaşı Salahaddin-i Reşid'i gördü ki, şevket-i galebile gider. Yetmiş yakın cavuş ve ğılman önünce ve ardınca yüğrişürler. Şeyh anı eyle görücek andan ihtiraz idüb giri çekindi. Amma gayet izdihamden Salahaddin-i Reşid'in rikabı şeyhun tonına⁴⁹⁶ degdi. Şeyh tonın derhal suya bıraktı dahi yudı.

⁴⁹² Cebecioğlu, age, s. 24.

⁴⁹³ Uludağ, age, s. 458; Devellioğlu, age, s. 1199.

⁴⁹⁴ Cebecioğlu, age, s. 255.

⁴⁹⁵ Uludağ, age, s. 458.

⁴⁹⁶ Elbise demektir.

Beyt:

Tâ turâ sad büt buved der zîr-i dîk

Çün nümâ-yı hîş râ sûfi be halk."⁴⁹⁷

Böylece şöhretin tozundan ve kokusundan dahi şiddetle kaçınmak tasavvufi değer taşıyan bir takva gereği olup, hangi çeşit ilime, hangi makama ulaşırsa ulaşılın şöhret, makam, teveccüh vs. dünyalıklar ulaştırılması gereken amaçlar olmaması gerekir.

Yusuf b. Hâmid'e göre hangi ilimin tahsili olursa olsun, maksadı amel değil de şöhret, makam, şeref elde etmek olan aydınlığa ulaşamayacak, karanlıkta kalacaktır. Şöyle der: "Ulumdan hangi mertebeye yetişirse, ne fennün tahsiline ye tedrisine meşğul olursa çün ki maksud u amel olmadı, 'izz ü cah ü şöhret ü mansıb oldı, ana zulmet ola fûruğ u mah."⁴⁹⁸

İlimden maksat amel olmalı ki, "nûr u yakîn" ilimle amelin mukarenetinden hasıl olur.⁴⁹⁹ Bu nedenle Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme* adlı eserinde "Fezayil-i ilim" ve "Mezemmet-i cehl" başlığı altındaki bir manzûmunda cehaleti de kınamaktadır:

"Kişîye cehli gibi renc ü belâ olmaya hiç

Cân-ı câhilde bilün mihr ü vefâ olmaya hiç

Nefsini cehlile ebter komaya 'aklı olan

Âdemî olana bu cehl sezâ olmaya hiç"⁵⁰⁰

Yusuf b. Hâmid, Bayezid-i Bestami(ö.261/877)'den nakledilen bir hikâyede insanı şöhretten kaçırın ilginç bir örnek vardır, şöyle der:

"Bayezid'den menkuldur ki, ol vakt Şam'a vardı, Şam kavmi ana istikbâl itdiler. Gördi ki, kendüye ol kavm ikram ve i'zaz itseler gerek. Bir taş üzerine çıkdı, dahi bu ayeti ihfayla okudı: "*Ben seni peygamber olarak seçtim şimdi vahyedilene kulak ver.*" Ana dek ki, "*Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh*

⁴⁹⁷ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 32b.

"Elbsenin altında yüz putun varken

Nasıl olup da kendini halka sûfi gösteriyorsun." Bk. Yusuf Hakiki, *Tasavvuf Risalesi*, ve *Metaliu'l-İman* (inceleme ve metin), Çavuşoğlu, s. 28.

⁴⁹⁸ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46b.

⁴⁹⁹ Krş. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 46b.

⁵⁰⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 72b.

yoktur" (Taha 20/13-14) cehrile okudu. Bunu işidicek "hey bu zındıkmış"⁵⁰¹ diyu dağıldılar, gittiler. Ol dahi ol şöhret-ü gavgadan feragat bulub kendi yolına gitdi."⁵⁰²

Hatta bazı meşâyhînin münacaatında kendini insanlara insanları da kendine unutturması için Allah (c.c.)'a dua ettiğinden söz eder ve bunu şöyle ifade eder:

"Beni halka unutturdun, onları⁵⁰³ dahi bana unuttur ki, benüm ol takatım yokdur ki, engüştüma-yı halk olam."⁵⁰⁴ Bu ifadelerde "halvetîlik" hususiyetlerini görüyoruz.

Nihayet Yusuf b. Hâmid, gerçek sofinin hususiyetlerini şöyle açıklar: Meşâyhîden biri eydür: "Meşâyhîden kime yetişdümse âna tasavvufdan su'al itdim. Her birisi bir vechle ta'rif itdi. Hatırum mutmain olmadı. Ahir hisar-kuşa-yı iklim-i hidayet şah-ı taht-ı risâlet sallallahu aleyhi ve selleme rüyada gördüm ve kadem-i mübarek-i 'arş-sakına yüz urub su'al itdim ki, ya Rasûlallahî, me't-tasavvufu? Terkü'd-da'va ve kitmanü'l-ma'na (Da'vayı terk etmek, manayı gizlemek). Didim: ya Rasulallahî bene vasiyet idün. Buyurdı ki: Var halkile bilişliğüne inkar it. Didim: Dahi buyrun. Buyurdı ki: Elünden gelürse bir halde ol ki, ne kimse seni bile, ne sen kimseyi bilesin".

Hadayiku'l-Hakayık'da eydür: "Gerçek sufinun alameti oldur ki, bilinürken bilinmez ola, ğınadayken fakir ola, 'izzetdeyken mezellet ihtiyar ide. Yalancı sufinün bunun aksinedür."⁵⁰⁵

Netice olarak şöhret ihlâsı kıran bir âfettir. Makam, mal, mülk gibi dünya menfaalarına uzanan eller çok olur, dolayısıyla pek çok kişinin düşmanlığını cezbeder. Tasavvuf erbabına göre, keşf, Kerâmet ve ledün bilgisiyle tanınmak da, ayrıca sıkıntılı bir şöhrettir. Zirâ kişiye bir tür benlik verir, etrafta toplanan insanlardan huzuru kaçar. Şöhret ayn-ı riyâdır ve kalbi öldüren zehirli bir baldır. Ve insanı insanlara abd ve köle yapar. Bu sebeple şeytandan kaçır gibi şöhreten kaçır büyüklerin şanı olmuştur.

3.10. Ucb ve Gurur

Ucb, kendini beğenmeyi ifade eden Arapça bir kelimedir. Kendini beğenme, şımarma demek olan ucbdan da sakınılması gerekir. Cürcânî bu terimi, kişinin hak

⁵⁰¹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 32b.

⁵⁰² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 33a.

⁵⁰³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 33b.

⁵⁰⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34a.

⁵⁰⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 34a.

kazanmadığı bir rütbeyi hak kazanmış gibi düşünmesidir, diye tanımlar. Yine, onun bir başka tanımlaması da şu şekildedir: Ucb, nefsin gizli bir sebepten ötürü değişip, her zamanki hâlimden sıyrılıp uzaklaşmasıdır. Ucb, bir nefis hastalığıdır. Kul, sahip olduğu bazı şeyleri göz önünde tutmak suretiyle, onların hakiki sahibi olan Allah'ı unutarak kendisine aitmiş gibi kabul ederek, büyüklenir, şımarır. Tasavvufta hedefe varmaya giden yolda, ucb, çok önemli bir engeldir. Zirâ ucüb, bir hadis-i şerifte, yetmiş yıllık amelin boşa gitmesine sebep olan,⁵⁰⁶ kötü bir vasıf, şeklinde değerlendirilmiştir. Zirâ tasavvuf ehline kişinin sahip olduğu amel, maharet, san'at, mal, makam, güzellik ve ilim gibi nimetleri çok büyük ve pek önemli göyerek bunların gerçek sahibinin Hak olduğunu unutması, kendine bağlaması bir gün yok olup gideceklerini düşünmemesi olarak tavsif edilir. Özellikle melâmet ehli riyâ ile ucübü, Hakk'a giden yoldaki en büyük engeller olarak görür.⁵⁰⁷

“Min-ledün hamrından içen bir kadeh
Ne melâmet bilür ol şeh ne ferah

Merhemi haste yüregi zahmıdır
İnşirâh-ı sadr olur ana şerah”⁵⁰⁸

Seyr-i sülukta vaki olabilecek mükâşefe veya kerâmetlerden aldanıp bunları kendinden bilen mürid, ucb ve gurura düşmüş olur. Kerâmet sahibi de olsa sâlik bunları kendinden bilmemeli, aksi halde keşif nuları karanlık olur.

Bu vartaları şöyle ifade eder: “Zerk u riyâyıla, ucb u ğururıla yol virilmez”⁵⁰⁹
“...ya’ni ulvîde batın seyrîle mükâşefâtdan neye muttali olursa ne görürse kerâmete de yetişürse çün ‘ucüb, ğurur hasıl ola, zulmet ola fûruğ-ı mah, ya’ni envar-ı mükâşefat.”⁵¹⁰

Yusuf b. Hâmid *Muhabbet-nâme*'de "Der Âfet-i ‘Ucb" başlıklı manzûmda bu hastalığın afetlerinden bahseder:

“Urub şâne bize saçun sakalun
Ki ‘izzet bunden umarsın hayâlün

⁵⁰⁶ Bk. Suyûtî, *el-Cami'u's-Sağîr*, c. I, s. 84.

⁵⁰⁷ Uludağ, age, s. 495-496.

⁵⁰⁸ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 82a; Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme* age, s. 214.

⁵⁰⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 27a.

⁵¹⁰ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45a.

‘Aceb kanda uçar miskîn ki dîni
Koyup sen gösterürsin halka bînî

Burulmaz kulağın burnun ulaldı
Başun göge mi iriser olaldı

Ne ‘ilmün var ne fazlun ne kemâlün
Hele hoş şeyhsin sarkıt sakalun

Ulu şeyh oldı bilmezken mürîdi
Nedür dahı begenmez Bâyezid’i

İden Nemrûd’ı kâfir kibriydi
Halîl’e nârın anun sabrıydı”⁵¹¹

Aldanmak demek olan gurur ise, tasavvuf dilinde nefsin arzularına ve beden isteklerine uygun düşen şeyle tatmin olması, ötesini ve ilerisini düşünmemesidir.⁵¹²

Gurur, helak olmanın başta gelen sebeplerindendir. Çoğu insanlar gurur içindedirler. Gururlu kişiler her kesimden olabilir: Âlimler, âbidler, mutasavvıflar (daha doğrusu mustasvıflar), ticaret erbabı, zenginler, politikacılar, yöneticiler vs. gibi. Dış şekillere bağlı kalan ve işi sırf buna bağlanmakla bitmiş gören mutasavvıflar, gurur içindedirler. Bunlardan bir kısmı marifete dair sözler ezberleyip onları tekrarlayıp, sahibi olmadıkları halde, kendilerini marifete ulaştırmış gibi gösterirler. Yine onlardan bir kısmı yakine erdik, hedef gerçekleşmiştir zannıyla, artık İbâdete gerek yok derler ki, bunlar da, aldaniş (gurur) içindedirler. Haram-helal ayırt etmeyen sâlikler de aynı durumdadırlar. Onlardan bir kısmına marifet rüzgârı eser, bunun üzerine iş bitti zannederler, o noktaya saplanıp kalırlar. Tasavvuf yolunda, gurura sevkeden bu hususları bilen sâlikler, ona göre davranırlar, Allah da onların makamını yüceltir. Bu durumda olanlar, üzerlerine gelen feyizlere,

⁵¹¹ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s, 273-274.

⁵¹² Uludağ, age, s. 194-195.

Kerâmetlere, keşiflere, marifetlere iltifat edip, onlara dayanarak rahata kavuşmayı bile denemezler. Kulluğa devâm ederler, yine devâm ederler, yine devâm ederler. Böylece Allah'a yaklaştıkça yaklaşırlar. Gerçek tasavvuf erbabının hâli, bu "kulluk" tan başka birşey değildir. Yolda giderken, makamları vuslat sanıp orada takılıp kalmak gururdur, aldanıştır.⁵¹³

Yusuf b. Hâmid, gururdan her mertebede muhakkak sakınılması gerektiğini ifade eder. “Her kimseye gerek ki, gurur ile şeytana ve işve-i nefse mağrur olmaya ve kendü ameline ve aklına itimad itmeye... vakti ki, bir ulunun hizmetine irişe. Bilmeye ki kamildir.”⁵¹⁴ “Gerek sâlik mertebesinde gösterebilen kendüye gerek a’bidlik, gerek zahidlik, gerek ‘ariflik. Her ne mertebede gösterüb o mertebede yem dirise çün inâyet-i cezebetün min cezebeti’l-Hakki ana delil-i rah olmadı.

Beyt:

Ki Hak yolında bir kıl olsa seddür
Giriftâr itmeyen Hakk’dan mededdür”⁵¹⁵

Muhabbet-nâme’den bir başka beyti şöyledir:

“Bu dünya izzetiyle büyütmeye
Gurûrî gaflet ile çok uyıtma

Ki ifrât ile virdükde yalını
Gözi bil örtilür görmez yolını

Öninde gördü çün oldu ‘alef bol
Halife ol gerek sen nâ-halef ol

Müslümanlık müyesser kıla Allah
Komaya kimseyi bu resme gümrâh

Hele gel sen Müslüman ol Müslüman
Kamu yanlış işüne ol peşimân”⁵¹⁶

⁵¹³ Cebecioğlu, age, s. 94.

⁵¹⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 49b.

⁵¹⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 47a.

⁵¹⁶ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 274-276.

Sonuç olarak denilebilir ki, mürîdi ucüb ve gururdan kurtaracak olan pişmanlık ve tevbedir. Tasavvuf yolunda, gurura sevkeden bu hususları bilen sâlikler, ona göre davranırlar, Allah da onların makamını yüceltir. Bu durumda olanlar, üzerlerine gelen feyizlere, Kerâmetlere, keşiflere, marifetlere iltifat edip, onlara dayanarak rahata kavuşmayı bile denemezler. Kulluğa devâm ederler, yine devâm ederler, yine devâm ederler. Böylece Allah'a yaklaştıkça yaklaşırlar. Gerçek tasavvuf erbabının hâli, bu "kulluk" tan başka birşey değildir.⁵¹⁷ Hak yolunda küçük bir kıl da olsa engeldir. Ancak Allah'ın yardımı olursa o başka.

4. Tasavvufî Meselelerle İlgili Kavramlar

4.1. Bid'alar

Bid'at, kelime olarak sonradan meydana çıkan,⁵¹⁸ daha evvel mevcut olmayan yeni şey demektir. Şeriat lisanında Hz. Peygamber zamanında bulunmayan muhdesata ıtlak olunur. Bu itibarla bid'at sünetin tam zıddı demektir. Meselâ giyim ve kıyafetlerde, cemiyet (toplum) hayatındaki ilişkilerde, terbiye ve ahlâk kurallarında, İbâdet hayatında yani dinin hükmettiği her sahada, dine uygun olmayan şekiller, tarzlar, kurallar, âdet ve alışkanlıklardır ki, insanı sapıklığa götürür.⁵¹⁹

Yusuf b. Hâmid, bütün kemalatın dine ve sünnet-i seniyyeye tavizsiz olarak sarılmaktan geçtiğini de açıkça ifade eder: “Evliyâyâ her ne kemâlât hasıl olursa⁵²⁰ Resûl'ün şer'ine ittiba idub, sünnetine mutabakat itmek ile olur. Bes bize cadde-i şer'den çıkub ve kendü şeyhumuz tarikın koyub değme halin bilmez yolın bilmez mertebesin ve mikdarın bilmez hodbin-ü hodnüma leffafa mültefit olmak neden? Hâşâ ne mümkün.”⁵²¹

Yusuf b. Hâmid, ehl-i bid'aya hiç bir yönüyle geçit vermemektedir, bu maksatla şöyle der: “Pes her taife zeyğ ile bir vartaya mübtela olub bid'at ü dalalete düşmüşdür.”⁵²² Ehl-i bid'atın hem fasid akidesi, batını mülevves olmuşdur, keşfi de murdar, Kerâmeti dahi, himmet-ü makalatı dahi murdar.”⁵²³

⁵¹⁷ Cebecioğlu, age, s. 94.

⁵¹⁸ Devellioğlu, age, s. 126.

⁵¹⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay. 2. Baskı, İstanbul, 1971, c. I, s. 231.

⁵²⁰ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 48b.

⁵²¹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 49a.

⁵²² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 28b-29a.

⁵²³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 45b.

Muhabbet-nâme'de ehl-i bid'atten uzak kalma hususunda Allah'a yakarış vardır:

“Bizi sen ehl-i bid’atdan irag it
Gönle şer’ envârın çerâğ it”⁵²⁴

Yusuf b. Hâmid, ayrıca Kur'an ve Sünnet dairesinde olmaktan dolayı Allah'a karşı minnet hislerini de açıkça ifade eder ve şöyle der: " El-minnetüllahi meşrebümüz pak, yolumuz vazih, senedümüz kavi, isnadumuz sahih, pişuvamız Nebiyyullah sallallahu aleyhi ve sellem."⁵²⁵

Netice itibariyle müellifimiz bid'at türünden⁵²⁶ her türlü taşkınlığa olması gerektiği gibi karşı çıkmış, hayatı boyunca Kur'an ve Sünnet çizgisinde bulunmaktan geri durmamıştır. Haddini bilmeyen ve çok konuşan bazı kimselerin dinden olmayan sözlerine itibar etmemek onun temel prensibi olmuştur.

4.2. Cezbe

Celbetme, çekme demek olan cezbe, tasavvufta ilâhî inâyetin gereği olarak Cenab-ı Hakk'ın kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine yaklaştırması demektir. Cezbeye tutulan velilere meczûb denir. Geçici olduğu gibi sürekli de olabilir. Cezbe halinde sâlik sorumlu ve yükümlü sayılmaz.⁵²⁷

Kendine çekmek anlamına da gelir. Allah'ın kulunu kendi hazretine çekmesi. Cezbu'l-Ervâh: Rûhların çekilişi demektir. Münacat, muhataba, sırların müşâhedesi ve kalplerin yücelmesi vs. gibi inâyet ve tevfiikten ibarettir. Meşhur mutasavvıf Harraz (ö. 277/890) bu konuda şöyle der: "Allah, velî kullarının ruhlarını kendine çeker, kurbünü ve zikrini tattırır, bedenlerine herşeyden lezzet almayı hızlandırır. Velilerin bedenlerinin yaşantısı hayvanlarınkı gibi, ruhlarının yaşantısı da Rabbanîlerinki gibidir. Sufiler cezbeyle dair şu tanımını da getirirler: Kulun beşeri özelliklerden çekilip İlâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellilerini müşâhede etmesi. Cezbe ile ilgili şu açıklamalar da ilgi çekicidir: 1-Cezbe, Riyâzet ve İbâdete devâmla hislerin yok olmasıdır. 2- Cezbe, Hakka vusuldür. 3- Cezbede şart, kabiliyete

⁵²⁴ Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, age, s. 134.

⁵²⁵ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 48b.

⁵²⁶ Bid'at üç nevîdir: İtikadî, Kavfî, Amelî. Bk, Pakalın, age, c. I, s, 232.

⁵²⁷ Uludağ, age, s. 117.

bağlıdır. Bu kabiliyet sonradan kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilmiş (vehbî) dir. İki türlü cezbe vardır: 1- Gizli (Hâfi) cezbe: Kulun Hakk'ı sevmesi 2- Açık (celî) cezbe: Hakk'ın kulu sevmesi.

Meczub ile Mecnûn arasında fark vardır. Cezbe, cinnet değildir. Ayaşlı Şakir Efendi bu ikisi arasındaki farkı sadeleştirilmiş şekliyle şöyle anlatır: "Hali değişen bir adamın idraki (anlayışı), ya her zamanki normal beşer idrakinden aşağı inerek mânâsız ve bağlantı kuramaz bir duruma düşer, ya da normal beşer anlayışından, hakikatleri keşfe doğru yükselir. Halkın nazarında her ikisi cünûn (delilik) gibi görülse de, bunların ilki cünûn (delilik), ikincisi ise cezbedir. Cezbe noktasında sâlikler iki durumdadır: a) Meczûb-ı Sâlik: Derviş önce cezbe tutulur meczub olur, ardından da bir mürşide kavuşur, cezbeyle bağlandığı yolu, yolun hükümlerini, şartlarını öğrenir. b) Sâlik-i meczub: Çoğunlukla dervişler, önce bir şeyhe bağlanırlar, yetişir, muhabbetullahı ulaşıp sonunda meczub olurlar, yani cezbe mazhar olurlar. Meczub-ı gayr-i sâlik, kendisi Allah'a ulaştığı halde, başkalarını ulaştıramaz yani irşâd ehli değildir.⁵²⁸

Yusuf b. Hâmid'e göre sâlik hangi hal ve mertebede olursa olsun, yüz yıllık makbûl İbâdeti de olsa, Allah'ın inâyeti rehber olmasa ise hepsi boşa gider:

“Gerek sâliklik mertebesinde göstere kendüyi, gerek abudluk, gerek zahitlik, gerek ariflik, her ne mertebede gösterüb ol mertebedeyim dirise, çün inayat-ı cezebatun min cezebatı'l-Hak ana delil-i rah olmadı, zulmeti ola fûruğ-ı mah.

Ger ola makbûl yüz yulluk bu yolda tâ'atun

Çün 'inâyet rehberi olmadı ırmadı oldu külli bâd"⁵²⁹

Netice olarak, Allah'a yakınlık kazanmanın yolu farzlardan sonra nafîle İbâdetlerle⁵³⁰ olmaktadır. Bununla beraber ilâhî inâyetin gereği olarak, sâlikin kendinden geçtiği bir hal olan cezbede kulun bir gayret, çalışma, çaba ve iştiraki yoktur. Cezbe bir inâyet eseri olarak vücuda gelmektedir. Normal insan idrakinin altına düşen cezbe, yani cünûn halini öncekinden ayırmak gerekir.

⁵²⁸ Bk. Cebecioğlu, age, s. 48.

⁵²⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 47a.

⁵³⁰ Bk. Yusuf b. Hâmid, age, vr. 47a.

4.3. İman ve Mü'min

İman, Arapça if'al babında, inanmak anlamında bir masdardır. Kalp ile tasdik, dil ile ikrara İmân⁵³¹ denir. Yeis (ümitsizlik halinde, yani ölürlen) halinde inanmak merdûd, taklîdî imân ise makbûldür. Tasavvufî açıdan İmân, bir kaç çeşit olarak değerlendirilir. 1. İlmî istidlal (ilmî deliller getirerek) ile meydana gelen imân ki buna "imân-ı istidlâlî" denir. 2. İnanan kişide yakîn (güçlü inanç) bulunursa buna "imân-ı yakînî" denir. 3. Kalb zevkiyle şuhuda erilirse bu imana, "imân-ı şuhûdî" adı verilir. 4. Sonuncusu Hakk ile mütehakkık olursa (Hakk vasıtasıyla Hakk'a ulaşır, onu gerçekleştirirse), buna "imân-ı huzûrî" denir. Son üç imân çeşidi sülûk ile elde edilir. İlki satır (kitap okuyarak), diğer üç inanç bizzat yaşanarak kalben (yani sadırdan) öğrenilir. Son üç imânın oluşumu amele bağlıdır. Zirâ sırf inandım lafını etmek yetmez: "*İnsanlar, sadece inandık deyip de imtihandan geçirilmeden kurtulacaklarını mı sanıyorlar. Muhakkak ki sizden öncekileri, hangilerinin inancında doğru, hangilerinin yalancı olduklarını kesin olarak öğrenmek üzere imtihandan geçirdik.*" (Ankebut 29/2-3). Sûfiler, velîlerin imânını, "vuslata ermek", "ulûhiyyeti seyretmek", "sadece bir olanı görmek" şeklinde değerlendirirlerken, imânın çok yüksek ileri derecelerini aşk ve hakikat olarak görürler. Tasavvufî açıdan imân; kısaca dil ile söyleme, İslâm'ı yaşama, kalble marifete ulaşmanın bir terkibi olarak da değerlendirilebilir. Allah'ın isimlerinden biri de el-Mü'min'dir. İnanmak, inanç demek olan imân kelimesi, tasavvufta marifetullah, yakîn, Hakk'a dair olan bilgi demektir. İslâm zahir, imân batın, ihsan hakikattir. Kulun Hakk'ın hidayetiyle harekete geçmesidir.⁵³²

Yusuf b Hâmid, mü'minin en önemli duasının hayatta olduğu sürece ve son nefeste imân ile rûhunu teslim etmek olduğunu söyler. *Hakîki-name'de* "Münacaat" başlığı altında bir kısım beyitler şöyledir:

⁵³¹ İsmail Hakkı Bursevî bu hususta şöyle izahatta bulunur: İman, kalb ile tasdik etmektir. Tasdik olunan (Cenâb-ı Allah) tasdik eden (kulunu) güven ve emniyete kavuşturur. Yani onu yalandan emin kılar. Fiili ile onun nefsinin azabdan korur. Allahü Teâlâ Hazretleri "mü'min"dir. Çünkü Allah, fazl ü keremiyle kullarını kendi azabından emin kılar. Burada olduğu gibi; "gayba iman eder" diye (v) harfi ile istimali (kullanılması) ise, itiraf manasını tazammun ettiği içindir. Bazen de iman, vesikalara itlak olunur. Çünkü vesikalar, (antlaşmalar) emniyet ve tam bir güvence sahibi olurlar. "El-Kevâşif'de (şöyle) dedi: Şeriatta iman, kalb ile itikâd, dil ile ikrar ve azalar ile amel etmektir. İslâm, hudû' yani boyun eğmek ve teslim olmaktır. Her iman İslâm'dır. Ama, her İslâm, iman değildir. İslâm ile beraber kalben tasdik olmadığı zaman, adam zahiren (görünüşte) Müslüman olur; içten tasdik etmemiş olur. Zahirî teslimiyet olmadan da, içten tasdik etmiş olmaz. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, c. I, s. 133-136.

⁵³² Cebecioğlu, age, s. 133.

“Gönlümüz yüzini külli sana dönder yâ Rab
Bizi son demde sen îmânıla gönder yâ Rab

Bekle îmânumuzı gârat-ı şeytândan kıl
Tâ’atünde gönüli cânı mukarrer yâ Rab

Câna tevfikı refik eyle kebâyirden ü hem
Bu sagâyirden idüp cismi mutahhar yâ Rab

Ref’ kıl nûr-ı huzûrıla bu ten zulmetini
Komagıl kalbümüzi şöyle mükedder yâ Rab

Yine tevhîdile cânda yu yakîn şem’in uyar
Nûr-ı ‘irfânınla kıl kalbi münevver yâ Rab”⁵³³

Yusuf b. Hâmid, tasavvufî bakımdan ele aldığı imân konusu ile birlikte mü’min konusuna da diğer bahislere göre daha fazla yer verir ve Cemaleddin-i Urmevî’den de nakilde bulunur: “İman umur-ı batındandır. İmanı kabul edici gönüldür, tevhidün aslıdır fer’ anun İslâm’ıdır. Her mü’min ki, sahib-dil ola. Anun kutı kalbi değüldür, illa tevhid-i pak ki, kelime-i lailahe illallahdur ve fer’ anun İslâm’ıdır.”⁵³⁴ Netice olarak kelime-i tevhid, İslâmın esasıdır.

Yusuf b. Hâmid, mü’mini bal arısına benzetir. Bal arısının bir yıllık yaşayışını özetlerken, Nahl 16/68 âyetini (*Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.*) tekvînî ayetleri de okuyarak bal gibi bir tasavvufî tefsir yapar. Mü’minin bal arısına benzeyen yönlerini on maddede sıralar:

Amâ vech-i şebah-i mü’minün on nev’dür:

1. Nev’-i evvel ol ki, nahle hazret-i hil’at-i vahy ve " *Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti*" in’am buyurmuşdur. Mü’mine dahi devlet-tevkî’ ve *وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ*

⁵³³ Yusuf b. Hâmid, *Hakikî-nâme*, Somuncuoğlu nüs, c. I, vr. 48a; Bk. Yusuf b. Hâmid, *Hakikî-nâme*, age, s. 138-140.

⁵³⁴ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 52b.

"onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir." (Mücadele 58/22) kerâmet buyurmuşdur.⁵³⁵

Yani ariya vahiy elbisesi in'am edilmiş, mü'mine de Allah'ın emirlerine nişan işareti yapan memurlar olma vasfı verilmiştir. İnsanın bu husussiyeti ona üflenen rûh ile teyid edilmiştir.

2. Nev'i duvüm ol ki, nahl bî imam ve sultan hiç yirde ikamet itmez, mü'min dahi peygamberün aleyhi efdalüssalati⁵³⁶ mütabaati ve sahabe ve icma-ı ümmetile karar ider ve muhalefeti cayiz görmez.⁵³⁷

Demek ki arı nasıl ana ariya tabi olur, müminin de peygambere tabi olması gerekmektedir.

3. Nev'-i sivum ol ki çün sultanile karar tutar *vechün mine'l-vucûhi* (asla) hilaf-ı fermanı gitmez huzurda ve gaybda anun işaretile gider. Hemçünün mürîde gerek ki, huzurda gaybda şeyh işartiyle gide anun işaratinsüz dürişmek itmeye.⁵³⁸

Mürîdin de emrin dışına çıkmaması, huzurda ve gaybda mürşidin işaretini gözetmesi onun işareti olmadan bir hehangi bir çabaya girişmemesi gerekir.

4. Nev'-i ceharum oldur ki nahl, her letafeti nebatatda var hâsıl ider dahi sultan önüne iledür. Şöyle ki, anun buyruğu ola kurb-u işaretdür ki mürîd dahi telkini sahib-dilile zahirde batında amel ide dahi her latifeti ki, kelime-i tevhidden hâsıl ola ki vakıada dur gerekdür ki, pîrden gayri kimseye dimeye. Tâ işaret-i şeyhile anda ki, buyura koya ve getüre.⁵³⁹

Arı, bitkilerdeki faydalı olan her şeyi toplayıp sultanın önüne getirir. Mürîd de gönül sahibinin telkiniyle amel etmeli. Kelime-i tevhidden hasıl olabilecek güzellikleri kimseye söylemeden şeyhine getirmelidir.

5. Nev'i pencüm oldur ki, nahl evvel kendü evinün için doldurur ma'mûr eyler andan sonra taşradan halka faide olur hemçünün mürîd gerek ki kendü batının ma'mûr-pür ide andan fayide dinî kardaşlara sirayet ide.⁵⁴⁰

Arı önce nasıl kendi evinin içini doldurur, inşa eder. Sonra dışardakilere faydalı olur. Mürîd de önce kendi batınını tam imar etmeli, daha sonra diğer dîn kardeşlerine faydalı olmalı. Zira nefsinin ıslah etmeyen başkasını ıslah edemez.

⁵³⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 52b.

⁵³⁶ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 52b.

⁵³⁷ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53a.

⁵³⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53a.

⁵³⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53a.

⁵⁴⁰ Krş. Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53a.

6. Nev'-i şeşüm oldur ki⁵⁴¹ nahle kaide oldur ki hiç cünbendeye mecal yokdur ki anun yirine vara karıncadan sinekten dahi gayrdan ve eger girse derhal taşra atarlar, anunla üns dutmazlar. Hemçünin mürîd dahi gerekdür ki, her endişe ki hilaf-ı rızâ-yı Hak ola, gönlüne yol vermeye, eger nageh ki vaki'ola def'ine meşgul ola ve muhaliflerün sohbetinden ictinab ide.⁵⁴²

Arılar, yabancıları kovana kesinlikle sokmaz, eğer ansızın girerlerze derhal dışarıya atarlar. Mürîd de gönlüne rızâ-yı Hak dışında herhangi bir şeyin girmesine izin vermemeli. Girerse, onu gönlünden çıkarmakla meşgul olmalı. Muhaliflerin sohbetinden sakınmalı.

7. Nev'-i heftum oldur ki, nahl firasetile her mevsim bilür evkatın anun üzerine müvessem ve muvakkat ider. Şöyle ki, baharda su iledür tohmiçün ve çun güller peyda ola evlerden imaret idüb enva-ı güllerile doldururlar. Çün oğul virmek vakti olur gülleri yir ondan sonra ol hâli olmuş evleri pür-asel ider. *“Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır* (Nahl 16/69). Hemçünin gerekdür ki mürîd evkatın müstağrak duta tazyî-i rûz-ı kâr itmeye ki, çün vaktin bekleye batını âreste ola.⁵⁴³

Arılar mevsimleri bilirler. Ona göre baharda oğul verirler. Sonra da zahresi boşalmış evlere bolca bal yaparlar. Mürîd de vaktini beklemeli ki, batını temiz olsun.

8. Nev'-i heşum oldur ki nahl dörd ay ki üç erbe'în⁵⁴⁴ olur halvetde sultan huzurunda oturmuş olurlar ve anun müşâhededinden ğayri nesneye meşğul olmazlar. Mürîd dahi gerekdür ki halvetde huzur-ı batınile lezzet-i müşâhededen özgeye meşğul olmaya.⁵⁴⁵ Arı dört ay boyunca kışın halvette, sultan (ana arı) huzurunda oturur, onun müşâhededinden başka bir şeyle meşğul olmaz. Mürîd de huzur-ı batına ve lezzet-i müşâhededen başka bir şeyle meşğul olmamalıdır.

9. Nev'-i nuhum oldur ki nahl her kûtı ki götürür cem' eder kat'a anun hesabına meşğul olmaz dahi ani ki kendü cem' itmişdür kendünün bilmez ve bi icâzet-i sultan tasarruf itmez. Mürîd dahi gerek ki işe meşğul ola amma hisaba saymaya taate meşğul ola nazara getürmeye amele meşğul ola tasarruf itmeye.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Krş. Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53a.

⁵⁴² Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53b.

⁵⁴³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 53b.

⁵⁴⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53b.

⁵⁴⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 53b.

⁵⁴⁶ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 54a.

Yani arı bütün gücüyle çalışır, bütün hâsılatını kovanda toplar, kendi hesabına bilmez. Sultanın izni olmadan bir tasarrufta bulunmaz. Mürîd de gereken işleri, İbâdeti yapmalı ama bunları kendi hesabına saymayıp, nazar-ı dikkate vermeden vazifesiyle meşgul olmalı.

10. Nev'-i dehum oldur ki her tevalüd tenasülde niçe sultanzade sultanlığa müstehik ki ya'sûbe-yî nahle layık ola ortadan zahir olur emma ittifakile kankısı ki müstahik ve müste'id olursa sultanlığa ani kabul iderler anunla bey'at iderler bâkîsin taşra atarlar işde kumazlar eger ortadan biri kendüye istiklal da'vasına meşğul olursa temamet anun katline rızâ virürler depelerler dahi taşra atarlar. Hemçünün mürîd gerekdür ki merci mürşid birîle ve her avazile mütereddid ve mütehayyir olmaya ve kendü meşrebin bile bu menzilde kendüyi bile virmeyedir ve buyurur *el mü'minu ke'n-nahli* vechinde bu on makam-ı zahirîdür on makam dahi batınî var وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ (Nahl, 16/68) " *Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti.*" sırrında vardır ki anı bu dilile takrir itmek olmazdır.⁵⁴⁷

Kovanda sultanlığa layık çok yavru bulunur. Fakat bunlardan sultanlığa layık olan birini seçer, kalanları kovandan dışarıya atarlar. Ortadan biri hakimiyet dava etse onu öldürüp dışarıya atarlar. Mürîd de kendi meşrebini, menzilini, haddini bilmeli, bir tek mürşide tabi olup yoluna devâm etmelidir.

Netice olarak Yusuf b. Hâmid, bu on zahiri makamı saydıktan sonra, yine Nahl 16/68. âyetinin وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ " *Rabbin, bal arısına şöyle ilham etti*" sırrında var olan on batını makamdan da sözeder, fakat O'na göre bu sırlar dil ile ifade edilemez. Yani "tatmayan bilmez" demek olmalı.

Yusuf b. Hâmid, bu benzetmelerden başka bir de yabani bir arı olan sarı arıdan söz eder. Sarı arı ise o da bal arısı gibi toplu yaşar. Bey arıları da vardır. Fakat bey arı her saat bir arının hevesine göre hareket eder. Bal arısı gibi evleri vardır, fakat kimseye onlardan ne aydınlanmak için mum, ne şifa ve tatlılık için bal olmaz.

Şöyle der: "Bunun zıddı bir saru aru dahi olurlar. Onlar dahi bir yeri cem'olurlar sultanları olur emma ne kadar sultanları olursa her birîle müttetik olup her saat anlardan birinün hevâsîle iş iderler. Nahl gibi bir tarafda her biri tarika ev düzer emma anların evinden ne kimse şem' hâsıl idebilür ki rûşına vire ne 'asel ki şifa vü halâvet vire. Mürîd ki meşrebin bilmeye her gördüğüne taklîdile mütâbe'at

⁵⁴⁷ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 54a-54b

kıla. Hemçünan anun işinden ve kalbi evinden ne yakîn şem' olur ki rûşina vire ne halâvet-i dîn ki maraz-ı kalbe ve 'illet-i nefse şifa vire.⁵⁴⁸

Beyt:

Taravetîst derîn nüktehâ-yı şîrînest
Ki der halâvet-i zevkeş şifâ-yı ervâhest

Ser-demem zevk keşed mey zi-sağâr-ı dilhâ
Harîf-i rûh ki ez-câm-ı safeş îr râhest.⁵⁴⁹

"Bu şirin ve güzel nüktelerde tazelik vardır
Rûhların şifası da bu zevklerin tatlılığındadır

Gönüller kadehinden her zaman zevk alır
Rûh sahibi de bu tertemiz içki bardağından aynı zevki alır."⁵⁵⁰

Netice olarak mürîd, balarısı gibi olmalıdır. Mürîdin meşrebini bilmemesi, her gördüğünü taklit ederek uyması durumunda onun işinden nefsi ve kalbi hastalıklarına şifa olmadığı gibi, halâvet-i diniye oluşturacak yakîn mumu da meydana gelmez, denilebilir.

4.4. Nübüvvet

Nübüvvet Arapça şan, şeref, yücelik anlamındadır. Peygamberlik, Hakk'ın zatı isim, sıfat ve hükümlerinin bilinmesi için, İlâhî hakikatleri haber vermektir. İki çeşit nübüvvet vardır: 1-Tarif nübüvveti: Zat, sıfat ve isimlerin, Peygamberler tarafından tanıtılması. Bu bakımdan Peygamberin nübüvvetine, "ta'rif nübüvveti" denir. 2-Teşri nübüvveti: Birincidekilerle birlikte, ahkâm ve edebî, hikmet öğretmek, siyaset uygulayarak, ahlâk ile tebliğ edilmesidir.⁵⁵¹

Yusuf b. Hâmid, Kur'an ve Sünnet çizgisinde olması hasebiyle Allah'a ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in nübüvvetine bağlılığını açıkça ifade eder: "Allah'a teveccüh

⁵⁴⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 54b-55a.

⁵⁴⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr.55a.

⁵⁵⁰ Bk. Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, Çavuşoğlu, s. 144.

⁵⁵¹ Bk. Uludağ, age, s. 377, Cebecioğlu, age, s. 207

hasıl olmaz illa Resûle ittiba ile ve âna teslimile⁵⁵² ve Resûlün nübüvvetine rabt-ı kalbile ki, Hazreti Resûl vasıttadır. Beynehu ve beynallahi enbiyadan gayri degüldür. Ekser çi küllisi enbiyaullahdur. Hak üzeredür. Ve lîkin kula Allah'dan feyz hasıl olmaz illa Muhammed Rasulullah irtibat-ı kalbile. Pes teveccüh-i bedenile cihet-i vahide, teveccüh-i ruhile cihet-i vahide insana istidad, istifaza hasıl oldu vahdaniyetdendir. Pes bilmek gerek ki mürîdin şeyhinden istimdadı, Hz. Rasuldan istimdad olur. Zirâ şeyhinin istimdadı şeyhinden ya Resûle, Hz. Rasulden ta Hazrete muttasıl olmuştur. Şeyh Zeyneddin-i Hâfi (ö. 838/1435) Risalesinde dahi demiştür ki, Hak Tealal'nun feyzi munkati' olub mürîd terakkiden kalmak ekser degüldür illa bu cihetden, yani adem-i rabt-ı kalbdendür."⁵⁵³

Buna göre Allah'a teveccüh O'nun Resûlü'ne uymak ve teslimiyetle, Resûl'ün nübüvvetine kalben bağlanmakla olabilecektir. Bütün peygamberler hakır, fakat Allah'tan feyiz hasıl olması için Hz. Muhammed (s.a.v) ile kalbî irtibat gerekir. Şurası da bilinmelidir ki, mürîd şeyhinden yardım istediğinde şeyhinin istimdadı müteselsilen Hz. Resûl'e ve nihayet Hazet-i Allah'a ulaşır. Mürîdin bu feyzi ekseriyetle kesilmez, ancak bu, kalbî rabitanın kesimesiyle olur. Mürîd sürekli Hakk'a teveccühte bulunmalı. Halka teveccüh Hak'tan dönme sebebidir.

Özetle diyebiliriz ki, Kur'an Hz. Muhamed (sav)'in en büyük bir mucizesi olduğu gibi, Hz. Muhammed(sav) de Kur'an'ın en büyük bir mucizesidir. Bu itibarla İslâmiyet bir çekirdekten yetişen büyük bir ağaç gibi düşünülürse, bütün meyvelerin, çiçeklerin nübüvvet çekirdeğinden yetiştiği söylenebilir. Ehl-i Sünnet dairesi içinde kalabilmek, bu meyvelere müteselsilen kanaat etmekle olabilecektir.

4.5. Râbıta

Rabıta Arapça, bağlayan, rapteden demektir. Tasavvufî olarak, mürîdin zihnî planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle "beraberlik" halinde olmasını ifade eder. Aynı zamanda bağ, ilişki demek olan rabıta tasavvufta, mürîdin, ruhaniyetinden feyz alacağına inanarak kâmil şeyhinin suretini zihninde tasavvur etmesidir. Rabıta-i kalbiye mürîdin kalben şeyhi ile berber olması ve kaynaşmasıdır.⁵⁵⁴

⁵⁵² Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 55a.

⁵⁵³ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 55b.

⁵⁵⁴ Bk, Uludağ, age, s.387.

Ruhî terbiye için, bu mânâ beraberliğine ihtiyaç olduğu kaydedilir. Nakşibendilikte rabita önem arz etmekle birlikte, asıl değildir. Diğer tasavvuf okullarında da, ismen olmasa bile, mânâ olarak rabita vardır. Râbita'ya, sevgi anlamı da yüklenmiştir. Meselâ, sevgi rabitası için şu tarif verilir: "Mürşidin şeyhini severek, yâd etmesi ve suretini zihninde canlandırmasıdır". Kalbî rabita diye verilen bir tarif de şöyledir: "Mürîdin, kalben şeyhi ile beraber olmasıdır". Bu mânâ birliğinin, mürîdi şeyhinde fânî olmaya yani, onun hâli ile hâllenmeye götürdüğü söylenir. Rabita için sufiler "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ" *"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun."* (Tevbe 9/119) âyetini baz olarak alırlar. Kişinin sevdiğiyle beraber olduğunu bildiren hadis-i şerifler, rabitadaki muhabbet keyfiyetini açıklayıcı olarak düşünülmektedir. Bir insanın öğretmenine, annesine, babasına, kardeşine, eşine, dinine, Kur'ân-ı Kerim'e ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a duyduğu sevgi, bir rabitadır. Bu, insanın etrafını kuşatan âfâk (obje) ile derunî temasını ve yakınlaşmasını sağlayan önemli bir araçtır. Bu sevgi olmasa, varlığın devâmı mümkün olmazdı. Rabita, tasavvufî planda, hiç bir mutasavvıf tarafından, insanın insanı tanrı edinmesi şeklinde açıklanmamış, ancak mürîdin şeyhine olan aşırı sevgisi, tasavvuf psikolojisi tatmamış kişiler tarafından, farklı biçimde yorumlanmıştır. Mürîdin şeyhine olan rabitası, (özellikle Nakşî sülukunda) murakabe'ye kadardır. Ondan sonra, mürîdin sadece Allah'a rabita yapması gerekir, o durumuyla yine şeyhine rabıtaya devâm eden kişi, manevî açıdan gerilemeye duçar olur. Zirâ şeyhe rabita yapma, nihai rabita olan Allah'a rabitanın bir ön hazırlayıcısı hüviyetindedir. İlki, yüzme eğitimini alan; ikincisi de, eğitimini tamamlamış, denizde bilfiil yüzen kişinin durumu ile mukayese edilir. Bu örnekte görüldüğü üzere, ikinci durum, birinciden daha ileridir, daha olgundur.⁵⁵⁵

Mürîdin ilk hedefi şeyhinde fânî olmaktır. Zirâ şeyhte fânî olmak Allah'ta fânî olmanın mukaddimesidir. Salık rabita vasıtasıyla önce şeyhi ile sonra Allah ile manevî ve batını bir ilişki kurar.⁵⁵⁶

Yusuf b. Hâmid mürîdin şeyhle manevî birlikteliği, gönüllerin bir olması ve kaynaşması demek olan rabita-i kalbin devâmlı olması gerektiğinden söz eder. Rabita-i kalbi de yalnız kendi şeyhine sevgi ve teslimiyetle bağlanarak, ondan itikadi

⁵⁵⁵ Cebecioğlu, age, s. 214.

⁵⁵⁶ Uludağ, age, s.387. Tasavvufçular, "sâdiklarla birlikte olun" (Tevbe, 119) gibi ayetler ve "kişi sevdiğiyle beraberdir" gibi hadislere (Bk. el-Behcetü's-seniye, 42, Hani, el-Hadîkatu'l-verdiye, 295, Risale-i Bahaiye, 39) dayanarak rabitanın câiz olduğunu söylerler. Melâmilikte de rabita gönül beklemek manasında istimal edilir. Bk.Uludağ, age, s.387-388.

kuvvet alma şeklinde açıklar. Eğer dünya mürşitlerle dolu olsa, mürîdin de kendi mürşidinden başkasıyla alakası olsa, onun batını Hazret-i Vahdaniyete açılmaz. Bu mevzuda Şeyh Zeyneddin Hafî'den nakilde de bulunur:

“Şeyh Zeyne'd-dîn-i Hâfî (838/1435) rahmetullahi aleyhi, şerayit-i mürîdden biri devâm-ı rabt-ı kalbdür, şeyhile itikad-u istimdadile teslim ve muhabbet ve tahkim-i vasf üzere dahi itikadında eyle gerekdür ki, bu ol mazhardur ki, ifazaya benim üzerüme buni mu'ayyen ve mahsus kılubdur Hak Teâlâ. Feyz hâsıl olmaz bene illa bunun vasıtasıyla, gayrun degül.”⁵⁵⁷

Mürîdin şeyhten istimdadı, Hz. Rasul'den istimdadı demek olur. Zirâ şeyhin istimdadı, şeyhinden Resûl'e, O'ndan da Allah'a muttasıl olmuştur. Zirâ“...dünya meşâyihden doluyise dahi kaçan mürîdün batınında şeyhinden gayrine taallukı olsa anun batını feth olmaz Hazret-i Vahdaniyyetidir. Zirâ insanun iki ciheti var: Bir ciheti ulvi, bir ciheti süfli. Hak Teâlâ cihetlerden münezzehdür. Niteki nemaz makbûl olmaz illa kible teveccühile. Allah'a teveccüh hâsıl olmaz illa Resûle ittiba' ile ve ana teslimile ve Resûlün nübüvvetine rabt-ı kalbile ki, Hazreti Rasul vasıtaadır.”⁵⁵⁸

Nübüvvet kavramında da bahsettiğimiz üzere mürîd şeyhinden yardım istediğinde şeyhin istimdadı mütesesilen Hz. Resûl'e ve nihayet Hazret-i Allah'a ulaşır. Mürîdin bu feyzi ekseriyetle kesilmez, ancak bu, kalbî rabitanın kesimesiyle olur. Mürîd sürekli Hakk'a teveccühte bulunmalı. Halka teveccüh Hak'tan dönme sebebidir.

Burada müellifimiz insanda biri ulvi, diğeri süfli olmak üzere iki cihetten bahsetmektedir. İnsanın ulvi ciheti ruhu, süfli ciheti ise bedenidir. Cenab-ı Hak her ne kadar cihetten münezzehtir ise de, kul namazda beden bir tek kibleye yönelir. Teşbihte hata yok ise, benzer şekilde rûh da Rasulullah'a teslimiyet, ittiba ve O'nun nübüvvetine kalben bağlılık sayesinde bir tek Allah'a yönelir. Kula Allah'tan feyz hasıl olması ancak Hz. Muhammed(s.a.v)'e kalben irtibatla olur.

Yusuf b. Hâmid, rabıta-yı kalbiyenin mürîdin birtek mürşide bağlanmasıyla mümkün olabileceğini söylemiş oluyor. Böylece insanın ruhen ve bedenlen Allah'a teveccühü demek olan vahdaniyetten insana “istimdad ve istifaza” hâsıl olur.

“Şeyh Zeyneddin-i Hâfî, *Risale*'sinde dahi demişdür ki, Hak Teala'nun feyzi munkati' olub mürîd terakkiden kalmak ekser degüldür illa bu cihetden, yani adem-i

⁵⁵⁷ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 55a.

⁵⁵⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 55a-55b.

rabt-ı kalbdendir. Bes sâlik dayim teveccühde gerek. Kişi ki, halka ikbal ide Hak'dan i'tiraz itmiş olur.”⁵⁵⁹

Netice olarak sâlikin devâmlı Allah'a teveccühde olması gerekmektedir. Rabıta-i kalbiye sayesinde Cenab-ı Hakk'a vechini çevirmekle feyizlere mazhar olabilecektir. Bu teveccüh sayesinde kalb kirlerinden arınacaktır. Zirâ tasavvufun konusu kalb temizliğidir.⁵⁶⁰

4.6. Vahdet-i Vücut ve Zevk-i “ene'l-Hakk”

Vahdet-i Vücut bir bilme, Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak. Şuhudî tevhidde, yani vahdet-i şuhudda sâlikin her şeyi bir görmesi geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Bu hal geçtikten sonra Hak ile halkı ayrı ayrı görür, o hal içinde söylediklerinden tövbe eder. Vahdet-i vücutta birlik bilgidedir. Ancak vahdet-i vücut ehli bu bilgiye nazari olarak değil, yaşayarak ve manevî tecrübe ile ulaşır.⁵⁶¹

"Ene'l-hakk" sözü, "Ben Hakk'ım" anlamında bir ifade olup Hallâc-ı Mansur (ö. 309/922) tarafından söylenmiştir. Erzurumlu İ. Hakkı (ö. 1194/1780)'nin ifade ettiği gibi;

"Hallac ene'l-Hak söyledi
Hakdır sözü Hak söyledi

Nâdân mukayyed anladı
Amma ki muhakkak söyledi

Söyleyen Nasır (yani Allah) idi.
Mansûr andan tercüman olur"

⁵⁵⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 55b.

⁵⁶⁰ Uludağ, age, s. 274.

Bursevî Kalbin Pas Tutması konusunda şöyle der: Efendimiz (s.a.v.) Hazretleri şöyle buyurdular: "Muhakkak bu kalbler, demirin pas tuttuğu gibi pas tutar. (Yâ Resûlellah!) Cilâsı nedir? diye sordular. Efendimiz (s.a.v.): (Kalbin cilâsı:) Kur'ân-ı Kerim'i okumak, Allah'ı çok zikretmek ve ölümü çok anmaktır, buyurdu." Hataların anası (ana kaynağı kötü huy) üçtür. (Onlar da:) 1.Hırs, 2.Hased, 3.Kibir. Bunlardan altı kötü ahlâk daha doğdu ve böylece dokuz oldu. Onlar, karnı tıka basa yemek, çok uyumak, çok istirahat etmek (tembellik), mal sevgisi, makam sevgisi ve riyâset (başkanlık) sevgisidir. Mal ve riyâset (başkanlık) sevgisi: sahibini helak ve küfre çeken kötü huyların en büyüğüdür. Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, c. I, s. 202.

⁵⁶¹ Bk, Uludağ, age, s. 507.

şeklinde anlaşılmalıdır. O'nun, bu sözü Hakk'tan rivâyeten söylediği kaydedilmekle birlikte, fenâ halinde iken söylediği veya kendisinin bâtil olmadığını ifade etmek için serdettiği de nakledilir. Kasas 28/30 âyetinde geçen ve ağaç kökünden gelen يَا مُوسَى "Ey Mûsâ! Muhakkak, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım" sözünü anlamak, Hallac'dan gelen "ene'l-Hakk" sözünü anlamayı kolaylaştırabilir.⁵⁶²

Müellifimizde Hallac-ı Mansur izlerine de raslanır. İlkönce kalbin zikre devâm ederek masivâdan temizlenmesinden bahseder, fakat Necmü Dâye (ö. 654/1256)' den "hulûl"⁵⁶³ ve "ittihad"⁵⁶⁴ tehlikelerine de işaret eden nakilde bulunur:

Zirâ çünkü sâlikün kalbi devâm-ı zikr ü tasfiyeyle safa bulur. Kabil-i aks-i tecelliy-i rûh olur. Zevk-i "ene'l-Hak"⁵⁶⁵ ve Sübhani" ana yüz gösterür. Nazar-ı akl u fehm anı elbetde idrak idemez. Bunun gibi vartada eğer tasarrufat-ı velâyet-i şeyh destgir olmazsa afet-i hulûl ve ittihad ider. Ana zeval-i imândan havf vardır. Pes şeyh-i kâmil vakı'a-şinas gerek. Ta tasarruf-ı velâyetile anı ol pindardan taşra getüre der Necmü Dâye (r.h.).⁵⁶⁶ Sonuçta bu tehlikelerden sâliki kurtaracak olan yine bir mürşid-i kâmildir. Yusuf b. Hâmid *Hakîki-nâme'de Şerh-i Eltâf-ı İlâhi* başlıklı manzûmunda bu korkunç vartalara işaret eden ikazı da şöyledir:

"Kime mahcubiken fûrumande
Perdeler ref' olup açılır yol

⁵⁶² Bk, Uludağ, age, s. 507, Cebecioğlu, age, s.74.

⁵⁶³ Bir şeyin diğer bir şeye girmesi demektir. Tasavvufta Allah'ın bazı eşyaya veya kişilere girmesi inancı. Bu inançta olan mutasavvıflara Hulûl ehli adı verilir. Bk, Uludağ, age, s, 231.

⁵⁶⁴ Birlik demektir. Tasavvufta vahdet-i vücud, her şey kendi kendine var olan mutlak, bir ve gerçek varlığın temaşa edilmesi. Bizatihi yok ancak başkası sayesinde var olan şeyler bu temaşa esnasında birleşir ve tek olarak görülür. Burada farklı iki asli varlığa sahip olan şeyin birleşmesi söz konusu değildir. Bk, Uludağ, age, s. 265.

⁵⁶⁵ Vahdet-i şühûd mesleğinde bu cümlesiyle meşhur olan Hallac-ı Mansur'(ö. 309/922)un asıl adı Ebu'l-Muğis el-Hüseyindir. Türklerin islam dinini kabullerinde tesiri görülen dini ve içtimai bir hareketin başıdır. Genç yaşta Sehl Tüsterî (ö. 283/896) ile Amr Mekki'(Cidde kadısı) den ilk tasavvuf eğitimini aldı. Pek sıkı ve şiddetli bir Riyâzet ve itikaf hayat tarzından sonra vaaz ve irşâd seyahatlerine başlamıştır. Bağdat'ta Cüneyd-i Bağdâdî ile görüşmüştür. Nitekim Allah aşkı ile kendi hal ve derecesine uygun bir sarhoşluk içinde kendinden geçtiği bir sirâda söylemiş olduğu "ene'l-Hak" sözü üzerine zahir alimleri ilhad ve dalaletine hükmedip katline fetva verdiler. Bk, Louis Massignon, "Hallac", *IA*, c. V, s. 167-168; Evliyalar Vahdet-i şühûd: Bir görme, salikin her şeyi Allah olarak, Allah'ın tecellileri olarak görmesi, O'ndan başkasını görmemesi hali. Bu hal sekr, galebe ve gaybet gibi isimler verilen vecd ve istiğrak hâlinde kendini gösterir. Bu haldeyken salik, nefisinden fani olması sebebiyle kendini de görmediğinden Hallâc gibi "Ene'l-Hak" der. Bayezid Bistâmî gibi "Cübemin altındaki Allah'tan başka bir şey değildir." der. Yunus gibi "Ete kemiğe büründü, Yunus diye göründü." der. Fakat bu hal geçtikten sonra Hak ile halkı ayrı ayrı görür. Yaratılanı yaratandan ayırır. O hal içinde iken söylediklerinden de tevbe eder. Vahdet-i vücud ise bir bilmedir. Bu birlik bilgidedir. Allah'tan başka varlık olmadığını şuurun sahip olmaktır. Ancak Vahdet-i vücud ehli bu bilgiye yaşayarak ve manevî tecrübeyle ulaşır. Uludağ, age, s. 506-507 .

⁵⁶⁶ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 28b.

Kimi ehl-i kemâlem eydüriken
Yolını urdı ittihad u hulul"⁵⁶⁷

Netice itibariyle diyebiliriz ki, müellifimiz de dâhil olmak üzere sûfilere göre, her mevcûd, Cenab-ı Hakk'ın yaratmasıyla vardır. Cenab-ı Hakk'ın mevcudatla alâkası, hâlıkıyettir. Ehl-i vahdetü'l-vücudun dedikleri gibi; mevcûdat, evham ve hayalât değil. Görünen eşya dahi, Cenab-ı Hakk'ın eserleridir. "Heme Ost" değil, "Heme Ez ost"tur. Yani herşey O değil, belki herşey O'ndandır. Çünkü hadiseler ve mümkinat, Kadîm olan Allah'ın aynı olamaz. Vahdetü'l-vücud meşrebine sebebiyet veren aşkın enva'ından en mühim sebep, aşk-ı dünyadır. Meczâî olan aşk-ı dünya, aşk-ı hakikîye inkılab ettiği zaman, vahdet-i vücuda inkılab eder. Nasılki insandan şahsî bir mahbubu, muhabbet-i meczâî ile sever. Sonra zevâl ve fenâsını kalbine yerleştirmeyen bir âşık, mahbubuna aşk-ı hakikî ile bir bekâ kazandırmak için, Mabûd ve Hakikî Mahbûbun bir cemâlinin aynasıdır diye kendini teselli eder, bir hakikata yapışır. Eğer gayet yüksek ve kuvvetli imân sahibi ise, Muhyiddin-i Arabî gibi zâtlara zevkli, nuranî, makbûl bir merteye olur. Yoksa vartalara düşmek, müellifimizin de belirttiği üzere maddiyata dalma, sebeplerde boğulma tehlikesi kaçınılmaz denilebilir.

4.7. Varlık

Vücud, buluş, demek olan varlık, tasavvufta sâlikin beşeriyetten tam olarak fânî olunca Hakk'ı bulması halini ifâde eder. Zirâ hakikat sultanı tecelli edince benlikten eser kalmaz. İnsanın kendinde bir varlık görmesi, kibir hali de vücud manasında olmakla beraber, gerçek varlık Hak'ın varlığıdır. Bizimki iğreti, hatta hayalidir.⁵⁶⁸

Yusuf b. Hâmid, seyr ü süluk ile alakalı bir soruya verdiği cevapta maiyet ve ittihad arasındaki farkı güzel bir örnekle açıklar. Buna göre denize düşen bir damla su denizde yok olmuştur. Fakat ittihad yoktur. Deniz denizdir, damla damladır. Şöyle der:

"Sual: Maiyet-i Hak Teâlâyile nice olur seyrde? Cevab: Maiyet ol mani degüldür ki, ittihadıyet, isneyniyet ola. Lîkin mani şöyledür ki, bir kimse bir katrei

⁵⁶⁷ Yusuf Hakikî Baba, *Dîvân*, age, s. 365.

⁵⁶⁸ Uludağ, age, s. 524.

deryâya atsa, katre vücud-ı deryâda müstağrak ve müstehlek olur. Lîkin ittihad olmaz. Zirâ deryâ deryâdur, katre katredür. Muğayeret ortada zahir."⁵⁶⁹

Yusuf b. Hamid'in *Hakiki-name* adlı eserinin "Sükriyyât" başlıklı bölümünde varlık dünyasından vahdet-i şühud nazarıyla da bahsettiğini görüyoruz. Buna göre müşâhede edilen bütün varlıklar Allah'ın Zât'ına perdedir:

aşk yüz gösterdi hem-çün afitab
yile vardı akl u daniş çün sehab

biz fe-ahbebtü meyinden akl u cân
olmadın olmuşduk mest ü harab

ğarka-ı sükridük evvelden beli
ireli hal-i tecelliden hitab

tams-ı zat eyle vücudun mahv kıl
kim şühud-ı zata varlıkdur hicab

.....
söylenmeziken dilde vücud u adem iy dost
basmamışdı âleme Âdem kadem iy dost

ne arz u semavat yaradılmışdı ne
kürsi adı varıdı ne levh ü kâlem iy dost

tasvir-i beni-âdemiçün levh-ı vücuda
urulmamışdı dahı işbu rakam iy dost⁵⁷⁰

Netice olarak Yusuf b.Hâmid, Cenab-ı Hakk'ın Zâtı, sıfatları, isimleri ve bunların tecellileri mevzuunda Kur'an ve Sünnet dairesini aşmaz ve şaşmaz. Meşhudatımız olan mevcudat, Cenab-ı Hakk'ın esmasının tecellisi olan perdelerdir, diyebiliriz.

⁵⁶⁹ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 39b.

⁵⁷⁰ Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, age, c. I, s. 122.

4.8. Velâyet

Kelime olarak velî, evliyâ, dost, yar, sevgili, eren, ermiş demektir. Çoğulu evliyâdır. Tasavvufta Hakk'ın dostu ve sevgili kulu, Cenab-ı Hakk'a manevî yakınlık kesbeden abd-i sâlih demektir. Allah bir kulunu sevdi mi onun gören gözü, işiten kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul Allah'tan bir şey dilerse dileği kabul edilir. Allah'a sığındığında da Allah onu korur. Allah, velisine düşman olanlara harb ilan eder. Velînin velî olduğunu bilmesi icab etmez. Pek çok velî vardır ki, velî olduğunu bilmez. Fakat bazı velîler velî olduklarını bilebilirler. Bazı velîlere hüsn-i hâtime nasîb olmayabilir. Yani makamından düşebilir, azl edilebilir, irtidad edebilir.⁵⁷¹

Velinin tanımı, Buharî (Rekaik/38)'de şu kudsî hadisle verilir: "*Allah, bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Bu kul, Allah'tan bir şey istese, bu isteği kabul görür. Allah'a sığındığında, Allah onu korur. Kim bir Velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim.*" "el-Velî", Allah'ın güzel isimlerindedir. Bir velinin bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevî kemalâta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz⁵⁷²

Velâyetin son mertebesi velî-i kâmilidir. Yusuf b. Hâmid, seyr ü sülukun son mertebesinin Velâyetin son mertebesi olduğunu ifade eder: "Emma sefer-i salisden sonra ki, ol terakkidur, ayn-i cem'a ve Hazret-i ehadiyete nihayet-i velâyetdür."⁵⁷³

Yusuf b. Hâmid, velâyetin bu kemâl mertebesinde artık velinin vasıflarından söz eder. En önemli vasfı, her durumda şeyhlik his ve hevesinden uzak durması gerekir. Ahî Ferec Zengânî'den şöyle bir hikâye nakleder:

"Hikayet: Ahî Ferec Zengânî'den su'al olındı ki, "velî-yi kâmil kim olur"? Buyurdı ki, "velî-yi kâmil bir kimse ola ki, ma'rifeti şol nisabda ola ki, eger bir şahs öninden geçse bile ki, anun sulbinden niçe oğul mütevalid ola ve anlarun niçesi mutî' ola ve niçesi asi ola."⁵⁷⁴ Fakat buna rağmen böyle bir velînin dahi şeyhliği gönlünden geçirmemesi gerektiği konusuna dikkat çeker:

"Sail didi ki, "Encileyin kişi şeyhliğe yaraya mı"? Ahî Ferec rahmetullahi aleyh buyurdı ki:" Şeyhliğin "şin"i gönlünden geçerse anun erlikden nasibi

⁵⁷¹ Uludağ, age, s. 519-520; Pakalın, age, c. III, s. 589.

⁵⁷² Uludağ, age, s. 519-520; Pakalın, age, c. III, s. 589.

⁵⁷³ Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, vr. 38a.

⁵⁷⁴ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37a.

olmaya”⁵⁷⁵ Ayrıca sekeratta olan mürîdinin imânını şeytanın tasallutundan koruyabilmeli:

“Eger mürîdlerinden biri, sekerat-ı mevtdede olsa, şeyh anun vaktine hazır ola ve anun imânın garat-ı şeytandan saklaya.”⁵⁷⁶ Bu durumda bile şeyhliği hatıra getirmemeli:

“Sail didi ki, “Ol be hak şeyh ola mı”? Ahî buyurdu ki, “Erlikten nasibi olmaya eğer şeyhligün "şin" i haturundan geçerse anun”⁵⁷⁷ Şeyhin görevlerinden biri de vefat eden mürîde kabir sualinde de yetişmesidir:

“Yine sail didi pes şeyhiğe layık kim ola”? Ahî buyurdu: “ol kimse ki mürîdlerinden birisi müteveffa olsa, vakt-ı sual-ı münkeri ve nekirde hazır ola. Dahi ol mürîdün muavenetin ide. Ta anun ianetile anların cevabına kadir ola.” Yine sail didi ki : “ol kişi şeyhliğe yaraya mı?” Ahî buyurdu ki: “ Erlikten hiç nasibi olmaya şeyhliğin "şin" i gönlünden geçerse.”⁵⁷⁸ Mürşid, kıyâmet günü de mürdi bütün korkulardan saklayarak kendi himayesi altında Hz. Muhammed (s.a.v)’in bayrağı altına götürür:

“Mürîdi kıyâmet gününde kamu ehvâlden saklaya. Kendü himayetinde ve ol gün ki, münadi-i Cebrâil ola. Kâdî Rabbun Celil ola. Anı Muhammed-i Mustafa’nun âlemi altına ilede.”⁵⁷⁹

Netice olarak Yusuf b.Hâmid nazarında kâmil velî, Hakk'ın gayrısına gönlünde yer olmayan, bütün varlığa karşı muhabbetle dolu olan, muhabbeti kıyâmet gününde de eksik olmayan kâmil insanlardır.

⁵⁷⁵ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37a.

⁵⁷⁶ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37a.

⁵⁷⁷ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37b.

⁵⁷⁸ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37b.

⁵⁷⁹ Yusuf b. Hâmid, age, vr. 37b.

SONUÇ

Tasavvuf ve tarikatlar tarihi bakımından önemli bir şahsiyet olan Yusuf b. Hâmid, Osmanlı coğrafyasında en yaygın tarikatlardan biri olarak kabul edilen Halvetiye-Safeviye-Bayramiye tarikat silsilesinden önemli bir halkasını oluşturur. Telif ettiği manzûm ve Mensûr eserleriyle dînî-tasavvufî Türk edebiyatı içerisinde önemli bir yeri olan şair ve mütefekkir bir mutasavvıftır. Mensûr eserlerinde manzûm ifadelerle yer vermesi, iki eserinin tamamen manzûm olması ve Halvetîlik neşvesi olmasına rağmen, kıymetli sayılabilecek eserler yazmış olması onun önemli bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Tasavvuf Tarihi ve Edebiyatıyla ilgili kaynaklarda, Yusuf b. Hâmid hakkında yeterli ve detaylı bilgiye raslanmamaktadır. Yaptığımız bu araştırmada müellifimizin hayatı, eserleri ve fikirleriyle ilgili olarak gün ışığına çıkarmaya çalıştığımız önemli sonuçları şöylece sıralayabiliriz:

15. yy.'da yetişen mutasavvıflar içerisinde yer alan Yusuf b. Hâmid, tasavvufun Anadolu'da gerek geniş halk kitleleri, gerekse âlimler ve umerâ arasında tasavvufun gündelik hayatın her safhasını işgal ettiği bir dönemde Aksaray'da yaşamıştır. 15. yy.'da Anadolu'da Selçukluların oluşturduğu tarikat zemini üzerinde ve bu dönemde müstakil tarikatlar, bu tarikatlara ait tekkeler, zâviyeler ve bu dergâhlarda tasavvufî terbiyesini tamamlamaya çalışan dervişler ortaya çıkmıştır.

Yusuf b. Hâmid, arşiv kayıtlarında “Baba Yusuf”, “Yusuf-ı Hakiki Baba”, “Baba Yusuf-ı Hakiki”, halk arasında da yanlış olarak “Güzel Baba” olarak geçmektedir. Kendi eserlerinde isim ve künyesini “Yusuf ibn-i Şeyh Hâmid”, “Yusuf bin Hâmid bin Mûsa”, “Baba Yusuf ibni Şeyh Hâmid” şeklinde verir. Manzûm ifadelerinde “Hakîkî” mahlasını kullanan müellifimiz, hem Tasavvuf, hem de Türk Dili ve Edebiyatı bakımından mensûr ve manzûm eserler vücuda getirmiştir. Yaşadığı dönemin Türkçesini esas almasına rağmen, eserlerinde yer yer Arapça ve Farsça manzûm bölümler bulunması, O'nun ilmî şahsiyeti hakkında da bir değer ölçüsü olabilir.

Mensûr ve manzûm cümlelerini sık sık âyetler ve hadislerden oluşan iktibaslarla kurması, Kur'ân ve Sünnet çizgisindeki istikâmetini göstermektedir.

Tasavvuf Risalesi adlı eserinde adı geçen, tesir altında kaldığı veya iktibasta bulunduğu şahıslar ise şunlardır: Necm-i Daye, Şeyh Evhedu'd-dîn-i Kirmanî, Hallâc, Şeyh Attar, Mevlâna, Yunus Emre, İmam Ca'fer-i Sâdik, Şeyh Safyüddin, Bayezid-i Bestami, Zünnûn, Şiblî, Hoca Abdu'l-Melik Serâvî, Şeyh Sadre'd-dîn, Ahî Ferec Zengânî, Necmeddîn-i Kübrâ, Sultan Hoca Ali, Kösece Şeyh Ömer, Künc-i(?) Sinan, Hacı Başa (Hacı Bayram-ı Velî), Cemaleddin-i Ürmevî, Şeyh Zeyne'd-dîn-i Hâfî, Sülemî. *Muhabbet-nâme* adlı eserinde ise bu kişilerden farklı olarak bir yerde Şeyyâd Hamza'dan bahseder. *Hakîkî-nâme* adlı eserinde ise Halîl Baba, Seyyid Haydar, Baba Mûsâ ibn-i Baba Ahmed ve Baba Ahmed adındaki kişilere yazdığı mersiyeleri bulunmaktadır. Yine *Tasavvuf Risalesi*'nde Mevlânâ'nın *Fîhi Mâfih* ve es-Sülemî'nin *Hadayiku'l-Hakâik* isimli eserlerden de iktibaslar da bulunur.

Muasırı olup da etkilendiği başlıca mutasavvıflar şunlardır:

Somuncu Baba (babası)	815/1412
Sultan Hoca Ali (Hoca Şeyh Ali)	832/1429
Hacı Bayram-ı Velî (şeyhi)	833/1430
Emir Sultan	833/1430
Şeyh Zeyneddin Hafî	838/1435
İbrahim Erdebilî (Şeyh Şah)	851/1447

Hulûliye, ittihadiye gibi ehl-i sünnet harici teşekküllere sıcak bakmadığı gibi, tasavvuf eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlar olarak belirtmiş, Erdebil (Safeviye) şeyhlerine karşı sevgi ve saygısını her fırsatta dile getirmiştir.

İstanbul'un fethi sonrasına kadar devâm eden Osmanlı Devleti ile Karamanoğulları arasındaki kavgada Osmanlılara kırgın ve sitemli görülmektedir. Muhtemelen bu mücadeleyi Karamanoğulları-Osmanoğulları beylik mücadelesi olarak görmüş olmalıdır.

Eserlerinde tevhid, nübüvvet, muhabbet, aşk-ı hakiki, tasavvuf, âdâb-ı mürîd, sekr ve daha birçok tasavvufî unsurları Kur'an ve ehl-i sünnet çerçevesinde işleyen, yetişkin bir âlim ve mutasavvıf olan Yusuf, günümüzde hakettiği yeri henüz bulmamıştır. Diğer tarikatlarda da bulunan "Halvetî"lik neşvesiyle olmalı ki umera kapısına iltifat etmemiş, İstanbul'un fethinden sonra bir kısım halkın İstanbul'a sevk edilmesine rağmen yaşadığı Karaman Eyâletinin Aksaray ilinde kalmış, vefatına kadar hankâhındaki irşâd vazifesine ihlâs ve sadakatle devâm etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*, c.II, Bedir Yay, İstanbul, 1969.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet, Osmanlı Tarihi*, Neşr: Mü'min Çevik, İstanbul, 1993.
- Alparslan, Ali, *Abdulbâkî Gölpınarlı*, I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, II. Baskı, AÜİF Yay, Ankara, 1991.
- Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1988.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Pars Matbaası, Ankara, t.s.
- Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Vatan Matbaası, İstanbul, 1341.
- Babinger, Franz, "Safiy-ed-Dîn," *İA*, c. X, s. 64-65
- Bala, Mirza, "Erdebil", *İA*, c. IV, s. 290.
- Başer, Şahin *Şeyh Hâmid-i Velî (Somuncu Baba)*, Akın Ofset, 5. Baskı, Konya, 2006.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnü'l Emin, Evkaf*, No: 7122.
- Barthold, W. "Aksaray", *İA*, c. I, s. 174.
- Baysun, V. Cavid, "Cem", 2. Baskı, *İA*, c. III, s. 70.
- Berthels, E. "Necme'd-dîn Kübrâ", *İA*, c. IX, s. 164.
- Bilgiç, Ziya, *114 Sûre ve İsimleri ve Anlamları*, Gonca Yay, İstanbul, t.s.
- Buluç, Sadettin, "Şeyyâd Hamza", *İA*, c. XI, s. 498.
- Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, Terc: Ömer Faruk Hilmi, Fâtih Yayınevi, t.s.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, <http://tasavvufkitapligi.com>, 13 Mart 2016.
- Cengiz, M. Ali, *Somuncu Baba*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1965.
- Çelebioğlu, Âmil, *Muhammediye*, c. 1-2, MEB yay, İstanbul, 1996.
- Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, II. Baskı, Doğuş Matbaası, Ankara, 1970.

- Dilçin, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK, Ankara, 1983.
- Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, Haz: H. Kâmil Yılmaz, Semih Ofset Matbaacılık İstanbul, 1996.
- En-Nedevî, Abdu'l-Bâri, *Tasavvuf ve Hayat*, Terc: Mustafa Ateş, İrân Matbaası, İstanbul, 1994.
- Es-Sülemi, Ebu Abdurrahman, *Tasavvufta Fütüvvet* Terc: Süleyman Ateş, AÜİF Yay, Ankara, 1977.
- Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, Haz: Mustafa Nihat Özön, c. I-III, Yanan Matbaası, t.s.
- Feridü'd-dîn-i Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Terc: M.Z.K., Bahar Yay, İstanbul, 1975.
- Feridüddin-i Attar, *Mantık Al-Tayr*, Terc: Abdalbâkî Gölpınarlı, c.I-II, MEB Yay, İstanbul, 2001.
- Fleming, B., "Türkler, Anadolu Beylikleri," *İA*, c. XII, s. 282.
- Gazzâli, *İhyau'l-Ulumiddin*, Tercüme: Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, 1977.
- Gazzâli, *Bidayetü'l-Hidaye, fi'l-âdâb, ve'l-ahlâk, ve't-tasavvuf*, Mustafa Muhammed Matbaası, Mısır, Mısır, t.s.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, "Bayramiye", *İA*, c. II, s. 424.
- Ritter, Helmuth, "Attar", *İA*, c. II, s. 8.
- Gazzâli, *Dinde Kırk Esas*, Terc: Hüseyin S. Erdoğan, Hisar Neşriyât, II. Baskı, İstanbul, 1976.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yay. 2. Baskı, 1985.
- Gölpınarlı, Abdalbâkî, "Mevlevîlik", *İA*, c. VIII, s. 164-169.
- Güner, Ahmet, *Tarikalar Ansiklopedisi*, Milliyet Yay, 1991.
- Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay, İstanbul, 1991.
- Hamdi Yazır, Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitâbevi, İstanbul, ts.
- Gürer, Dilaver, "Şiblî", *DİA*, c. 39, s. 125-126.
- Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, Sadeleştiren: Esat Coşan, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996.
- Heyet, *Darende Tarihi*, SOHEV Yay, İstanbul, 2002.
- Heyet, *Somuncu Baba (Şeyh Hâmid-i Velî)*, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1965.

- Heyet, *Tarama Sözlüğü*, c. I-VI, III. Baskı, TDK, Ankara, 1995.
- İnalçık, Halil, "Mehmed II", *İA*, c. VII, s. 531.
- İnalçık, Halil, "Murad II", *İA*, c. VIII, s. 614.
- Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, şrh. İbrahim Cânan, Akçağ Yay, I. Baskı, Ankara, 1989.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yay, İstanbul, 1969.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *el-Cevabı's-Sedîd Fî Beyân-ı Dîn-i Tevhîd*, Ali Şükrü Matbaası, 1341/1339.
- Kur'an-ı Kerîm.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İA*, c. X, s. 384.
- Kafesoğlu, İbrahim, "Türkler", *İA*, 1. Baskı, c. II, s. 532, 533.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 2*, Uludağ Yay, Bursa, 1993.
- Kara, Mustafa, "Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar" *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. I-II, İz Yay. İstanbul, 1996.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 5. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1999.
- Kara, Mustafa, "Somuncu Baba'nın Mürîdi Hacı Bayram-ı Velî ve Bayramî Meşalesi", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyum Tebliğleri*, SOHEV Yay, Ankara, 1997.
- Kara, Mustafa, "14. ve 15. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, c. VIII, Bursa, 1999.
- Karpat, Kemâl, "Türkler-Osmanlılar", *İA*, c. XII-2, 299.
- Karabulut, Ali Rızâ, *Meşhûr Mutasavvıflar*, Kayseri, 1984.
- Keklik, Nihat, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, Çığır Yay, İstanbul, 1967.
- Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, Haz: Süleyman Uludağ, II. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1992.
- Konyalı, İbrahim Hakı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Aksaray Tarihi*, c. I, II, III, İstanbul, 1974.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, III. Baskı, DİB Yay, Ankara, 1976.
- Kramers, J.H., "Karaman", *İA*, 2. Baskı, c. VI, s. 309.

Kurtkan, Amiran, *Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik*, Kutsun Yay, İstanbul, 1977.

Kuşeyrî, Abdükerim, *Risale-i Kuşeyriye*, Terc: Ali Arslan, Aslan Yay, İstanbul, 1978.

Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Haz: Süleyman Uludağ, I. Baskı, Dergah Yay, İstanbul, 1978.

Margoliouth, D. S., "Zeynüddin", *İA*, c. XIII, s. 556.

Mevlânâ, *Fîhi Mâfih*, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay, İstanbul, 1990

Muhammed Bin Hamza, *15.Yüzyıl BaşlarındaYapılmış "Satır Arası" Kur'an Tercümesi*, c.II (sözlük), Haz: Ahmet Topaloğlu, I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yay, İstanbul, 1978.

Mevlânâ, *Mesnevî*, Terc: Veled İzbudak, c. I-V, MEB Yay, İstanbul, 1991.

Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, Terc: Ömer Rızâ, Âmidî Matbaası, İstanbul, 1921.

Muhyiddin İbn. Arabî, *Âdâbu'l-Mürîd*, *Altın Sahifeler*, Terc: Naim Erdoğan, Pamuk Yay, İstanbul, ts.

Muhyiddin İbn Arabî, *Füsusü'l-Hikem*, Terc: M.Nuri Gencosman, İstanbul Kitâbevi Yay, İstanbul, 1971.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Anadolu", *DİA*, c. III, s. 113.

Önder, Mehmet, *Seyahatnamelerde Konya*, Konya, 1948.

Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz yay. 3. Baskı, İstanbul, 2012.

Öngören, Reşat, "Osmanlı'da Süfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 1999.

Öngören, Reşat, "Mevlânâ'nın Osmanlı'ya Etkileri", *İstanbul Üniversitesi ilâhîyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, İstanbul, 2007.

Öztuna, Yılmaz, *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. I, İstanbul, 1986.

Öztürk, Ali, "Halvetiye Tarikatına Mensup 16. Yüzyıl Divân Şairleri Üzerine Bir İnceleme", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 15, İstanbul, 2005.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf*, II. Baskı, Ebma Yay, İstanbul, 1985.

Ritter, H., "Bayezid Bistâmî", *İA*, c. II, s. 399.

Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Terc. Erol Güngör, Adam Yay,

İstanbul, 1982.

Selim Dîvane, *Miftahu Müşkilati'l-Ârifîn Âdâbu Tarîki'l-Vâsilîn (Tasavvufî Sorulara Cevaplar)*, Terc: Mustafa Tatçı, MEB Yay, Ankara, 1996.

Sultan Veled, *Rebabnâme*, Terc. Niğdeli Hakkı Eroğlu İlhan,
<http://semazen.net/download/Rebabnâme.pdf>. 27 Temmuz 2016.

Şahin, Haşim, "Somuncu Baba", *DİA*, c. 37, s. 377.

Şahin, İlhan, "Aksaray", *DİA*, İstanbul, 1989, c. II, s. 292, c. III, s. 151.

Tatçı, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1998.

Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvanı*, inceleme, c. I-II, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1990.

Tekindağ, Şihabeddin, "Karamanlılar", *İA*, c. VI, s. 327.

Topbaş, Osman Nuri, *Abide Şahsiyetleri ve Müesseseleriyle Osmanlı*, Erkam Yay, İst. 1999.

Tosun, Necdet, "Zünnun el- Mısırî", *DİA*, c. 44. s. 575-576.

Tıblavi, Mahmûd Sa'd, *İbn. Teymiye'de Tasavvuf* Terc: Ali Durusoy, İnsan Yay, İstanbul, 1989.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay, İstanbul, 2011

Uludağ, Süleyman, "Levami' ", *DİA*, c. 27, s. 144.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul, 1991

Uzunçarşılı, "Bayezid II", *İA*, c. II, s. 393.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, c. II, TTK Yay, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTT Yay. 3. Baskı, Ankara, 1988.

Wensinck, A.J. *Concordance et Indicas, De La Tradition Musulmane*, Çağrı Yay, İstanbul, 1986.

Yazıcı, Tahsin, "Safevîler", *İA*, c. X, s. 58.

Yazıcı, Tahsin, "Sülemî", *İA*, c. XI, s. 94-95.

Yıldız, Abdulvahap, "Kerâmet ve İstidrâc", *Harran Ü. İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, yıl:14, sayı:21, Ocak-Haziran 2009.

Yinanç, "Bayezid I", *İA*, 1. Baskı, c.II, s.388.

Yusuf Hakîkî Baba, *Dîvan, Dil İncelemesi, Kısmi Çevriyâzılı Metin*, Haz:

Erdoğan Boz, c. I-II, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, Malatya, 1996.

Yusuf b. Hâmid *Dîvân, Karşılaştırmalı Metin (Sadi Somuncuoğlu ve Mevlânâ Müzesi Nüshaları)*, Haz. Erdoğan Boz, 1. Basım, Aksaray Valiliği, 2009.

Yusuf b. Hâmid, *Hakîkî-nâme*, c. I-II, Somuncuoğlu Nüshası (Fotokopi).

Yusuf b. Hâmid, *Mahabbet-nâme, (Tenkitli Metin)*, Haz. Ali Çavuşoğlu, 2. Basım, Aksaray Belediyesi, 2013.

Yusuf b. Hâmid, *Mahabbet-nâme, (Tenkitli Metin ve İnceleme)*, Haz. Ali Çavuşoğlu, EÜSBE, Basılmamış Doktora tezi, Kayseri, 2001.

Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi ve Metaliu'l- İman, İnceleme ve metin*, Haz. Ali Çavuşoğlu, 1. Baskı, Akçağ Yay, Ankara, 2004.

Yusuf b. Hâmid, *Metâliu'l-İmân*, Süleymaniye Ktp, Mahmûd Ef, No: 2974, vr 1b-26a.

Yusuf b. Hâmid, *Muhabbet-nâme*, Manisa Muradiye Ktp, No:1296.

Yusuf b. Hâmid, *Şerh-i Hadîs-i Erba'in*, Süleymaniye Ktp, Es'ad Ef, No:1441, vr. 13-36.

Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, Süleymaniye Ktp, Mahmûd Ef, No, 2974, vr. 26b-57a.

Yusuf Sinan Paşa, *Tazarru'nâme*, Nşr. A. Mertol Tulum, MEB Yay, Ankara, 2001.

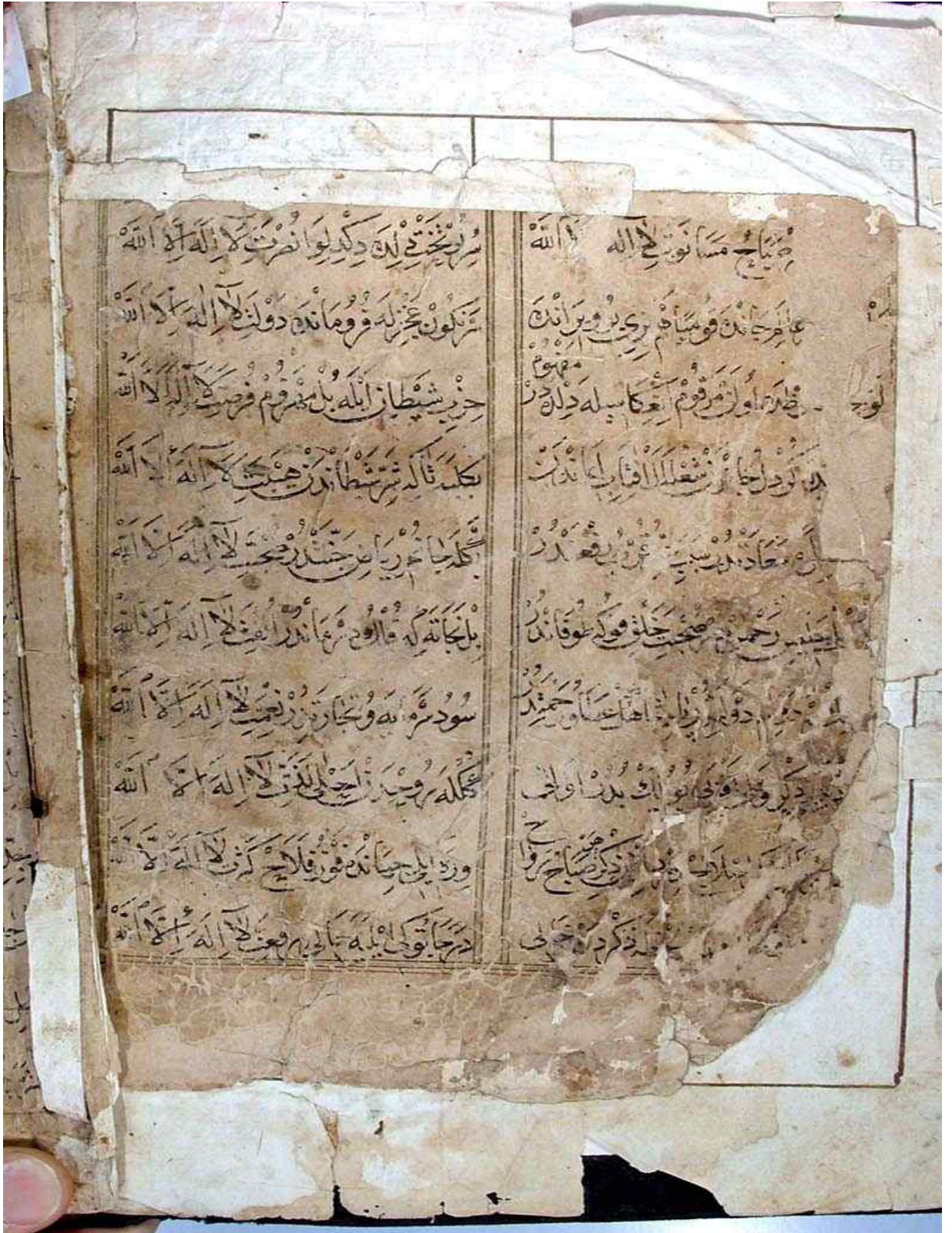

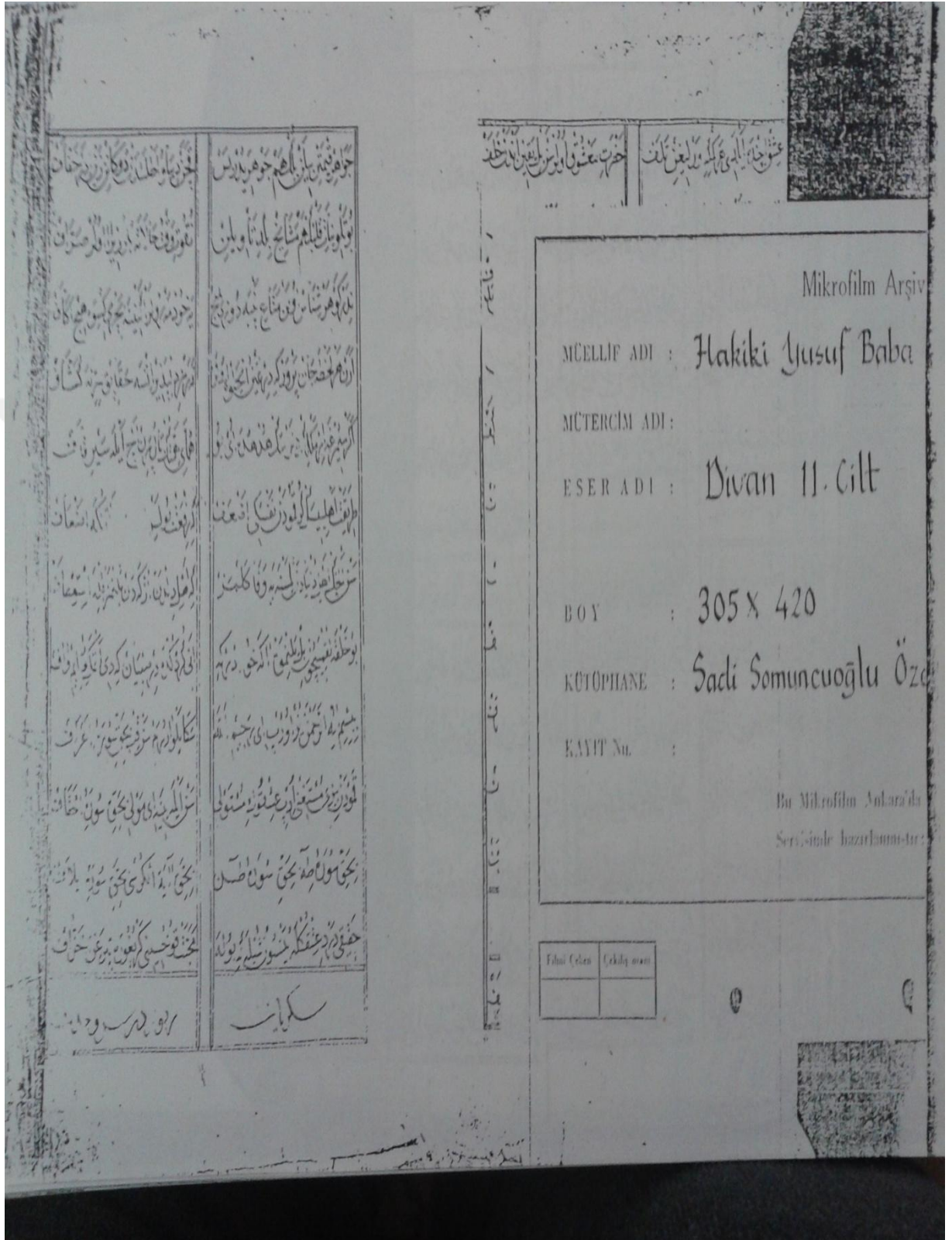
Ek-1: Yusuf b. Hâmid'in Türbe, Mescit ve Mezarı

Aksaray il merkezinde, kuzeydoğuda Şeyh Hamid mahallesindedir. Türbe ve mescide ulaşım Eğri Minarenin bulunduğu yol üzerinden sağlanmaktadır. Mescid ve türbe büyük taşla çevrilmiş bir avlu içerisinde yer almaktadır. Büyük avluya giriş kapısı taştan yapılmış olup sağında ve solunda ve iç kısımlarında 4 adet mihraplık bulunmaktadır. Avlu içindeki su kanalı bir küçük kemer köprü kurularak geçirilmiştir. Mescid kısmına girişte sağ kısımda kütüphane, abdesthane kısımları konulmuştur. Plan itibariyle kompleks L şeklinde yapılmıştır. Mescide giriş kısmında 5 tane yuvarlak içi semerdam yuvarlağı olan ara bölümüne girilmektedir. Sol tarafta yer alan mescid kapısı demirden yapılmıştır. Mescid kısmı yeniden yapılmıştır. Kubbeli taş yapının içi günümüz sıvası ile sıvanmıştır. Üst kısımları boyanmış alt kısımlarda lambiri tahta ile kaplanmıştır. Sağ kısımda hutbe okunması amacıyla ağaçtan minber vardır. Güney kısmında sonradan yapılmış olan tahta mihrap yer almaktadır. Mihrabın her iki tarafında mescidin aydınlanması amacıyla kalın duvar içinde dıştan iki adet pencere yapılmıştır. Türbe: Mescid içinde yine bir kapıyla Yusuf Hakiki Baba'ya ait türbe kısmına geçilmektedir Taştan yapılmış olan bu bölüm yuvarlak kubbelidir. Odanın orta kısmında doğu-batı istikâmetinde yatan ve batı kısmında baş tarafı yeşil sanduka sarığı bulunan tahta sanduka yer almaktadır. Sandukanın üzerine yeşil renkli sanduka örtüsü serilmiştir. Sanduka taş platform üzerine ağaç olarak semerdam çatı şeklinde yapılmıştır. Türbenin aydınlatması batı ve güney istikâmetine konulan iki pencereden yapılmaktadır. Kuzey istikâmetinde iki adet dikdörtgen kemerli niş yer almaktadır. Yapı 1990 yılında yeniden tamir görmüştür (Asaray Valiliği, 2015)⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Bk. <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr>

Ek-2: Yusuf b. Hâmid, *Hakikinâme*, Sadi Somuncuoğlu nüshası, I. Cild, İlk sayfa.

عشق الدرع الكرم العن لطف
خبر عشق الیوم العین الیوم

جوهر نیمی بلال الموم جوهر بدایس
بویون باغیچم مشایخ بلد تاویلین
دی کوهر شاسون منایه جبهه دورنج
آن کوهر حستان بورد که در بهر ایچ ایشون
آرینه غریزه ایله بیز سله هدهده ای بول
بایق اولیس ایله اولور زلف ای اذ عین
سوز سحر اهد دینار نسیمه وفا کلیمیز
بو حظه نغمه سیریلدیغ ایچ ایشون
بیشمه ایله ارمن زوروب ای برجه م الله
قور زور مستعرب اولور عشق اولور مستعرب اولور
بخی مولده بخی موله صان
حقیق اولور عشق کله بنسور نسیمه اولور
ابو دریس و دیان
سکریات

Mikrofilm Arşiv

MÜELLİF ADI : Hakiki Yusuf Baba

MÜTERCİM ADI :

ESER ADI : Divan 11. Cilt

BOY : 305 x 420

KÜTÜPHANE : Sadı Somuncuoğlu Öz

KAYIT No. :

Bu Mikrofilm Anlatıcıda
Servisinde hazırlanmıştır.

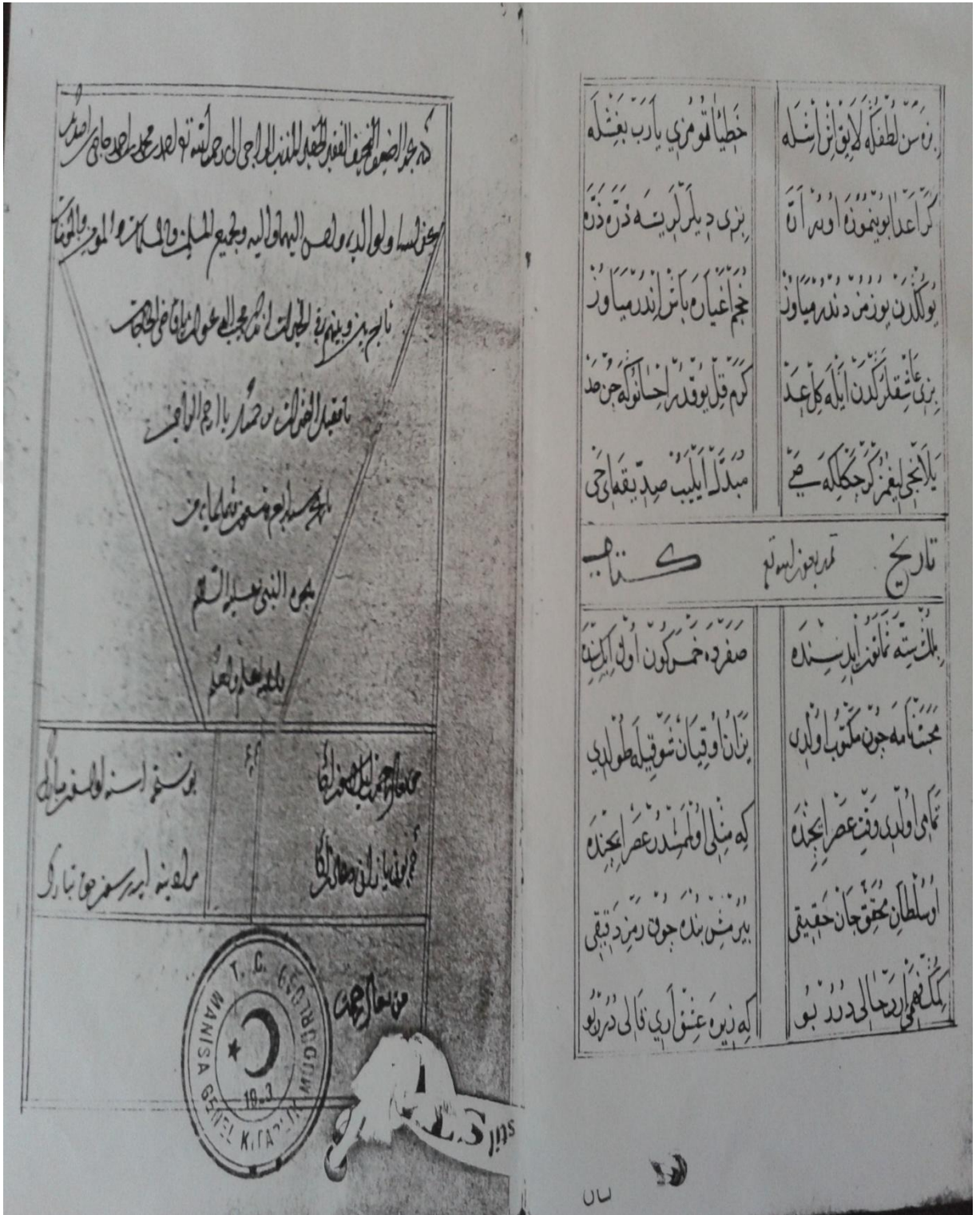
Film Çelen	Çekiliş tarihi

Ek-3: Yusuf b. Hâmid, *Hakikinâme*, Sadı Somuncuoğlu nüshası, II. Cild, İlk sayfa.

Ek-4: Yusuf b. Hâmid, *Muhabbetnâme*, Manisa Muradiye Kütüphanesi No: 1296,

İlk sayfa.

Ek-5: Yusuf b. Hâmid, *Muhabbetnâme*, Manisa Muradiye Kütüphanesi No: 1296, son sayfa.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سپاس بی قیاس با فتح مجب و هادی سبب اول پادشاه
دود که ریاضت تقوی ظلمات حتی ارتفاعه واسطه
مضاج قلبی ایمان بالغیب کشف قدسی خزینلرینه
مفتاح قلبی دخی ایمان تقوی نتیجسیله احدیت
جلال عارفان و صدیق جمال عاشقان بهشت
لقایه یتددی و صلوات سادات ملکوت ساکنین
و بارگاه جبروت حاجبلری اوزرنه اولسون
لا سیما قاب قوسین خلوت سرای محرم کونین
خلاصی سیر محمد مصطفی دخی ال و اشباع
و صحابی و اتباع اوزرنه اولسون که احدیت
کعبی سدنلر الوهیت اسرار خزنلر دزیون
نبوت عهد بعدیله حق بساطی منطوی اولوی
و دین اساسی مهده ایمان کنشی کسوفه نور ظدی
و اسلام نور غربت زاویه سنده متواری اولدی

و صاحب شریعتک صلوات الله علیه اشارت صدق
ظاهر اولدکه بدء الاسلام عربها و سیمود غریبا
کما بدء فطوبا للغریبا ضلالت ضباب ارجاء
ارثدی و بدیع اهو اطلات اقطار مشرق و مغرب
مشرق اولدی غیب هاتف حال دلیله ربوبی قلبه
ظهر الفساد فی البر و البحر شعور
که مخالف خواهی ای عیسی یا از آسمان
در موافق خواهی ای دجال یکره سر براره
و اما اول حکله که سید صادق القول خرد مشد
و وعده قلسدز که لایزال طایفه من امتی ظاهرین
علی الحق الی یوم القیمه تا یزکون قائم اوله قیامت
تاخیر اوله عیسی نفسلورنده دلیل برکاتیله که
ر بوبیت حضرت خزیندار لردره اولتیک خلفاء الله
فی ارضه و الدعاه الی دینه و صفوته من خلقه
پس هر وقت خصوصاً بویک کب عرصده که عند

Ek-6: Yusuf b. Hâmid, *Metaliu'l-İman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, No: 2974, v. 1b-26a, ilk sayfa.

فَادِ اَمْتِي بِيْرُدْغِي رُوْرْكَازْدُرْ حَضْرَتِ رَسُوْلِ اَللّٰهِ
صَلَّى اَللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفُوْسِ مَيِّبَةِ اِحْيَاسِي وَاوْاِحِ
طَيِّبَةِ تَشْرِيْفِيْچُوْنِ اَنْلَرْجَلِيْنِ طَافِيْفِيْهِ اِقْتِدَامِكَ اَعْمَالِ
صَالِحِهِ مِهْمَاتِيْنِكَ اَهْمِرْ دُرْ اَوَّلِ بِيْشَوَايِ اَهْلِ طَرِيْقِ
سُلْطَانِ عَالِمِ تَحْقِيْقِ كِهْ بُوْكَلِيَاتِ بُوْمَقْدَمَا تَكْ اَلْحَوَاسِي
اُوْرْزِيْهْ قَلْمِ كَرْدِيْ مُشْتَمِلِ اَوْجِ اَصْلِكَ شَرْحِيْلِهْ كِهْ
دِيْنِ حَقِيْقِيْ مَدَارِيْنِكَ اُوْرْزِيْهْ دُرْ وِمَلَّتِ مَضْطَوْبِيْ تَرَارِ
اَنْدُوْنِ وَهُوَ اَلْاِيْمَانُ بِاللّٰهِ وَبِالنَّبُوْتِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِيْنِ اَللّٰهُ
وَبُيُوْتِ وَبِقِيَامَةِ اِيْمَانِ كَثْرَمَكْدُرْ بَرْوَجِهْ اُوْرْزِيْهْ كِهْمِ
اَللّٰهُ كِتَابِهْ مُوَافِقِ وِرْسُوْلِ سُنَّتِهْ مُوَاطِيْ وَاِجْمَاعِ اُمَّتِهْ
مُطَابِقِ اَوَّلِهْ وَسَادَاتِ كَشْفِ ذَوْقِ وَاِيْمَةِ طَرِيْقِيْ قَوْلِ
اَكْبَهْ طَافِيْلِيْنِ وِيْرِهْ وَبُوْلَعِيْبِهْ كِهْ مَطَالِعِ اَلْاِيْمَانِ تَسْمِيْهِ
قَلْبِيْ حَاوِيْمِ فُقْرَايِ يُوْسُفِ بِنِ حَاوِيْدِيْنِ مُوسَى تَرْجَمِهْ
قَلْبِيْ طَالِبِيْرَهْ اَسَانِ اَوْ لِيْجُوْنِ اَمَّا الْفَاظُ عِبَارَاتِيْنِ
تَبْدِيْلِ وَتَغْيِيْرِ اِيْمَدِيْ مَعْنِيْ جَمَالِ كَلِمَةِ نَقْضِ رَمِيْچُوْنِ

وَعَرْضِيْ

وَعَرْضِيْ بُوْفَقِيْرِيْنِ حُرُوْفِ دَكَلِيَاتِ مَطَاوِيْسِيْنِدِهْ اَنْتُ
مُشْتَمِلِ اَوَّلِهْ كَرْمِ بَرَفَاتِحِهْ وَبَرْحَاتِمِهْ وَاَوْجِ مَطْلَعِ
اُوْرْزِيْهْ وَبِنِ اَللّٰهِ اَلْاِسْتِعَانَةَ وَمِنَهْ اَلْهُدَايَةَ وَالتَّوْفِيْقُ
وَالْحَوْلُ وَاَلْقُوَّةُ اِلَّا بِاَللّٰهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيْمِ اَمَّا فَاتِحِهْ
اِنْ يَلَكُدْزِكِهْ مَبْدَاؤُ وَاَعَادَهْ نَصِيْدِيْقِ اَدْنَلَرْ وِعَلَى اَلْحَمْدِ
مُمَكِّنَاتِ اِعْتِبَارِ نَظَرِيْلِهْ كَرْمِ كَايْنَتِيْنِكَ كِلِ اَوَّلِيْنِ عَدَمِ
وَاٰخِرِيْنِ نَبَا بِلَنْلَرْ وَاَدَمِيْهْ جُنْهْ فَنَاسِنْدُوْنِ صَلْمِ بَقَا
نُصُوْرًا دَنْلَرْ اَلِكِيْ قِسْمِهْ مَخْصُوْرُ دُرِيَا كِسْلَرْ دُرْزِكِهْ نُبُوْتِ
مِيْشَكَا سِنْدُوْنِ اِقْتِبَاسِ اِدْنَلَرْ وَرُوْحِيْ تَنْزِيْلِ اِلْهِيْدَانِ
اِسْتِنْبَاطِهْ اَخْدَا اِدْنَلَرْ يَا اَوَّلِ كِسْلَرْ دُرْ قُوَّةِ فِكْرِيْلِهْ سَبْرِ
اِدْنَلَرْ قِيَا سَاتِ عَقَلِيْلِهْ فُحُوْلِدْلَرْ اَوَّلِكِهْ طَافِيْفِهْ اَرْبَابِ
مِلَلِ دَرْلَرْ اَلْبَحِيْ طَافِيْفِهْ اَصْحَابِ حَلِ دَرْلَرْ اَمَّا اَصْحَابِ
تَحَلُّكِ تَعَارُضِ وَاِدْلَسِيْ اَوْ لَقْدَرْ كِهْ زِيَادَهْ رَقْدُرْ قَدْمَلِرِ
مَقَامِ تَحْقِيْقِهْ مُتْرَلِرْ لَدْرُ وَا مَا يَتَّبِعُ اَلْتَرْهَمُ الْاَلْظَنَّا
اِنْ الْظَنُّ لَا يَفْنَى مِنْ الْحَقِّ شَيْئًا اِنْ اَللّٰهُ عَلِيْمٌ بِمَا يَفْعَلُوْنَ

Ek-7: Yusuf b. Hâmid, *Metaliu'l-İman*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd Efendi, No: 2974, v. 1b-26a, müellifin ve tercüme eserin adının yazılı olduğu sayfa.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُولِهِ سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ
وَالْمُرْسَلِينَ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ أَمَّا بَعْدُ
فَيَعْنِي بَلَكُهُ حَقُّكَ طَالِبُ الْبِرِّ بِطَرِيقِ نَادِهِ قَدِيمِ تَرْكِ دُنْيَايَلِهِ
وَقَمْعِ هَوَايَلِهِ مَنَزِلِ الْمَشْرِدِ دَرْقِ رِيَايَلِهِ مَجْبُورِ رَلِهِ
يُولُ وَيَلْمُ بِوَيْوَلِهِ كَرَنُ أَوْلِ مَرِيئِدَا تَكُنْ دُتَمْتُ
شَكْرُكَ أَنْزَلْ بُوَيْوَلَهُ قَدَمِ بَصْمِ كَرْكَ كِهِ الرَّفِيقِ مَطِيرِ
نَتَكْرِ حَقِّ تَعَالَى بَيْرِهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا
مَعَ الصَّادِقِينَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَاسْتَعِينُوا
بِهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ
قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ آتَمَعْتُ عَلَى أَنْ نَعْلَمَ بِمَا عَلِمْتَ رُشْدَاهُ
بِسْ سُلُوكِ رَاهِ دِينِهِ بِيْرَ مَا لَا بَدْرَاهُ أَمْدُ تَرَاهُ
دَرْهَمَهُ كَارِي بِنَاهُ أَمْدُ تَرَاهُ نَحْمُ دَاهِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ
ذَرِكُهُ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَالِ مَرْتَبَةِ نَبِيِّهِ وَدَرَجَةِ رِسَالَتِهِ
أُولُوا الْعَزْمَةَ حَالِ بَرَايَتِهِ أَوْ نِ بِلِ شُعَيْبِ خِدْمَتِهِ مَلَازِمَتِهِ

ص 119

الداعي

27
رَوَايَاتُ
أَنْدَى نَا اسْتِحْقَاقِ شَرَفِ مَكَالِمِهِ حَقِّ ظَاهِرِ أَوْلِي دَوْلَتِ
وَكَلَمِ اللَّهِ مُوسَى كَلِمَاتِهِ وَسَعَادَتِ وَكُنْتَالَهُ فِي الْأَلْوَاغِ
مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِلَّا يَهْ بِتَشْدِيدِ تَوْجُوهِ مَوْجِي وَأَنْ رَاهِيْتُمْ مَوْجِي
مَرُورِ نَهَارِ دَرْخَمِينَ وَبِرِّ تَقْلِيدِ وَبِرِّ عَمِي
بَصَابِ دَوْلَتِي بِوَيْدَا كَرَنُ تَوْزُنْدِكِي خَوَاهِي
كِهِ أَرْيَلِ خِدْمَتِ عَيْسَى حَنِينِ مَعْرُوفِ شَدِيدِ
صَاحِبِ سَعَادَتِ نَزَكَةِ مَشَاخِ كَامِلِكِ وَلا يَتَّ حَايِنِدَا سُلُوكِ
أَمِشَلُورِ جَمَلَةِ آفَاتِ مَزَلَاتِ سَرْجِدَنِهِ بِتَشْمَلُورِ وَجَمَلَةِ
شُبُهَاتِهِ مَطْلَعِ أَوْلِي بَلِيَشِ لُورْدِكِهِ هَرَطَائِفِهِ أَهْلِ
أَهْوَاؤِ بَرَعْتَدِكِ نَهْ مَزَلِكِ شَهِيْلِهِ جَهْتَمِ الْكَمِشَلُورِ
شَيْخِ أَوْحَادِ الدِّينِ كَرَمَانِي رَحْمَةِ اللَّهِ عَلَيْهِ بِرَرَايَاتِ
أَوْلَاهُ كَسْ رَفِيقِ جَوِيدِ وَأَنْكَاهُ سَبِي طَرِيقِ بُوَيْدِ
چُونِ هَسَتْ تَرَا طَرِيقِ أَعْلَى رَاوَلِ نَطْلَبِ رَفِيقِ أَوْلَى
دَرَرَاهُ مَحْسَبِ وَكُوشِ مِيدَارِهِ بِي يَارِ مَوْجِي هَوْشِ مِيدَارِهِ
حِي رَوْهَمَةِ شَبِّ سَوْرَاخْتَرِهِ يَعْنِي بِجَرَاغِ بِرِ رَهْبَرِهِ

Ek-8: Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, Süleymaniye Ktp. Mahmûd Efendi Bölümü, No: 2974, v. 26b-57a, ilk sayfa.

دَهْبِ صِدْقِ آيِنِ مَنْزِلَةِ الدَّرِّ بَيْتِ
 فِي مَحْضُورَاتِ نَفْسَانِي قَنَا اَنْدُقَانِي شَوْه
 كِه تَادَرِ عَالِمِ مَحْنِي بَقَا اَنْدُقَانِي يَابِي
 فِي تَارِيخِ سَنَةِ ثَلَاثِ عَشْرَةِ سَمَاءِ

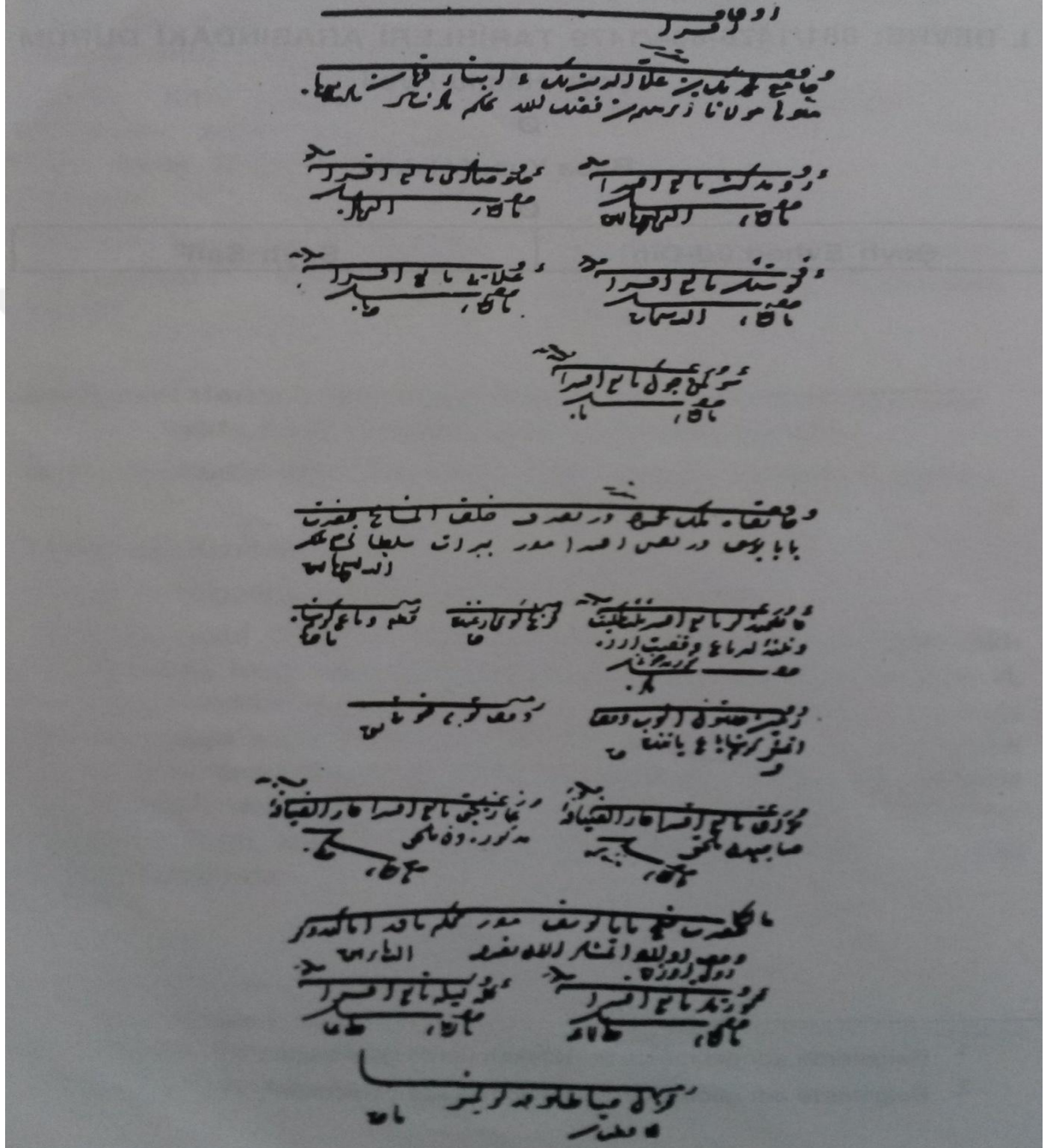
صدیق دین در دو کامیم هوند • صد علم بخواند ایم و کامیم هوند
 صد دام برید زیر دامیم هوند • صد بار سوخته ایم و کامیم هوند
 مشوی

اطلس عمت بمقراض شهره • پاره پاره بردخیاط غرور
 تو تنمای بری کاختر مدام • لاغ کردی سعد بودی پردوام
 سخت می ترس ز تربیعات او • وز دلال و کینه و آفات او
 سخت می رنجی ز خاموشی او • در غم و قبضه کین کوشتی او
 که چو زهره طرب در رقص • بر سعد و در قصه او یکدم مه است
 اخترت کوید که کرافزون کنم • لاغ راپس کلیت مغبون کنم
 تو میان فلانی این اختران • عشق خود بر قلب زن بزی ما

خبر ده شیله کشند که بیغام بر حضرتین صلی الله علیه وسلم
 روایت المرقمان صحابه رفو الله عنه بیغام بر حضرتین واردم
 بر ما غده بر بزرگ واردی بیغام بر حضرتی کردی ایتدی بر سنه یکم
 کر که ایقان اهل کیش اول چماغه کر سینی بندخی اول بزرگی بر قدم
 بر دم بزرگی واردی کیدم بیغام بر حضرتین واردم بیغام بر حضرت
 ایتدی بر برون ما مو اهلنک حلقسی که الکه در ترسین بالقان بند بزرگی
 چتر دم ایتدم بار رسول الله یکرکی تفسیدر کورم ایتدی بالقان خامر
 کشدر بر مقال اول او عقیق قتل اول اول رسول الله کریمک بکر اول اول که
 جمیع بیغام بر رسول الله کو تر مشل در و ابو بکر و عمر و عثمان و علی رضوان
 الله علیهم اجمعین رسول الله کو تر لر دی دخی بیغام بر حضرتین بوردی
 شادانی اول کسنتک جاننه که انک بزرگی قاشی عقیق اوله بر نمازی
 پدی یوز نماز برینه قبول اولدر و نوزدن سکن بک تو انک قبر بر اهر
 و در خ جادو لر سحر اولک ز رینه کار قلیا و ابلیس علیه اللغه اول او بوله
 بویسا و دخی فرشته اول اولدن حالی اولسالر و ترس سفاجان المن
 اندن کردد و در لر و اگر زرق طار اوله بول اول و اگر کنگه کار اول

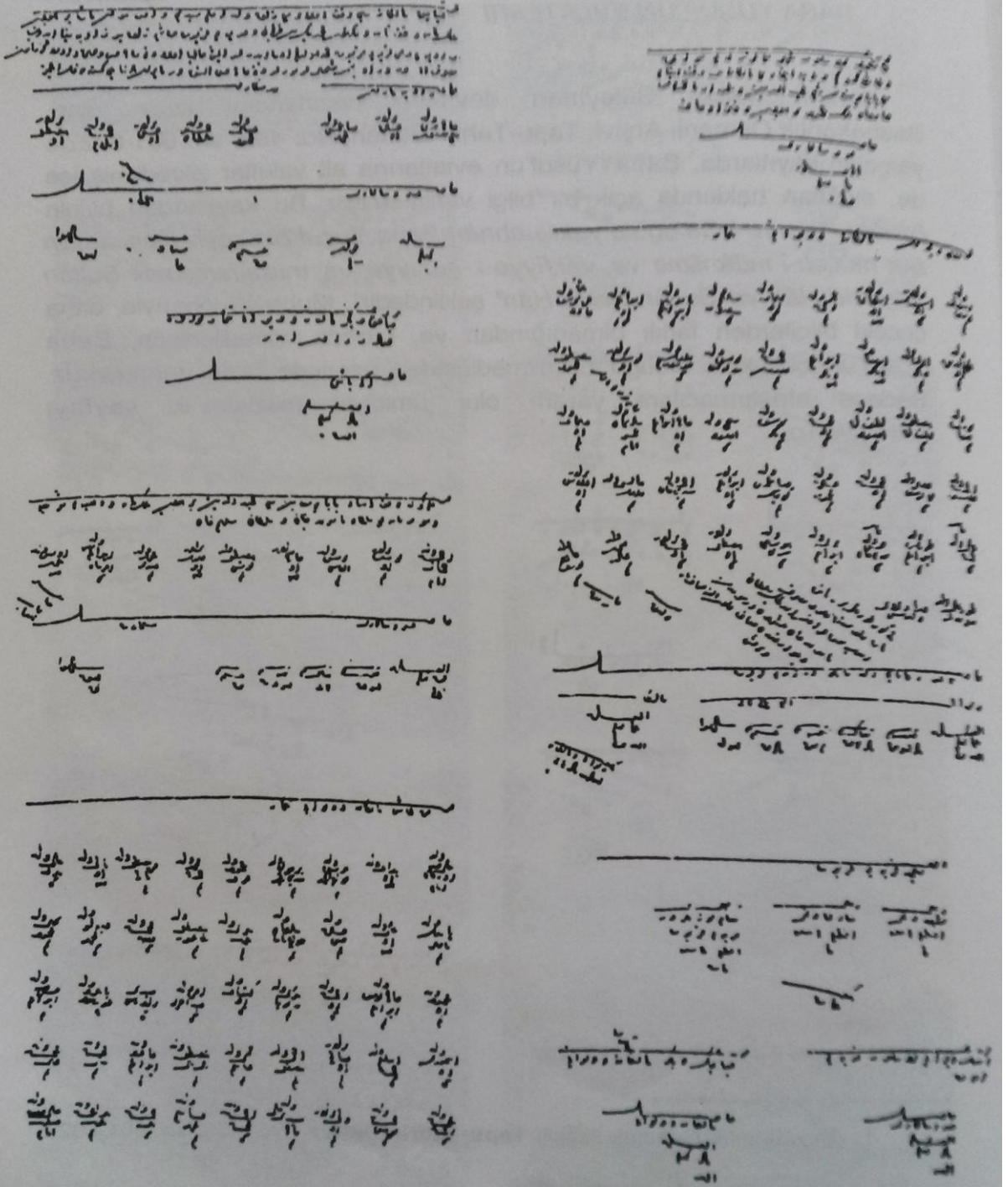
Ek-9: Yusuf b. Hâmid, *Tasavvuf Risalesi*, Süleymaniye Ktp. Mahmûd Efendi Bölümü, No: 2974, v. 26b-57a, son sayfa.

Fâtih Devri Karaman Evkâf Defterindeki Baba Yusuf Hakiki İle Alakalı Kayıtlar, Ankara Tapu-Kadastro Kuyûd-ı Kadîme Arşivi

Ek-10: Yusuf b. Hâmid, (Fatih Devri) ile alakalı evkaf kayıtları. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, 881/1476 tarihli Kuyûd-ı Kadîme, *Karaman Evkaf Defteri*; Konyalı, *Aksaray Tarihi* c. I, s. 495-500; Akgündüz, age, s. 173-176.

Kanuni Baba Yusuf'u Çocuklarına Ait Evkafı Gösteren Sayfa, BOA, Tapu-Tahrir Defteri, 455, sh. 601-602

Ek-11: Yusuf b. Hâmîd ve çocuklarına ait evkaf sayfası (Kanuni Devri), Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defteri*, No: 455, s. 601-602; Bk. Akgündüz, age, s. 182.